

KALEVI SORSA -SÄÄTIÖ

Antti
Kaihovaara
(toim.)

Jako- linjojen Suomi

ANTTI KAIHOVAARA (TOIM.)

JAKOLINJOJEN SUOMI

Antti Kaihovaara
(toim.)

Jakolinjojen Suomi

KALEVI SORSA -SÄÄTIÖ

© KALEVI SORSA -SÄÄTIÖ JA KIRJOITTAJA 2015

KANSI, ULKOASU JA TAITTO: FREDRIK BÄCK

PAINO: ECOPRINT, TARTUMAA

ISBN 978-952-5689-58-7 (NID.)

ISBN 978-952-5689-59-4 (PDF.)

Sisällys

Johdanto	7
1. Kokemus yhteisyydestä – Kohtalonyhteydessä demokratian, hyvinvointivaltion ja talouskasvun kanssa? Frank Martela	13
2. Teknologinen kehitys, globalisaatio ja eriarvoisuus Antti Kaihovaara	47
3. Ylisukupolvinen sosiaalinen liikkuvuus Outi Sirniö	73
4. Sosioekonomiset terveyserot yhteiskuntapolitiikan koetinkivenä Hannele Palosuo	91
5. Hyvinvoinnin alue-erojen jäljillä: politiikkaa vai paikallista kehittämistä? Sakari Karvonen	119

6. Meikäläiset ja muukalaiset – etnisten ja kulttuuristen erojen Suomi Pasi Saukkonen	141
7. Osallistumisen polarisaatio suomalaisessa demokratiassa Merja Jutila Roon	163
8. Päämääränä oikeudenmukaisuus Pentti Arajärvi	181
9. Kulttuuri kuuluu kaikille Johannes Koskela & Mikko Majander	207
Pienempien jakolinjojen politiikka Antti Kaihovaara	227
Kirjoittajat	234

ERILAISET JAKOLINJAT ovat aina halkoneet maailmaa. Sekä todelliset että osin kuvitellut rajat ovat jakaneet ihmisiä köyhiin ja rikkaisiin, koulutettuihin ja kouluttamattomiin, itään ja länteen, pohjoiseen ja etelään, muslimeihin ja kristittyihin, mustiin ja valkoisiin, meihin ja muihin.

Viime vuosina monet jakolinjat ovat joko vahvistuneet tai tulleet selvemmin näkyviksi. Sotatoimet Ukrainassa ovat nostattaneet esiin kylmän sodan kaikuja menneisyydestä. Irakissa ja Syyriassa jihadistijärjestö ISISin terrori on kasvattanut uskontojen välisiä, mutta myös uskontojen sisäisiä vastakkainasetteluja, jotka ovat purkautuneet silmittömänä väkivaltana myös Euroopassa. Yhdysvalloissa rotumielenosoitukset ovat roihahaneet uuteen liekkiin valkoisten poliisien surmattua aseettomia mustia miehiä epäselvissä olosuhteissa.

Aseellisten konfliktien ohella yksi suurimpia puheenaiheita on ollut taloudellisen eriarvoisuuden kasvu. Hyväntekeväisyysjärjestö Oxfamin raportin mukaan vuoden 2014 alussa maailman 85 rikkaimman ihmisen omaisuus oli yhtä suuri kuin maailman köyhimmän puoliskon. Aihe on ollut vahvasti esillä myös maailman talousfoorumin agendalla. Se nosti eriarvoisuuden kasvun vuoden 2015 huolestuttavimmaksi trendiksi. Kansainvälinen valuuttarahasto IMF ja taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestö OECD ovat puolestaan varoitelleet eriarvoisuuden kielteisistä vaikutuksista talouskasvulle.

Historiallisen katsauksen eriarvoisuuden kasvuun on tarjonnut taloustieteilijä Thomas Piketty kirjassaan *Le capital au XXI:e siècle* (Pääoma 21. vuosisadalla). *Financial Timesin* vuoden talouskirjaksi valittu teos kuvaa systemaattisesti tulo- ja varallisuuserojen kehitystä 1700-luvulta nykypäivään Yhdysvaltojen, Britannian, Ranskan, Saksan ja Ruotsin kaltaisissa maissa. Pikettyn teesejä esimerkiksi globaalista varallisuusverosta on kritisoitu voimakkaasti, mutta hänen kattava ana-

lyysinsa varallisuuden jakautumisesta eri vuosikymmeninä sekä yrityksenä ymmärtää historiallisia syy-yhteyksiä on saanut vuolaasti kehuja.

Suomessa poteroita ei ole kaivettu yhtä syvälle kuin monessa muussa maassa. Tästä huolimatta myös suomalaisen yhteiskunnan eheyttä syövät erilaiset jakolinjat. Näistä suurimpia ovat yhä sosioekonomiset erot, mutta kokonaisuutta nakertavat esimerkiksi jyrkentyvät asenteet politiikassa ja työmarkkinasuhteissa sekä kielellinen, etninen ja uskonnollinen monikulttuurisuus. Lintukoto ei ole enää pieni ja rauhaisa turvasatama, jos se on sellainen koskaan ollutkaan.

Jakolinjojen jyrkentymisestä kertovat selvimmin 1990-luvun puolivälissä ja 2000-luvun alussa voimakkaasti kasvaneet tuloerot sekä eri tuloryhmien välillä kasvaneet elinajan erot. Tulonjaon tasaisuutta mittaavan Gini-kertoimen perusteella viimeisten kymmenen vuoden aikana ei ole havaittu suurta muutosta (osittain talouskriisistä johtuen), mutta hyvä- ja huono-osaisuus on kasautunut yhä selvemmin ääripäihin. Esimerkiksi ylimmän ja alimman tuloluokan välinen ero 35-vuotiaiden miesten elinajanodotteessa kasvoi 7,4 vuodesta 12,5 vuoteen vuosina 1987–2007.

Eriarvoistumiskehitys ei koske ainoastaan materiaalista hyvinvointia. Sen lisäksi kyse on esimerkiksi yhteiskunnallisesta statuksesta, vaikutusmahdollisuuksista ja kyvystä nauttia kulttuurin monipuolisesta tarjonnasta. Demokratian kannalta on keskeistä, että kaikki pystyvät ja haluavat käyttää demokraattisen yhteiskunnan vaikutuskanavia. Jos vaikutusmahdollisuudet eriytyvät, politiikasta on vaarassa tulla etuoikeutettujen yksinoikeus, jolloin ulkopuolelle jäävät ryhmät kanavoivat turhautumistaan protestiliikkeiden kautta tai jättäytyvät kokonaan yhteisen päätöksenteon ulkopuolelle.

Eriytyisen huolestuttavaa on huono-osaisuuden ja köyhyyden periytyminen jopa useiden sukupolvien päähän. Tämä kertoo siitä, että työnsarkaa riittää mahdollisuuksien tasa-arvon ja ”säätymiskierroksen” vahvistamiseksi. Sosiaalinen liikkuvuus on keskeinen mahdollisuuksien tasa-arvoa kuvaava indikaattori. Sen avulla voidaan parhaimmillaan yhdistää kaksi pohjoismaisen mallin keskeistä tukijalkaa: taloudellinen tehokkuus sekä sosiaalinen oikeudenmukaisuus. Kansainvälisten vertailujen perusteella vaikuttaa selvältä, että sosiaalinen liikkuvuus ja

mahdollisuuksien tasa-arvo toteutuvat parhaiten, kun yhteiskunnan muut jakolinjat onnistutaan pitämään maltillisina.

Maltilliset jakolinjat ovat hyvinvoinnin, oikeudenmukaisuuden ja yhteiskunnan eheyden ohella myös tehokasta turvallisuuspolitiikkaa. Tunne samassa veneessä olemisesta vähentää konfliktiherkkyyttä niin sisäisesti kuin ulkoisesti. Matalien jakolinjojen olosuhteissa on helpompi ratkaista intressiristiriitoja neuvotteluteitse. Kunnioitus ja luottamus myös niitä kohtaan, jotka edustavat toisenlaista poliittista, uskonnollista, etnistä tai sosioekonomista ryhmää on välttämätöntä rauhallisen yhteiselon takaamiseksi. Sisäisesti yhtenäinen, mutta erilaisuutta arvostava Suomi on vahva myös ulkomaisten toimijoiden silmissä – olivat nämä sitten valtioita, yhteisöjä tai luottoluokituslaitoksia.

Jakolinjojen Suomi tarjoaa yhdeksän näkökulmaa suomalaista yhteiskuntaa halkoviin jakolinjoihin. Artikkeleissa esitetyt havainnot perustuvat pääosin kirjoittajien aiempaan tutkimukseen ja jokainen kirjoittaja vastaa itse omista argumenteistaan. Monta tärkeää aihealuetta jää myös tarkastelun ulkopuolelle. Esimerkiksi tulo- ja varallisuuseroja tai sukupuolten välistä tasa-arvoa ei käsitellä erillisenä teemana, mutta ne nousevat muihin indikaattoreihin vaikuttavina taustatekijöinä esiin monessa kirjan luvussa.

Kirjassa ei etsitä syyllisiä tai tarjota helppoja ratkaisuja. Sen sijaan kirjoittajat pyrkivät tuomaan esiin syy- ja seuraussuhteita jakolinjojen syntymiselle ja esittämään olemassa olevaan tutkimukseen perustuvia näkemyksiä siitä, miten jakolinjojen kasvu voidaan välttää ja erilaisia raja-aitoja madaltaa.

Useimmista kirjan artikkeleista saa kuvan, että monilla mittareilla Suomi on edelleen melko yhtenäinen, hyvinvoiva ja matalien jakolinjojen yhteiskunta. Tulevaisuudessa on kuitenkin hyvin mahdollista, että monet jakolinjat tulevat kasvamaan muun muassa globaalin talouden erityispiirteiden, teknologisen kehityksen, maahanmuuton lisääntymisen ja hyvinvointivaltion rahoitusvajeen myötä.

Frank Martela pohtii yhteisöllisyyden kohtalonyhteyttä demokratian, hyvinvointivaltion ja talouskasvun kanssa. Hänen mukaansa

Suomi on edelleen kansainvälisesti vertailtuna mallimaa, kun tarkastellaan kansalaisten luottamusta yhteiskunnallisiin instituutioihin ja kokemukseen yhteisyydestä. Aktiivista kansalaisuutta ja yhteisöllisyyden kokemusta tulisi kuitenkin jatkossa vahvistaa, sillä demokratia ja kaikkien kansalaisten hyvinvoinnista huolehtiva Suomi eivät ole itsestään selvyyksiä.

Antti Kaihovaara tarkastelee jakolinjojen globaalia ulottuvuutta, joka määrittelee sen liikkumatilan, jonka puitteissa Suomi voi vaikuttaa erilaisiin kehityskuluihin. Tarkastelun kohteena on teknologisen kehityksen ja globaalien markkinoiden yhteisvaikutus eriarvoisuudelle. Kaihovaara esittää, että eriarvoisuuden kasvun estäminen edellyttää suuria institutionaalisia muutoksia kansallisella tasolla, mutta huomattavasti tehokkaampaa olisi puuttua eriarvoisuuden syihin kehittämällä yhteisiä sääntöjä kansainvälisillä areenoilla.

Outi Sirniö tutkii ylisukupolvista sosiaalista liikkuvuutta Suomessa ja vertaa sen tasoa muihin maihin. Sirniön mukaan Suomi tarjoaa moneen muuhun maahan verrattuna varsin hyvin rakenteellisia edellytyksiä mahdollisuuksien tasa-arvolle. Huolestuttavaa ylisukupolvisen sosiaalisen liikkuvuuden nykytilassa on kuitenkin sen kasautuminen ääripäihin. Tämä luo puitteita sosiaaliselle eriytymiselle ja voi pitkällä tähtäimellä jakaa yhteiskuntaa selvemmin hyvä- ja huono-osaisiin.

Hannele Palosuo kirjoittaa sosioekonomisista terveyseroista, jotka ovat Suomessa kasvaneet huomattavasti viimeisen 25 vuoden aikana. Palosuo painottaa suurten terveyserojen taustalla olevia yhteiskunnan rakennetekijöitä kuten vallan, rahan ja muiden resurssien epäoikeudenmukaista jakautumista. Tästä syystä terveyseroja ei ole mahdollista merkittävästi kaventaa ilman kokonaisvaltaista hyvinvoinnin edellytysten turvaamista, universalistista hyvinvointipolitiikkaa ja positiivista diskriminaatiota.

Sakari Karvonen analysoi hyvinvoinnin alue-eroja muun muassa terveyden, koetun hyvinvoinnin ja hyvinvointipalveluiden saatavuuden näkökulmasta. Hänen mukaansa yksioikoinen vastakkainasettelu etelän ja pohjoisen tai vaihtoehtoisesti kaupunkien ja maaseudun välillä on perusteeton. Lähtökohdaksi tulisi ottaa pikemminkin alueiden välinen vuorovaikutus ja väestön kasvava monipaikkaisuus. Alueiden hyvin-

vointierot tulisi nähdä valtakunnallisen politiikan tuloksena eikä paikallisen tai seudullisen politiikan ongelmina.

Pasi Saukkonen käsittelee etnisten ja kulttuuristen erojen Suomea. Saukkonen korostaa, että Suomi on aina ollut sekä nationalistinen että monikulturalistinen valtio. Tällä hetkellä Suomesta kuitenkin puuttuu selkeä näkemys siitä, minkälainen on etnisesti ja kulttuurisesti monimuotoisen Suomen kansallinen identiteetti. Saukkosen mukaan olisikin tärkeää tehdä työtä kansallisen yhteenkuuluvuuden tunteen ylläpitämiseksi ja kehittämiseksi sekä päivittää Suomi-kuva vastaamaan todellisuutta.

Merja Jutila Roon pohtii osallistumisen polarisoitumista suomalaisessa demokratiassa. Hän korostaa, että ongelma on muodostumassa osallistumisen vahva jakautuminen eri väestöryhmien välillä. Aktiivisimpia osallistujia ovat hyvin toimeentulevat, koulutetut ja vanhemmat ikäluokat. Äänestämisen lisäksi tämä polarisaatio näkyy uusissa demokraattisissa innovaatioissa kuten joukkoistamisessa ja lähidemokratiassa. Demokratian vahvistaminen edellyttäisi Jutila Roonin mukaan laajempaa osallisuutta ja tasa-arvoa edistävää yhteiskuntapolitiikkaa.

Pentti Arajärvi lähestyy jakolinjoja oikeudenmukaisuuden näkökulmasta. Hän painottaa, että tulkinnat oikeudenmukaisuudesta vaihtelevat. Ymmärrys oikeudenmukaisuudesta ja sen edellyttämistä toimenpiteistä määrittynyt poliittisten voimasuhteiden ja ideologisten lähtökohtien kautta. Arajärvi kritisoi voimakkaasti taloudellisten argumenttien painottumista oikeudenmukaisuuden sijaan suomalaisessa hyvinvointipalveluita ja sosiaaliturvaa koskevassa keskustelussa.

Johannes Koskela ja **Mikko Majander** tutkivat väestöryhmien eroja kulttuuripääomassa sekä kulttuuripalveluiden käytössä. Heidän mukaansa kulttuurikäsitteisiin vaikuttaa ensisijaisesti koulutus, mutta myös ikä, tulotaso, asuinpaikka ja sukupuoli. Kirjoittajat esittävät, että avoimen asenteen ja monipuolisen makupaletin kehittäminen kulttuurin kuluttamisessa mahdollistaa yksilölle rikkaamman elämän ja luo sellaista yhteistä hyvää, jonka ei soisi jäävän jalkoihin edes korostuneen individualismin aikakaudella.

Kirjan lopussa vedetään yhteen keskeisiä viestejä suomalaisen yhteiskunnan jakolinjojen syvyydestä ja esitetään politiikkasuosituksia näiden jakolinjojen madaltamiseksi.

Haluan kirjan toimittajana esittää lämpimän kiitokseni kaikille kirjoittajille. Vaikka kyseessä on erillisistä kirjoituksista koostuva kokoelma, uskon että kokonaisuus on tälläkin kertaa huomattavasti enemmän kuin osiensa summa. Erilaisista jakolinjoista on puhuttava jatkuvasti, jotta niiden kielteiset seuraukset ymmärretään paremmin ja niiden syihin voidaan puuttua.

Projekti nimeltä Suomi voi menestyä vain, jos suomalaiset ja Suomessa asuvat kokevat sen oikeudenmukaiseksi ja yhteiseksi päämääräksi. Kalevi Sorsa -säätiö työskentelee osaltaan tämän tavoitteen eteen. *Jakolinjojen Suomi* julkaistaan osana ajatushautomon vuonna 2013 käynnistynyttä *Tasavertaiseen yhteiskuntaan* -projektia, jonka rahoittamisesta lämmin kiitos Osuuskunta Tradekalle.

Helsingissä 6. helmikuuta 2015

Antti Kaihovaara

1. Kokemus yhteisyydestä – Kohtalonyhteydessä demokratian, hyvinvointivaltion ja talouskasvun kanssa?

Frank Martela

KUN TANKIT VYÖRYIVÄT kaduille Bangkokissa vuonna 2006, ymmärsin että toimiva demokratia ei tarkoita pelkästään teknisesti vapaita vaaleja. Vaihto-opiskelijana kyseisessä kaupungissa seurasin tiiviisti asioiden kehitystä ja niiden taustoja. Vallankaappaus oli veretön, mutta siinä syöstiin vallasta demokraattisesti valittu pääministeri, Thaksin Shinawatra. Silti maan koulutettu eliitti ja monet länsimaiset kommentoijat näkivät tämän hyvänä kehityksenä syyttäen väistyvää pääministeriä korruptiosta ja populismista. Ottamatta tässä kantaa monimutkaiseen kysymykseen vallankaappauksen oikeutuksesta, voidaan sanoa että yksi sen juurisyy oli juopa urbaanin eliitin ja maaseudun köyhien välillä. Thaksin puolueineen keräsi valtaisan kannatuksen maaseudulla, vaikka pääkaupungissa mielenosoitukset häntä vastaan voimistuivat. Kansa oli jakaantunut ja epäluulo hallintoa vastaan oli voimakasta. Tämä epäjärjestys antoi armeijalle mahdollisuuden demokraattisen prosessin mitätöivään kaappaukseensa.

Toimiva demokraattinen yhteiskunta edellyttää kansalaisilta muutakin kuin äänestämistä. Yksi edellytys on, että kansalaiset ovat valmiita tuomitsemaan päättäjien demokratian vastaisen toiminnan myös silloin, kun he itse hyötyisivät kyseisestä rikkeestä: ”Vakaissa demokratioissa ei riitä, että kansalaiset arvostavat demokratiaa, heidän täytyy olla valmiita tekemään uhrauksia puolustaessaan demokraattisia instituutioita potentiaalisia rikkomuksia vastaan”, kuten Barry Weingast on asian tiivistänyt.¹ Toimivan demokratian minimiedellytys on siis,

että kansalaiset luottavat riittävästi poliittiseen järjestelmään ollakseen valmiita puolustamaan sitä. Jos tämä ehto ei toteudu, on demokratia epävakaa: valtaapitävillä on aina suuri houkutus ylittää demokraattiset valtuutuksensa – ja enemmistö kansasta voi jopa hyväksyä tämän rikkeen.² Näin on käynyt historian saatossa useasti niin 1930-luvun Saksassa kuin 2000-luvun Unkarissa ja Nicaraguassakin.

Kun demokratia horjuu, on taustalla usein kansan sisäinen jakautuminen. Kun kansanryhmien keskinäinen luottamus ja sympatia loistavat poissaolollaan, tulee politiikasta helposti kilpailevien ryhmittyneiden taistelua, jossa tavoitteena ei ole yhteinen hyvä, vaan oman ryhmän vaikutusvallan kasvattaminen toisten kustannuksella. Kun epäluulo vastapuolta kohtaan on syvää, ollaan oman puolen rikkeitä valmiita katsomaan läpi sormien, myös silloin kun ne heikentävät demokraattisen järjestelmän legitimitettä.

Toimiva demokraattinen järjestelmä edellyttää tietysti myös tiettyjä rakenteellisia seikkoja, esimerkiksi vapaita vaaleja, sanan- ja lehdistönvapautta, jonkinlaista oikeusturvaa ja liiallisen korruption kitkemistä. Tässä artikkelissa en kuitenkaan keskity niihin, vaan siihen mitä toimiva demokratia edellyttää kansalaisilta. Erityisesti keskityn kahteen keskeiseksi näkemääni toimivan demokratian ennakkoehdoton: perusluottamukseen poliittista järjestelmää kohtaan ja kansalaisten kokemukseen keskinäisestä yhteisyydestä eli siitä, että olemme kaikki ”samassa veneessä”. Aloitan tarkastelun lyhyellä teoreettisella katsauksella aihetta koskevaan tutkimukseen. Sen jälkeen otan tarkasteluun Yhdysvaltojen kehityksen, koska se toimii esimerkkinä maasta, jossa kokemus yhteisyydestä ja luottamus poliittiseen järjestelmään on huolestuttavasti horjunut. Tämän jälkeen tarkastelu siirtyy Suomeen: Mikä on omassa maassamme tilanne yhteisyyden kokemuksen ja keskinäisen luottamuksen osalta? Ja minkälaisia orastavia uhkakuvia ja myönteisiä signaaleja on nähtävissä juuri tällä hetkellä? Päätän artikkelini esittelemällä ”hyvän kehän” ajatusta, jossa panostukset kansalaisten hyvinvointiin tuottavat tasa-arvoa, joka kasvattaa kokemusta yhteisyydestä, joka vuorostaan vahvistaa kansalaisten tukea hyvinvointia vahvistavaan politiikkaan. On ajateltavissa, että pitkällä tähtäimellä tietynasteinen hyvinvointivaltio, jossa epätasa-arvoisuus ei kasva liian suureksi, on toimivan demokraattisen järjestelmän paras tae.

Aktiivinen kansalainen ja erilaiset vapauskäsitteet

Valtio ei myöskään ole olemassa sotilaallisen yhteistoiminnan ja oikeuden loukkausten torjunnan takia, eikä tavaravaihdon ja liikesuhteiden takia. ... Jokaisen todellisen valtion, joka ei ole valtio vain nimellisesti, tulee kiinnittää huomiota hyveeseen. ... Valtiota ei ... perustettu pelkästään elämisen takia, vaan pikemminkin hyvän elämän. – Aristoteles³

Jo Aristoteles näki, että toimiva yhteiskunta edellyttää aktiivisia kansalaisia. Hänen mukaansa jokainen kansalainen on yhteisön jäsen ja hänellä on yhteisössään tietty tehtävä.⁴ Tältä pohjalta Aristoteles puhuu tietyistä kansalaisten hyveistä, joihin kuuluu esimerkiksi oikeudenmukaisuus ja tietty yhteiskunnallinen ymmärrys.⁵ Valtio itsessään ei Aristoteleelle ole pelkkä sotilasliitto, oikeuslaitos tai alusta tavaravaihdolle. Se on kansalaisten luoma yhteisö, joka pyrkii vahvistamaan kaikkien kykyä elää hyvä elämä.

Sama ajatus aktiivisista kansalaisista ja valtion hyveellisyyttä kasvattavasta tehtävästä on elänyt vahvana läpi historian. Se oli läsnä niin Yhdysvaltain perustajaisien että suomalaisuusaatteen kantaisien ajattelussa. Esimerkiksi J.V. Snellman korosti 1800-luvun Suomessa kansalaiskasvatuksen merkitystä, jossa pyrkimyksenä oli kasvattaa ihmisistä kansalaisuuden vaatimukset täyttäviä valtiokansalaisia. Ajateltiin että ihmisen hyvän elämän projekti onnistuu vain yhteisössä ja yhteisöllä tulee olla aktiivinen rooli ihmisen kasvattamisessa ja oikealla polulla pitämisessä.

Oma aikamme on kuitenkin hukannut tämän hyveellisen perinnön. Will Kymlickan mukaan sotien jälkeistä poliittista filosofiaa ja kansalaiskeskustelua on määrittänyt ajatus kansalaisista ensisijaisesti tiettyjen oikeuksien omistajina.⁶ Tälle oikeuksien korostamiselle oli tilausta maailmassa, jossa värillisille, seksuaalivähemmistöille ja muille vähemmistöille ei ollut tarjolla samoja oikeuksia kuin valtaväestölle. Siksi oli tärkeää irrottaa oikeudet perinteistä ja henkilön asemasta yhteisössä.⁷ Poliittisessa filosofiassa John Rawlsin vaikutusvaltainen teoria lähtee liikkeelle ”oikeudenmukaisuuden takaamista oikeuksista” ja johtaa näkemykseen, jonka mukaan ”kansalaisilla yleensä ei ole tiukasti kat-

sottuna mitään poliittisia velvollisuuksia”.⁸ Sama pelkkiä oikeuksia korostava näkemys on levinnyt filosofiasta myös tavallisen kansan keskuuteen: ”Kun ihmisiltä kysyy mitä kansalaisuus heille merkitsee, on ihmisillä tapana puhua oikeuksista mutta ei velvollisuuksista tai osallistumisesta”.⁹ Yhteisöasemasta irrallisten oikeuksien korostamisella on ollut tärkeä rooli erilaisten vähemmistöjä alistavien tapojen ja perinteiden murtamisessa. Yhtäläiset kansalaisoikeudet ovatkin modernin demokratian yksi ehdottomista peruspilareista. Samalla tämänkaltainen näennäisen neutraali, oikeuksiin perustuva kansalaiskäsitys unohtaa sen aktiivisen työn, mitä valtion ja kansalaisyhteiskunnan ylläpito välttämättä vaatii. Demokratia, jonka ylläpitoon kansalaiset eivät aktiivisesti osallistu, on altis väärinkäytöksille, kuten jo johdannossa totesin.

Moderneissa demokratioissa kansa luovuttaa vaaleissa vallan edustajilleen. Samalla kansalaisille jää kuitenkin vastuu monitoroida edustajiaan ja valvoa, että he käyttävät valtaansa oikein.¹⁰ Vakaissa demokratioissa kiinnijääminen väärinkäytöksistä johtaa julkiseen häpeään ja eroon tehtävästään. Jos näin ei esimerkiksi keskinäisen epäluulon vuoksi käy (”vastapuoli on ihan yhtä korruptoitunut”), on demokratia altis ajautumaan kiihtyvien väärinkäytösten kierteeseen, kun eri osapuolet perustelevat omia väärinkäytöksiä vastapuolen väärinkäytöksillä. Siksi Weingastin ajatus siitä, että kansalaisten on oltava valmiit tuomitsemaan myös itseään hyödyttävät väärinkäytökset, on niin olennainen toimivalle demokratialle.¹¹ Hänen laajasti siteerattu peliteoreettinen mallinsa pyrkii osoittamaan, että ilman kansalaisten aktiivista panosta demokratia on epävakaa ja altis vallan keskittymiselle. Jotta demokratia voisi suojautua väärinkäytöksiä vastaan, tarvitaan siihen aktiivista kansalaisuutta. Tämä on kuitenkin valtavirran vastaista ajattelua nykyisessä yksityistä vapautta ja oikeuksia korostavassa maailmassamme.

Taustalla on kaksi erilaista vapauskäsitystä: Poliittista keskustelua viime vuosikymmenet hallinnut *yksityinen vapaus* -käsitys näkee vapauden ensisijaisesti ulkoisten pakkojen puutteena ja yksilön mahdollisuutena valita itse omat arvonsa ja päämääränsä.¹² Moraali nähdään yksityisasiana ja tavoitteena on minimoida valtion ja toisten kansalaisten vaikutusvalta vapaan yksilön elämään. Tällöin kukaan ei voi ulkoapäin vaatia henkilöä osallistumaan politiikkaan. Kansa-

lainen redusoituu *kuluttajaksi*, jonka ensisijainen kiinnostus on omissa haluissa sekä tarpeissa ja niiden maksimaalisessa tyydyttymisessä.

Vapaus voidaan kuitenkin ymmärtää myös *kansalaisen vapautena*. Tällöin nähdään, että ”vapaus edellyttää itsehallintoa, ja itsehallinto edellyttää että poliittisen yhteisön jäsenet identifioituvat kansalaisiksi ja tiedostavat kansalaisuuteen liittyvät velvollisuudet.”¹³ Tämän näkökulman mukaan, olemme lähtökohtaisesti osa yhteisöä, joka välttämättä rajoittaa vapauttamme erilaisten lakien ja sääntöjen kautta. Siksi suurinta vapautta on se, että on mahdollisuus osallistua siihen prosessiin, jossa omista vapauden rajoituksista säädetään. Poliittinen osallistuminen ei siis vähennä, vaan päinvastoin lisää yksilön kokemaa vapautta, koska silloin häntä koskevat päätökset eivät vain tapahdu hänelle, vaan hän on osa sitä prosessia, jossa niistä säädetään. Kansalaisen vapaus on siis vapautta yhteisössä, vapautta päästä osallistumaan niihin yhteisön prosesseihin, joissa päätetään yhteisistä pelisäännöistä.

Sen sijaan, että pureutuisimme tämän syvemmälle puhtaasti teoreettiseen keskusteluun lähdemme seuraavaksi hahmottamaan esimerkitapauksen kautta, miten nämä kaksi vapaus- ja kansalaisuuskäsitystä ovat käytännössä ilmenneet valtioiden kehityksessä. Yhdysvallat näytetään maana, joka on vienyt yksityisen vapausajattelun kaikkein pisimmälle ja siksi se tarjoaa hyvän esimerkin siitä, mihin lopputuloksiin tämä maailmankuva johtaa.

Case USA: Eli miten yhteisyys romahti Yhdysvalloissa

1960-luvulla Yhdysvallat oli eräänlainen demokratian mallimaa, jossa luottamus poliittista järjestelmää kohtaan oli vakaa ja äänioikeutettu kansa yhtenäinen.¹⁴ Esimerkiksi vuonna 1964 76 % kansasta ilmoitti luottavansa siihen, että Washington teki useimmiten hyviä päätöksiä.¹⁵ Alle puolet koki valtion tuhlaavan veronmaksajien rahoja ja alle yksi kolmasosa uskoi, että yhteisen hyvän sijaan hallinto ajoi tiettyjen erityisryhmien intressejä.¹⁶ Ihmiset myös luottivat molempiin puolueisiin. Vuonna 1964 vain 12,2 % äänestäjistä oli sitä mieltä, että jompikumpi kahdesta suuresta puolueesta on pahasta heille itselleen tai vaaraksi yhteiskunnan hyvinvoinnille.¹⁷

Psykologi David Sears kirjoittikin vuonna 1965, että puolueiden välinen keskinäinen kunnioitus oli suurta: ”Yhdysvalloissa hävinnyt oppositio hyväksyy yleensä enemmistön tahdon suhteellisen rauhallisesti ellei jopa täydellisen tyyneesti. Yleisesti ottaen mielipide-eroissa ei näytä olevan sitä sovittamatonta, kuolemaan asti taistelevaa piirrettä, joka on usein läsnä puoluepoliittisessa keskustelussa muualla.” Vahvan talouskasvun aikakautena kaikki osapuolet kokivat hyötывänsä kehityksestä ja niinpä ristiriidat työn ja pääoman, vasemmiston ja oikeiston välillä tuntuivat liudentuneen. Yhdysvaltain demokratiaa tarjottiinkin malliksi muille länsimaille. Muiden tulisi ottaa oppia siitä kuinka ”kiihkottomaksi, vastuulliseksi ja aikuismaiseksi” se oli muodostunut.¹⁸

Sitten tapahtui jotakin. Kuka tahansa Yhdysvaltain poliittista keskustelua ja toimintaa viime vuosina seuraava pystynee yhtymään siihen, että sitä ei voi kuvailla kiihkottomaksi, vastuulliseksi ja aikuismaiseksi. Samalla luottamus politiikkaan ja kokemus yhteisyydestä on romahtanut. Kun 60-luvulla kolme neljästä kansalaisesta uskoi hallinnon tekevän enimmäkseen hyviä päätöksiä, oli vastaava luku vuonna 1994 enää 20 %. Kongressin toiminnan hyväksyi vuonna 2013 vain 14 %, mikä on alhaisin mitattu luku sen jälkeen, kun Gallup alkoi mitata asiaa vuonna 1974.¹⁹ Gallup-organisaation mukaan yhtenä syynä on kongressin nykyinen jyrkkä kahtiajako, jonka vuoksi kumpikaan osapuoli ei koe tärkeäksi puolustaa instituutiota itseään. Erityisen syvä epäluottamus vallitsee republikaanisessa leirissä. Obaman kaudella republikaaneista valtiovaltaan on luottanut pahimmillaan vain 5 %.²⁰ Kokonaisuudessaan neljä viidestä kansalaisesta uskoi vuonna 1994 valtion tuhlaavan veronmaksajien rahoja ja kolme neljästä uskoi hallinnon ajavan ensisijassa erityisryhmien etuja.²¹ Nämä ovat järkyttäviä lukuja, jotka kielivät syvästä epäluulosta koko valtiovaltaa kohtaan.

Taulukko 1: Luottamus yhteiskuntaan Yhdysvalloissa eri aikoina²²

19

	"Kultakausi"	"Nyky aika"
Hyväksytkö kongressin toiminnan?	37% (1974)	14% (2013)
Virkamiehet eivät ole kiinnostuneet minunkaltaisteni mielipiteestä	25% (1960)	64% (1994)
Washington tekee useimmiten hyviä päätöksiä	76% (1964)	20% (1994)
Valtio tuhlaa veronmaksajien rahoja	50% (1964)	80% (1994)
Hallinto ajaa ensisijassa erityisryhmien etuja	33% (1964)	75% (1994)

Yllä esitettyjen lukujen valossa voidaan jopa kysyä, voidaanko Yhdysvaltoja enää pitää toimivana demokratiana. Vaalit toki vaikuttavat vapailta eikä tuloksien suoraa manipulointia ole esiintynyt, vaikka vaalialueiden tarkoitushakuinen uudelleenpiirtely edustaa huolestuttavaa kehityssuuntaa.²³ Mutta jotakin tuntuu olevan fundamentaalisesti vialla, kun luottamus yhteisiin instituutioihin on näin alhaalla. Kysymys siitä, onko Yhdysvallat demokratia vai ei, ei ole pelkästään retorinen. Tuore, paljon huomiota saanut empiirinen tutkimus kysyy saman kysymyksen²⁴ ja esimerkiksi BBC otsikoi tutkimuksesta kertovan uutisensa raflaavasti: "Yhdysvallat on oligarkia, ei demokratia".²⁵ Tutkimukseen saan professorit Martin Giles ja Benjamin Page analysoivat 1779 poliittista päätöstä vuosien 1981 ja 2002 välillä, joiden osalta oli tehty kansallisen tason mielipidetiedustelu. He katsoivat miten eri tuloluokkiin kuuluvat ihmiset sekä tietyt intressiryhmät puolsivat tai vastustivat päätöstä ja minkä päätöksen kongressi lopulta teki. Lopputulokset olivat karuja: Kun rikkaimman kansanosan (rikkain 10 %) ja intressiryhmien mielipiteiden vaikutus oli huomioitu, ei tavallisten kansalaisten mielipiteellä ollut lainkaan tilastollisesti merkittävää yhteyttä poliittiseen päätökseen.²⁶ Jopa silloin kun yli 80 % kansalaisista kannatti jotakin muutosta, se toteutui vain 43 % tapauksista (eli käytännössä silloin kun he kannattivat samaa asiaa kuin eliitti). Sen sijaan rikkaimman kansaosan ja intressiryhmien mielipide vaikutti selvästi poliittiseen lopputulokseen. Lisäksi intressiryhmissäkin oli eroa: kansan keskuudesta nousevien intressiryhmien vaikutusvalta oli huomattavasti pienempi

20 kuin yritysten etuja ajavien intressiryhmien. Giles ja Page päättävätkin artikkelinsa synkkään toteamukseen:

Tuloksemme osoittavat, että Yhdysvalloissa enemmistö ei hallitse – ei ainakaan siinä kausaalisessa mielessä, että heillä olisi vaikutusta poliittisiin päätöksiin. ... Jos poliittista päätöksentekoa hallitsevat vahvat likeyritykset ja pieni joukko rikkaita amerikkalaisia, silloin väite Yhdysvalloista demokraattisena yhteiskuntana on vakavasti uhattuna.²⁷

Kansalaiset Yhdysvalloissa eivät tänä päivänä luota poliittisiin instituutioihin. Ja Gilesin ja Pagen tutkimus näyttäisi osoittavan, että ehkä heidän ei myöskään kannata niihin luottaa. Yhdysvallat on haastavassa vaiheessa, mitä tulee demokraattiseen yhteiskuntajärjestykseen. Samalla on tärkeää muistaa, että eliitin valta ja epäluottamus instituutioihin ei ole mikään amerikkalainen kansanpiirre, vaan vielä 1960-luvulla yhdysvaltalaisten luottamus politiikkaan oli monin paikoin korkeampi kuin valtaosassa Euroopan valtioita. Luottamus on murentunut nimenomaan viimeisen viidenkymmenen vuoden aikana. Tämä pakottaa meidät kysymään, mistä tekijöistä tämä johtuu?

Syyt romahdukseen

Kuten kompleksisissa yhteiskunnallisissa ilmiöissä tavallisesti, on mahdotonta tieteellisellä tarkkuudella määrittää mitkä syyt johtivat yhteiskunnallisen luottamuksen romahdukseen. Monia syitä on esitetty ja esittelen tässä niistä tärkeimmät.

Raha ja erityisintressit ovat kaapanneet poliittisen järjestelmän

Yhdysvalloissa vaalivoitto edellyttää rahaa. Edellisessä presidentinvaalikampanjassa molempien pääpuolien ehdokkaat käyttivät kampanjoihinsa noin miljardi dollaria²⁸ ja senaattorin virasta haaveilevat käyttävät kampanjoihinsa parikymmentä miljoonaa.²⁹ Raha tulee paitsi yksittäisten ihmisten lahjoituksina myös vaalilakien höllentämisen myötä yhä suuremmin erilaisilta intressiryhmiltä ja yksittäisiltä miljonääreiltä. Viime aikoina keskustelua ovat herättäneet niin sanotut super-PACit eli poliittisia päämääriä edistävät järjestöt, jotka parhaimmillaan käyttävät miljoonia dollareita yksittäisissä vaaleissa.

Eräs vähemmän ilmeinen selitys nykyiselle kehityskululle ovat Yhdysvaltain politiikan muuttuneet valintakäytännöt ja rahoituslait. Raha kulkee enenevässä määrin suoraan lahjoittajilta yksittäisille kandidaateille kulkematta puolueen kautta. Tämän seurauksena puolueet ovat menettäneet vaikutusvaltaansa, koska niillä ei ole ”enää niitä resursseja, joita niillä aiemmin oli”, kuten Republikaanipuolueen kansallisjärjestön entinen puheenjohtaja Jim Nicholson asian ilmaisee.³⁰ Avoimet puolueen sisäiset esivaalit ja suuret kampanjalahjoitukset suoraan ehdokkaille ovat johtaneet tilanteeseen, jossa valtaa on siirtynyt puolueilta yksittäisille ehdokkaille.³¹ Ja koska nämä yksittäiset ehdokkaat saavat valtaosan kampanjarahoituksestaan lahjoituksina, ovat he alttiita seuraamaan heille rahaa lahjoittaneiden intressiryhmien etuja.

Tuloerojen kasvu vähentää keskinäistä luottamusta

Kansainväliset vertailututkimukset ovat kerta toisensa jälkeen osoittaneet, että mitä suuremmat ovat ihmisten väliset tuloerot sitä vähemmän he luottavat keskimäärin toisiinsa.³² Tämä antaa meille yhden ilmeisen syyn yhdysvaltalaisten keskinäisen luottamuksen rapautumiseen. Tuloerot ovat nimittäin kasvaneet 1970-luvulta lähtien ollen nyt historiallisen korkealla tasolla. Tämä on omiaan rapauttamaan kansalaisten keskinäistä ja instituutioita kohtaan kokemaa luottamusta. Kun vähätuloiset kokevat, että eliitti elää eri elämää kuin he itse ja tienaa kohtuuttoman suuria summia, vähentää tämä heidän luottamustaan poliittisen järjestelmän oikeudenmukaisuuteen. Ja kun eliitti etäänny tavallisesta kansasta, on heidän helpompi nähdä nämä syllisinä omaan huonoon tilaansa ja epäillä heitä sosiaalijärjestelmien väärinkäytöksistä. Moleminpuolinen epäluulo kalvaa yhteisyyden tuntua ja vähentää luottamusta yhteisiin instituutioihin.

Median muuttunut rooli

Selitystä luottamuksen romahdukseen voidaan hakea myös muuttuneesta mediaympäristöstä. Kun verrataan median tapaa käsitellä politiikkaa ja politiikkoja 1960-luvulla ja nykyaikana, voidaan havaita selvä ero. Aiemmin muutamet pääkanavat ja lehdet tarjosivat taustoitta-

vampaa, puolueettomampaa ja vastuullisempaa journalismia kuin mitä nykyinen pirstaleinen ja kilpailtu mediaympäristö tarjoaa.³³ Raportointi on skandaalihakuisempaa ja kärjistyneempää. Tämän seurauksena yleisölle välittyvä kuva politiikasta on täysin erilainen. Voidaan sanoa, että nykymedia ruokkii epäluuloa poliittista järjestelmää kohtaan ja siten sen merkitystä muutoksessa ei tule aliarvioida.

Vaikka joku voisi epäillä, että muuttuneen mediaympäristön takana on jokin tietoinen agenda, voi kyse olla pelkästä sivuseurauksesta kaupallisten mediayhtiöiden pyrkimyksestä maksimoida voittonsa. Kärjistyksen ja skandaalit on helpompi myydä suurelle yleisölle kuin huolellisesti taustoitettua ja tasapainoista tarkastelua. Siksi on hyvinkin mahdollista, että kehitys on seurausta median yleisestä viihteellistymisestä ja lisääntyneestä kilpailusta Yhdysvalloissa. Taustalla on paitsi puhdas selviytymiskamppailu kilpaillulla alalla, myös mediayhtiöiden muuttuneet perusarvot. Siinä missä monet perinteiset sanomalehdet ja mediayhtiöt on aikanaan perustettu aatteelliselta pohjalta valistamaan kansaa ja ajamaan tätä kautta kansakunnan etua, ovat nykyiset päämediat varsin puhtaasti voittoa tuottavia pörssiyhtiöitä. Tällöin on vain luonnollista, että ne tavoittelevat suurta yleisöä sellaisilla uutisilla, jotka myyvät parhaiten. Ja tästä sivutuotteena seuraava demokraattisen järjestelmän rapautuminen ei ole kenenkään tietoisesti tavoitteleva tila.

Rotupoliittiset kysymykset ja republikaanisen puolueen radikalisoituminen

Tommi Uschanov esittää artikkelissaan *Tämä on Amerikka* yhden mielenkiintoisen selityksen Yhdysvaltain politiikassa tapahtuneelle murrokselle. Siinä ytimessä ovat rotusorron ydinalueet, Yhdysvaltain etelävaltiot. 1800-luvun sisällissodasta lähtien ne olivat demokraattisen puolueen kannatuksen ydinaluetta. Republikaanit oli se puolue, joka pakotti etelävaltiot lakkauttamaan orjuuden. Tämän seurauksena vielä 1900-luvun puolivälissä demokraatit pystyivät laskemaan etelävaltiot varmoiksi tukialueikseen. Esimerkiksi 1900-luvun kolmena ensimmäisenä vuosikymmenenä demokraattien kannatus kongressivaaleissa oli alimmillaankin huikeat 86 %. Vielä 1960-luvun alkaessa 71 % synty-peräisistä valkoisista etelävaltiolaisista piti itseään demokraatteina.³⁴

Kymmenen vuotta myöhemmin luku oli 44 %. Demokraattien kannatus siis romahti ja kaksipuoluejärjestelmässä republikaanien kannatus vastaavasti nousi. Syynä oli mustien kansalaisoikeudet.

1960-luku lakkautti laillisen rotusorron ja antoi mustille täydet kansalaisoikeudet. Demokraatit olivat ajamassa tätä kehitystä. Kun demokraattinen presidentti Lyndon B. Johnson oli allekirjoittanut uuden äänioikeuslain vuonna 1965, hän tiesi päätöksensä poliittisen hinnan. Hän totesi avustajalleen: ”Siinä meni etelä sukupolveksi eteenpäin.” Hän oli oikeassa. Vuonna 1966 pidetyissä välivaaleissa demokraatit menettivät kongressissa historialliset 47 paikkaa. Floridan kuvernöörivaaleissa demokraatit hävisivät ensimmäistä kertaa 94 vuoteen, Arkansasissa 92 vuoteen. Esimerkiksi vuoden 2012 vaaleissa Obaman ja Mitt Romneyn valitsijamiesäännet olivat 332–206, mutta jos etelävaltiot jätettäisiin pois laskuista, luvut olisivat olleet murskaavat 290–88.³⁵

Samalla Republikaaninen puolue alkoi tietoisesti muuttaa strategiaansa. Se ei pyrkisi olemaan kaikkia miellyttävä yleispuolue, vaan keskittyisi erityisesti etelään, valkoihoisiin ja nykyjärjestelmään turhautuneeseen epäpoliittiseen kansanosaan.³⁶ Vuonna 1971 presidentti Nixonin avustaja Pat Buchanan totesi muistiossaan: ”Jos revimme maan kahtia, isompi puolikas kuuluu meille.”³⁷

Rotukysymyksen on esitetty olevan myös yksi keskeinen taustasyy Yhdysvaltojen hyvinvointivaltion alasajamisessa. ”Monet demokraateista pois loikanneet eivät vastustaneet hyvinvointipalveluja vaan pakettia, jossa ne niputettiin yhteen mustien suosimisen kanssa.”³⁸ Ihmiset pelkäsivät että sinänsä hyvältä kuulostavat sosiaalietuudet valuisivat liikaa mustalle väestönosalle. Esimerkiksi vuoden 1968 presidentinvaaleissa sitoutumattomana ehdokkaana viisi etelävaltiota voittanut George Wallace kertoi puhuneensa ”hyvistä teistä ja hyvistä kouluista” mutta kukaan ei kuunnellut. ”Sitten rupesin puhumaan neekereistä, ja lattia alkoi tömistä.”³⁹

Uschanov tiivistää: ”On tärkeää ymmärtää, että vaikka Yhdysvalloissa on aina ollut ne piirteet, jotka eurooppalaisista ovat arveluttavia, niin niiden nousu nykyisellä tavalla hallitseviksi on pitkälti seurausta siitä, miten republikaanien vaalikannatus lähti nousuun 1960-luvun lopulta lähtien. Tämä taas on pitkälti seurausta puolueen Southern Strategystä eli etelävaltioistumisesta ja ”valkoistumisesta”.⁴⁰

Kun nykyään keskustelemme taloudellisista kysymyksistä, perustamme argumenttimme tavallisesti kahteen kriteeriin: tietty päätös johtaa talouskasvuun tai tietty päätös johtaa talouden tuottojen tasaisempaan jakamiseen. Eli voimme perustella tiettyä politiikkaa joko sillä, että se kasvattaa yhteistä kakkua tai että se jakaa yhteisen kakun tasaisemmin (tai molempia samaan aikaan). Se, miten henkilö näitä kahta painottaa, määrittää aika pitkälle hänen sijoittumisensa oikeisto–vasemmisto-akselille politiikassa.

Michael Sandel kuitenkin muistuttaa, että aiemmin oli vielä kolmas perustelun lähde, joka oli merkittävässä roolissa Yhdysvalloissa itsenäisyyden alkua ajoista 1900-luvun alkupuolelle asti: kansalaisuutta vahvistava vaikutus. Esimerkiksi Jefferson vastusti teollistumista, koska koki että siihen kytkeytyvä palkkatyö vähentää ihmisten itsemääräämisoikeutta ja tukahduttaa heidän kasvunsa hyveellisiksi ja täysivaltaisiksi kansalaisiksi.⁴¹ Viimeistään toisen maailmansodan jälkeen valistus- ja kasvatustehtävä katosi poliittisen keskustelun valtavirrasta ja näin päätöksiä alettiin tehdä enemmän puhtaasta talousnäkökulmasta.⁴²

Ongelmana tässä on, että kun päätöksiä tehdään pelkästä talousnäkökulmasta, ei tulla arvioineeksi päätöksien vaikutusta demokraattisen järjestelmän ylläpitämiseksi. Ja kun kansakunnan ylläpito on kadonnut poliittiselta agendalta, on suurempi riski että tehdyt päätökset voivat tätä ulottuvuutta rapauttaa.

Opetus on unohtanut kansalaiseksi kasvattamisen

Aktiivisen kansalaisuuden tukeminen on siis väistynyt poliittisesta keskustelusta. Professori Martha Nussbaumin mukaan sama kehitys on tapahtunut myös opetuksessa.⁴³ Siinä missä klassinen humboldtilaiseksi kutsuttu traditio korosti opiskelijoiden tiedollisen kasvun ja kansalaiseksi kasvattamisen merkitystä, redusoituu nykyinen koulutus-poliittinen keskustelu liian usein keskusteluksi siitä, miten kasvatetaan mahdollisimman tuottavia kansalaisia. Nussbaum näkee että humanistiset aineet ja taideaineet ovat vaarassa niin peruskouluissa, lukioissa kuin yliopistoissakin, kun jatkuvasti pyritään painottamaan niitä

aineita, jotka ovat suorimmin kytköksissä taloudelliseen tuottavuuteen. Tämä johtuu hänen mielestään siitä, että humanististen ja taideaineiden arvoa ei ymmärretä. Paitsi että ne opettavat luovan ja omaperäisen ajattelun kaltaisia jälkiteollisessa työelämässä tuiki tärkeitä taitoja, ne kasvattavat ihmisistä myös aktiivisia ja tiedostavia kansalaisia. Lisäksi ne opettavat toisen asemaan asettumisen ja myötätunnon taitoa, joka Nussbaumin mielestä on toimivan demokraattisen yhteisön yksi keskeinen rakennuspalikka. Ilman myötätuntoa jokainen ajaa vain omaa etua, mutta vahvistamalla kykyämme kokea myötätuntoa vahvistamme samalla kykyämme edistää yhteistä etua. Tämä on lopulta hyväksi kaikille osapuolille ja myös demokraattiselle järjestelmälle itselleen. Tämä arvokas perintö on kuitenkin nykyään uhattuna, kun ei-taloudelliset päämäärät ovat joutuneet sivuosaan koulutuksen kehittämisessä.

Yksilöllisyyden ideologia

Taustalla monissa näissä yllä esiteltyissä kehityskuluissa on yksilöllisyyden ideologia. Eli ajatus siitä, että jokainen ihminen on yksilö, jonka halut ja tarpeet ovat yksityisasiasia. Yhteiskunnan ja kanssaihminen tehtävä on turvata jokaisen oikeudet toteuttaa omaa yksilöllisyyttään, mutta muuten on jättäydyttävä neutraalisti syrjään. Kun aiemmin yhteiskunnalla oli kasvatuksellinen tehtävä ja keskustelua käytiin siitä, miten valtio, talous ja koulutus voisivat valistaa ja kasvattaa tiedostavia kansalaisia, on nykykansalainen redusoitunut kuluttajaksi. Hänen halunsa otetaan annettuina ja pyrkimyksenä on vain tyydyttää nämä halut mahdollisimman tehokkaasti.⁴⁴ Yhteiskunnan päämääränä on siis vain turvata tietyt perusoikeudet ja niiden puitteissa maksimoida yksilöiden vapaus toteuttaa omia yksityisiä halujaan.

Tämänkaltaisen ihmiskuva vaikuttaa suoraan poliittisen keskustelun ja opetuspoliittisen keskustelun keskittymiseen taloudellisiin näkökulmiin. Kun kansalaisista ei enää samassa määrin pyritä kasvattamaan aktiivisia kansalaisia – ei valtion taholta, mutta ei myöskään kasvatusmielessä – on seurauksena poliittista passivoitumista. Sandel näkee, että siinä missä aiemmin ihmiset näkivät kansalaisvaikuttamisen tärkeäksi osaksi omaa vapauttaan, ovat he nykyään lähinnä kiinnostuneet oman ostovoimansa maksimoimisesta. Laajemmat rakenteelliset kysymykset

26 jäävät taka-alalle. Tämä vuorostaan ruokkii median pinnallisempaa tapaa käsitellä politiikkaa ja toisaalta johtaa siihen, että erilaisilla erityisintresseillä on enemmän liikkumatilaa, kun vastassa ei ole niin vahvasti asioista perillä oleva kansalaisyhteiskunta. Yksityisen vapauden ideologia, joka länsimaissa ja erityisesti Yhdysvalloissa on ollut vallalla viimeiset viisikymmentä vuotta, on siis eräs mahdollinen juurisyy, kun etsitään selityksiä nykyiselle kehityskululle, jossa luottamus politiikkaan on romahtanut.

Negatiivinen kierre

Yhdysvaltain läpikäymä kehityskulku demokratian mallimaasta maaksi, jota jotkut kutsuvat oligarkiaksi, ei mitä luultavimmin palaudu mihinkään yksittäiseen syyhyn. Todennäköisemmin kyse on joukosta eri syitä. Esimerkiksi Rothstein ja Uslaner ovat esittäneet, että suuri epätasa-arvo, alhainen keskinäinen luottamus ja korruptoitunut hallinto ruokkivat toinen toisiaan niin, että jotkut maat saattavat ajautua negatiiviseen kierteseen.⁴⁵ Kun luottamus hallintoon puuttuu, eivät kansalaiset ole valmiita rahoittamaan hallinnon yrityksiä poistaa epätasa-arvoa ja suhtautuvat epäilevästi erilaisiin epätasa-arvoa vähentäviin aloitteisiin. Tämä näkyi Yhdysvalloissa esimerkiksi vähätuloisten epäluottamuksena Affordable Care Act -järjestelmää kohtaan, jonka tarkoituksena oli tarjota heille ilmainen terveysvakuutus.⁴⁶

Kansalaisten keskinäisen luottamuksen väheneminen ja kansanryhmien eriytyminen povaa myös huonoa tulevaisuutta yhteiskunnalle. Mitä vähemmän ihmiset kokevat yhteisyyttä ja mitä suurempi on sosiaalinen etäisyys heidän välillään, sitä vähemmän he ovat verojen kautta valmiita investoimaan toinen toisensa hyvinvointiin.⁴⁷ Ja kuten aiemmin todettiin, keskinäisen luottamuksen lasku heijastuu usein myös vähenevään luottamukseen poliittista järjestelmää kohtaan. Kun luottamus poliittiseen järjestelmään laskee, laskee myös halu osallistua sen kehittämiseen. Ihminen kyynistyy ja kokemus vaikutusmahdollisuuksista vähentyy, jolloin ei myöskään olla enää niin alttiita puolustamaan järjestelmää epäkohtien ilmaantuessa. Kun mielikuvissa ”kaikki” poliitikot ovat korruptoituneita, ei yhden poliitikon kiinnijääminen korruptiosta enää hetkauta yleistä mielipidettä.

Kokonaisuudessaan voidaan sanoa, että vaikka on haastavaa tarkasti identifioida keskeisiä syitä Yhdysvaltain poliittisen järjestelmän luottamuspulaan, on käynnissä selvästi ollut jonkinlainen negatiivinen kierre, jossa kielteinen kehitys yhdellä alueella on ruokkinut vastavuoroisesti kielteistä kehitystä toisilla alueilla johtaen noidankehään, joka on tuonut maan nykyiseen tilaansa. Yhdysvallat toimii siis eräänlaisena varoittavana esimerkkinä siitä, että vakaakin demokratia on vaarassa, jos kansalaiset eivät ole riittävän aktiivisesti kiinnostuneita sen ylläpitämisestä.

Tämän varoittavan esimerkin jälkeen suuntamme katseemme kotimaahan. Voisiko sama kehityskulku käydä Suomessakin?

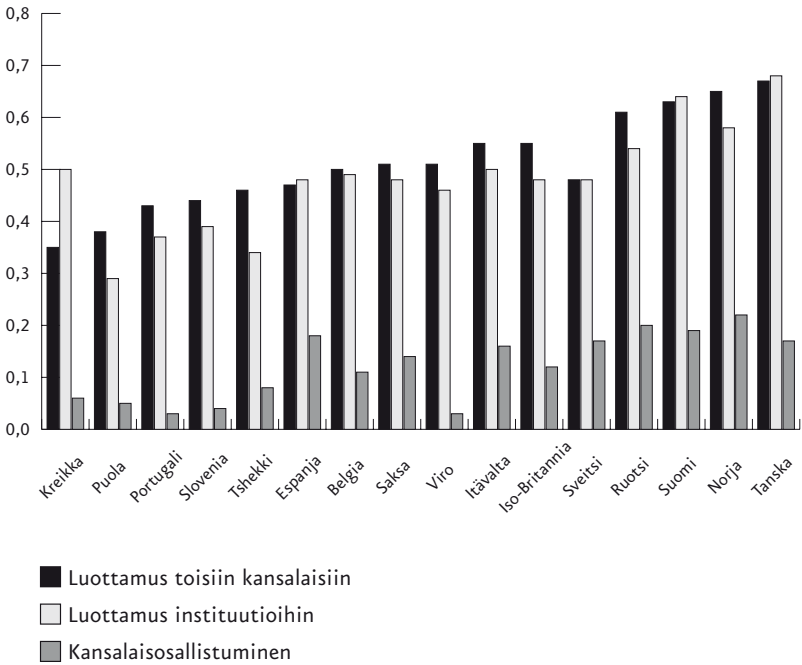
Case Suomi: Onko oma yhteisyytemme vaarassa?

Mikä on yhteisyyden ja demokratian tila Suomessa vuonna 2015? Onko Yhdysvaltojen tie meidän tiemme? Kun muutimme perheeni kanssa Yhdysvalloista takaisin Suomeen keväällä 2014, vaikutti Suomi pintapuolisesti tarkasteltuna monin paikoin lintukodolta verrattuna Yhdysvaltoihin. Mutta pintapuolisen tarkastelun sijasta on syytä tutustua tilastoihin. Mitä ne kertovat yhteisyyden kokemuksen ja keskinäisen luottamuksen tilasta?

Kun tavoitteena on yhteisyyden kokemuksen ja luottamuksen kansainvälinen vertailututkimus ja mittaaminen, tarjoaa sosiaalisen pääoman tutkimus ehkä parhaan alustan. Sosiaalisella pääomalla viitataan yhteisöllisyyden laatuun eli ihmisten sosiaalisiin verkostoihin, vuorovaikutukseen ja keskinäiseen luottamukseen.⁴⁸ Usein sosiaalista pääomaa mitataan kolmen suuren avulla: luottamus kanssaihmiin, luottamus instituutioihin ja kansalaisosallistuminen⁴⁹. Nämä eri mittarit ovat myös yhteydessä toisiinsa: sekä Ruotsia koskeissa tutkimuksissa⁵⁰ että World Values Survey -aineistoihin nojautuen⁵¹ on havaittu, että vahva luottamus instituutioihin edistää ihmisten välisen luottamuksen todennäköisyyttä.⁵²

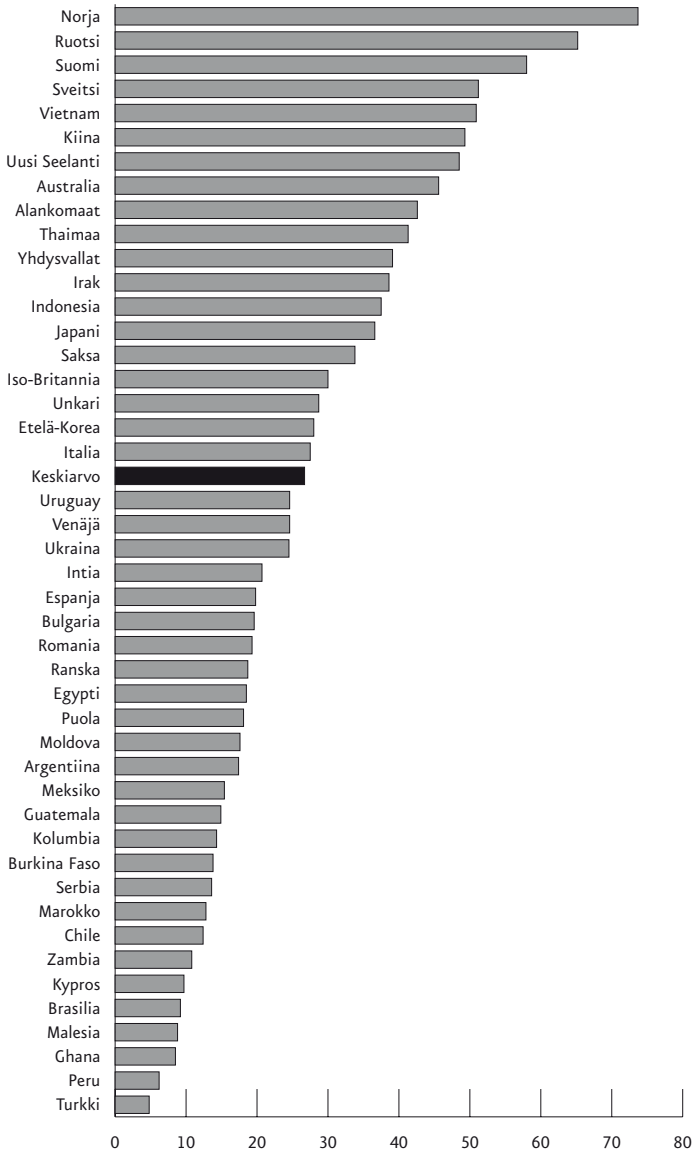
Tältä osin Suomen tilanne näyttää eurooppalaisessa tarkastelussa varsin hyvältä (ks. kuvio 1). Sekä toisia kansalaisia kohtaan tunnettu luottamus että luottamus instituutioihin edustavat Euroopan kärkipäätä. Yhdessä muiden Pohjoismaiden kanssa Suomi kuuluu vahvan luottamuksen maihin.

Kuvio 1: Sosiaalisen pääoman indikaattoreita Euroopassa vuonna 2004.⁵³

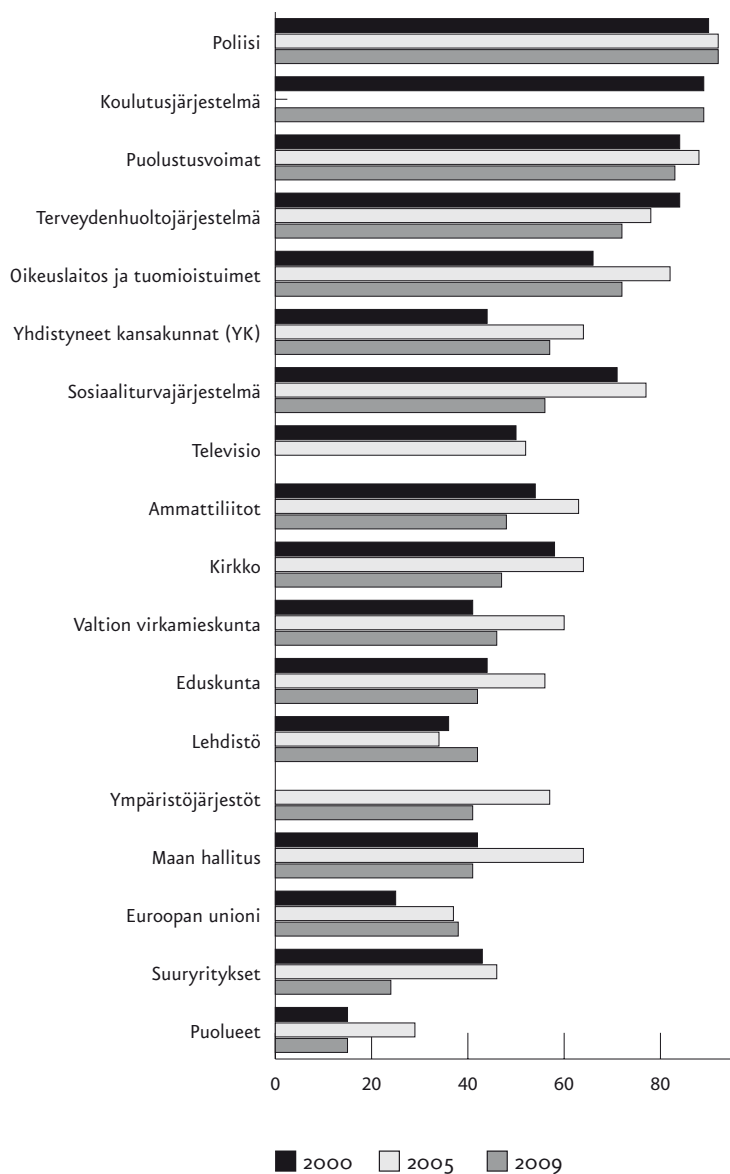
Kun katsotaan vielä laajemmassa kansainvälisessä tarkastelussa ihmisten keskinäistä luottamusta, niin suomalaisista valtaosa (58 %) uskoo että toisiin ihmisiin voi lähes aina tai useimmiten luottaa (ks. kuvio 2). Samalla yli kolmasosa (41 %) ilmoittaa että useimmiten tai lähes aina kannattaa pitää varansa toisten ihmisten kanssa. Norjassa, joka on tässä tutkimuksessa kärjessä, vain 25 % pitää varansa ja 74 % luottaa kanssaihmiin. Tässä tutkimuksessa nähdään, että vaikka suomalaiset luottavat kanssaihmiin vähemmän kuin muissa Pohjoismaissa, on Suomi kansainvälisesti katsottuna luottamuksen osalta maailman kärkipäässä. Esimerkiksi Yhdysvalloissa vain 39 % ihmisistä luottaa kanssaihmiin.

Kuvio 2: Vastaus kysymykseen: ”Sanoisitteko, että ihmisiin voi yleensä luottaa vai että yleensä kannattaa pitää varansa muiden ihmisten kanssa?”⁵⁴

Institutionaalisen luottamuksen osalta voidaan katsoa vielä tarkemmin, mihin instituutioihin suomalaiset luottavat.⁵⁵ Poliisi saa kansainvälisesti katsoen hämmästyttävän korkeat lukemat: 92 prosenttia kansalaisista luottaa poliisiin hyvin tai melko paljon (ks. kuvio 3). Myös koulutusjärjestelmä, puolustusvoimat, terveydenhuoltojärjestelmä ja oikeuslaitos nauttivat korkeista, yli 70 prosentin luottamuslukemista. Vähiten luotetaan puolueisiin (15 %) ja suuryrityksiin (24 %). Myös Euroopan unioniin (38 %) ja maan hallitukseen (41 %) luottaa alle puolet kansalaisista. Vaikka yleisesti luottamus instituutioihin on kohtuullisen korkea, tiettyjä huolestuttavia kehityskulkuja löytyy: Luottamus sosiaaliturvajärjestelmään on vuosien 2005 ja 2009 välillä pudonnut 77 prosentista 56 prosenttiin. Samaan aikaan valtion virkamieskuntaan luottavien määrä on tippunut 60 prosentista 46 prosenttiin. Demokratia ei kuitenkaan kansalaisten mukaan ole uhattuna: Suomalaisista 57 prosenttia antaa demokratian toimivuudelle arvosanan 8–10 asteikolla 1–10 ja vain 5 prosenttia antaa alle viiden arvosanan.⁵⁶ Vaikka muut Pohjoismaat tulevat lähelle, ei Euroopasta löydy toista maata, jossa demokratiaan uskottaisiin yhtä vakaasti.

Kuvio 3: Suomalaisten luottamus eri yhteiskunnallisiin instituutioihin (luottaa hyvin tai melko paljon).⁵⁷

Miten luottamus on sitten Suomessa kehittynyt viime vuosina? Luottamus toisiin ihmisiin ei ole Suomessa suuresti vaihdellut vuosien 2002 ja 2008 välillä, vaan on pysynyt varsin stabiilina.⁵⁸ Luottamus lähes kaikkiin instituutioihin nousi 2000-luvun alkupuolella⁵⁹ ja vaikka pientä laskua on tämän jälkeen tapahtunut, ei tilastojen valossa voida toistaiseksi havaita ainakaan mitään kovin huolestuttavaa trendiä.

Positiivinen kierre

Yhdysvaltain yhteydessä puhuimme negatiivisesta kierteestä. Pohjoismaiden menestystä eri tilastoissa on vuorostaan selitetty positiivisella kierteellä. Vaikka julkisessa keskustelussa esiintyy jatkuvasti puheen- vuoroja, jotka esittävät että sosiaaliturva rapauttaa sosiaalista pääomaa, kun keskinäisen auttamisen sijasta nojataan instituutioihin, kertoo tutkimus asian olevan päinvastoin. Vahva hyvinvointivaltio ja korkea sosiaalinen pääoma näyttävät kulkevan käsi kädessä.⁶⁰ Ei ole sattumaa, että vahvan hyvinvointivaltion Pohjoismaat löytyvät maailman kärkisijoilta myös keskinäistä luottamusta ja institutionaalista luottamusta mitattaessa.

Pohjoismaisen mallin pohjalta on syntynyt hyvän kehän teoria, jossa esitetään, että ”sosiaalipolitiikka vähentää eriarvoisuutta, vähentynyt eriarvoisuus vahvistaa sosiaalista pääomaa ja vahvistunut sosiaalinen pääoma lisää kansalaisten hyvinvointia”. Lisääntyneen hyvinvointinsa myötä ”kansalaiset antavat tukensa sosiaalipolitiikan vahvistamiselle ... ja näin hyvän kehä on valmis.”⁶¹ Hyvinvointivaltio pyrkii siis toimillaan vähentämään eriarvoisuutta ja tämä vahvistaa kansalaisten kokemusta yhteisyydestä ja samassa veneessä olemisesta. Sen seurauksena ihmiset voivat paremmin ja ovat halukkaampia tukemaan valtion toimia.⁶² Kokemus yhteisyydestä on tässä sekä toimivan yhteiskunnan edellytys että sen tulos.

Ihmisten keskinäinen luottamus johtaa siis toimiviin poliittisiin instituutioihin, jotka ovat vuorostaan talouskasvun edellytys.⁶³ Erityisesti keskinäisen luottamuksen on osoitettu olevan tärkeää talouskasvulle.⁶⁴ Acemoglu, Johnson & Robinson ovat entisiä kolonisoituja maita tutkimalla osoittaneet, että eri maiden varallisuuseroja ei selitä kulttuuri tai maantiede. Sen sijaan erot poliittisissa instituutioissa kykenevät

selittämään kolme neljäsosaa näiden maiden varallisuuseroista.⁶⁵ Toimivat poliittiset instituutiot synnyttävät tasavertaisia taloudellisia instituutioita, joissa jokaisella on mahdollisuus menestyä ja tällaiset ”tasavertaiset taloudelliset instituutiot ruokkivat taloudellista aktiivisuutta, tuottavuuden kasvua ja vaurautta.”⁶⁶ Myös sosiaalipolitiikan investointien kansalaisten hyvinvointiin ja koulutukseen voidaan nähdä lisäävän taloudellista tuottavuutta, erityisesti nykyaikana, kun koulutuksen merkitys länsimaaisilla työmarkkinoilla korostuu. Sosiaalipolitiikka ei siis välttämättä ole disinvestointi – muualla kerättyjen rahojen käyttämistä – vaan pitkällä tähtäimellä investointi niin kansakunnan henkiseen kuin taloudelliseen hyvinvointiin.

On jopa esitetty (vaikka sopivaa empiiristä dataa ei ole tältä ajalta tarjolla), että edellä esitetyn kaltainen positiivinen kierre on ollut läsnä Pohjoismaiden hyvinvointivaltiokehityksen alusta lähtien. Pohjoismaat olivat jo 1800-luvun lopulla keskimääräistä tasa-arvoisempia ja niiden virkamieskunta keskimääräistä vähemmän korruptoitunutta.⁶⁷ Tämä antoi hyvän lähtökohdan luoda erilaisia sosiaalietuuksia ilman, että ihmiset pelkäsivät niiden väärinkäytöksiä. Rothstein ja Uslaner esittävätkin Ruotsia koskevassa analyysissään, että ”hallinnollisten instituutioiden puolueettomuus” mahdollisti ”historiallisen kompromissin” työväen ja omistajaluokan välillä, joka perustui ”luottamuksen ilmapiiriin” ja johti niin sanotun ”ruotsalaisen mallin” kehittymiseen 1930-luvulta lähtien.⁶⁸ Hallintoa kohtaan tunnetun luottamuksen ja hyvinvointivaltion kohtalonyhteys on siis ollut läsnä hyvinvointivaltion perustamisesta lähtien. Se on tuottanut yhteiskuntia, jotka ovat kansainvälisten vertailujen kärkipäässä niin inhimillisen kuin taloudellisen kehityksen mittareilla.

Orastavia merkkejä ja kehitysehdotuksia

Suomi on edelleen kansainvälisesti tarkasteltuna mallimaa, mitä tulee kansalaisten luottamukseen yhteiskunnallisia instituutioita kohtaan ja kokemukseen yhteisyydestä. Mutta mikä on maamme tulevaisuus? Mihin suuntaan kehitys tällä hetkellä puhalttaa?

Mitä tulee mediaan, se käyttäytyy paljon vastuullisemmin ja on puoleellisuudessaan varsin maltillista verrattuna Yhdysvaltoihin. Olemme

kaukana Yhdysvaltojen ”post-truth”-politiikasta, jossa valheesta kiinni jäänyt poliitikko jatkaa sen levittämistä tietäen, että hänelle uskolliset mediankanavat ovat hänen puolellaan.⁶⁹ Ei populismi tietysti Suomessa-kaan vieras asia ole, mutta onneksi täällä liian räikeät näkemykset ovat edelleen marginaalisempia ja laajemmassa määrin yhteisesti tuomittuja.

Ehkä huolestuttavimpia yhteistä venettä nakertavia kehityskulkuja on terveydenhuoltojärjestelmämme. Aiemmin köyhät ja rikkaat kävivät samalla lääkärillä, mutta nykyään ”Suomi kuuluu kansainvälisten vertailuiden perusteella maihin, joissa lääkäripalveluiden käytön eriarvoisuus on suurinta.”⁷⁰ Keskeinen syy tähän on kehitys, jossa paremmassa asemassa oleva kansanosa on siirtynyt käyttämään työterveyshuoltoa ja yksityisiä lääkäripalveluja samaan aikaan, kun jonot ja odotusajat julkisissa palveluissa ovat pidentyneet. Kun varakas väestönosa ei kohtaa julkisen terveydenhuollon todellisuutta, ei heillä useinkaan ole myöskään kiinnostusta edistää sen kehittämistä.

Samalla terveydenhuollon eriytyminen vähentää paikkoja, joissa eri yhteiskuntaluokkien ihmiset kohtaavat. Tältä osin vielä tärkeämpää on kiinnittää huomiota asuinalueiden etniseen ja tulotason pohjalta tapahtuvaan eriytymiseen. Liika eriytyminen on vaarallista, koska mitä vähemmän ihmiset kohtaavat toisiaan arjessaan, sitä otollisempaa maaperää yhteisömme on keskinäiselle epäluuloisuudelle ja ennakkoluuloille. Tämä puolestaan vähentää ihmisten halua maksaa veroja, koska niiden pelätään valuvan ”toisten” auttamiseen ja erilaisiin väärinkäytöksiin.

Myös viime vuosina esiin noussut maahanmuuttokriittinen poliittinen retoriikka on uhka yhteisöllisyydelle. Siinä maailma jaetaan ”meihin” ja ”muihin” ja vastustetaan kaikkia sellaisia järjestelmiä, jotka saattavat hyödyttää niitä muita. Pesuveden mukana voi pahimmillaan huuhtoutua koko sosiaaliturvajärjestelmä. Yhdysvalloissa monet valtion roolia kaventamaan halunneet tahot ovatkin ratsastaneet näillä kansanryhmiä kohtaan tunnetuilla epäluuloilla. Sosiaaliturvan leikkauksia perustellaan vääränväristen väärinkäytöksillä. Suomessa vastaava esimerkki koettiin vuonna 2014, kun kansanedustaja Pia Kauma käytti epämääräisiä vihjauksia maahanmuuttajien kalliista lastenvaunuista keinona ajaa sosiaaliturvien leikkauksia.⁷¹ Tällainen tietoinen epäluu-

lojen edistäminen iskee kiilaa yhteisyyden kokemukseen ja rakentaa kuilua eri kansanryhmien välille.

35

Miten aktiivista kansalaisuutta ja yhteisöllisyyden kokemusta voitaisiin sitten tulevaisuudessa vahvistaa? Tärkeätä olisi rakentaa isompia ja pienempiä vaikuttamisen areenoita, joissa ihmisillä olisi mahdollista ottaa kantaa heitä koskevaan päätöksentekoon.⁷² Pienessä mittakaavassa tämä tarkoittaa lähidemokratian lisäämistä esimerkiksi kaupunginosaa koskevassa päätöksenteossa. Kansallisella tasolla se tarkoittaa esimerkiksi kansalaisaloitteen kaltaisten suoran demokratian kanavien vahvistamista. Ylikansallisella tasolla erilaiset vaikutuskanavat EU:n päätöksentekoon, joissa eri maiden kansalaiset pääsevät yhdessä edistämään tärkeäksi kokemiansa asioita, voisivat vahvistaa kansalaisten kokemusta aktiivisesta vaikutusmahdollisuudesta itseään koskevaan päätöksentekoon. Kasvatus aktiiviseksi kansalaisiksi voidaan aloittaa jo peruskouluissa. Ala-asteikäisistä lähtien tulisi kouluissa olla oppilaiden edustus mukana yhteisessä päätöksenteossa. Aktiiviseksi kansalaisiksi opitaan sitä kautta, että päästään käyttämään valtaa itseä koskevassa isommassa ja pienemmässä päätöksenteossa. Helpointa tämä oppimisprosessi on aloittaa mahdollisimman lähellä oleviin päätöksiin osallistumalla. Kuten Alexis de Tocqueville asian muotoili:

*Kyläkokoonnotumiset ovat vapaudelle mitä peruskoulut ovat tietelle; ne tuovat asian ihmisten ulottuville, ne opettavat ihmisille miten käyttää ja nauttia siitä. Valtiolla voi olla vapaasti valittu hallinto, mutta ilman kunnallisia instituutioita hukkaamme vapauden tunnun.*⁷³

Toinen merkittävä tapa vahvistaa yhteisyyden tuntua olisi rakentaa areenoita, joissa erilaiset ihmiset pääsevät kohtaamaan toisensa. Tarvitsemme julkisten torien ja kirjastojen kaltaisia kaikille kansalaisille avoimia ja kaikkien kansanryhmien käyttämiä tiloja ja palveluita. Kaavoittamisessa ja rakentamisessa olisi samaten tärkeätä kiinnittää huomiota tähän sosiaaliseen puoleen ja pyrkiä siihen, että asuinalueilla on sopivia asuntoja eri tuloryhmille, jotta ei muodostu liikaa yhdenlaisten ihmisten alueita. Terveystieteiden nykyistä eriytymiskehitystä pitäisi torjua ja rakentaa sellainen järjestelmä, joka palvelisi samalla tavalla

kaikkia kansalaisia tuloista riippumatta. Myös maahanmuuttajien ja kantaväestön kohtaamista ja integraatiota pitäisi vahvistaa, jotta turhat epäluulot hälvenisivät ja ihmisten myötätunto laajenisi koskemaan myös ”toisenlaisia” ihmisiä. Lisäksi media ja TV voivat ottaa oman roolinsa tässä pyrkimyksessä tuoda kaikenlaiset kansanryhmät toistensa olohuoneisiin viihteen ja asiaohjelmien kautta. Yhteisyys rakentuu yhdessäolosta ja siksi on tärkeää rakentaa näitä virtuaalisia ja fyysisiä kohtaamisen mahdollisuuksia.

Kolmanneksi, sosiaalipolitiikan laatu on olennaista sen kannalta, vahvistaako se kansalaisten keskinäistä ja instituutioita kohtaan tuntemaa luottamusta: ”Kansalaisten suorilla kokemuksilla siitä, kuinka heitä on kohdeltu julkispalvelulaitoksissa, on huomattava vaikutus heidän poliittisiin näkemyksiinsä ja ideologisiin suuntautumisiinsa.”⁷⁴ Hyvän kehän teoreetikot ovat esittäneet, että erityisen tärkeä on kysymys siitä, ovatko sosiaaliedut universaaleja vai tarveharkintaisia⁷⁵: Tarveharkintaiset sosiaaliedut tutkitusti vähentävät luottamusta kun taas universaalit sosiaaliedut lisäävät sitä.⁷⁶ Kun ihmiset tarveharkintaisia tukia hakiessaan joutuvat todistelemaan ahdinkoaan virkamiehille ja toisaalta vähättelemään esimerkiksi tulojaan päästäkseen oikeudenmukaiseksi kokemaansa lopputulokseen, luo tämä heille helposti sekä katkeruutta järjestelmää kohtaan että kokemuksen siitä, että heihin ei luoteta. Tämä muokkaa helposti myös heidän käsitystään muiden kansalaisten rehellisyydestä tukien hakijoina, mikä on omiaan vähentämään yleistä luottamusta toisiin ihmisiin⁷⁷. Siksi sosiaalista luottamusta lujitettaessa painopisteen pitäisi olla äitiysrahan kaltaisissa universaaleissa sosiaalituen muodoissa eikä toimeentulotuen kaltaisissa tarveharkintaisissa tuissa.

Yhteisöllinen hyve on tasavaltojen ainoa perusta. ... Ihmisten tulee suhtautua intohimoisesti yhteiseen hyvään, yhteisön tarpeisiin, kunniaan, voimaan ja loistoon. Ilman niitä ei voi olla todellista tasavaltaista hallintoa, tai todellista vapautta.

– John Adams 1776⁷⁸

Tämän artikkelin johtoaajatuksena on ollut yhteisöllisyyden merkitys demokratian ja hyvinvointivaltion ennakoedellytyksenä. Olen esittänyt, että ilman yhteisöllisyyttä, keskinäistä luottamusta ja aktiivista kansalaisuutta yhteiskuntamuotomme on vaarassa. Ratkaisevaa hyvinvointivaltion ja demokratian turvaamisessa on tekemisen asenne: Asiat ovat hyvällä tolalla, kun kansalaiset ”voivat yhdessä ponnistella yhteisten ongelmien ratkaisemiseksi sen sijaan, että pohdittaisiin mitä ’meidän’ tulisi tehdä ’heille.’”⁷⁹ Jakautunut kansakunta on uhka toimivalle demokratialle. Tarvitsemme kokemusta yhdessä veneessä olemisesta, jos haluamme tulevaisuudessakin elää kansalaisistaan huolehtivassa hyvinvointivaltiossa.

Tämän kirjan muissa artikkeleissa pohditaan lisää kysymystä siitä, kuinka pitkälti me suomalaiset tänä päivänä olemme yhdessä veneessä. Onko jakautumista tapahtunut ja onko kokemus yhteisyydestä vaarassa? Yleisesti uskon, että vaikka erilaisia uhkakuvia saattaa olla ilmassa, niin kansainvälisesti katsoen olemme edelleen varsin yhtenäinen kansakunta. Ja se on vahvuutemme, josta tulee pitää kiinni tulevaisuudessakin.

Eurooppa tänä päivänä on hengetön. ... Ihmiset Euroopassa eivät koe integraatiota ja sen tavoitteita omakseen. – Vaclav Havel⁸⁰

Suomea koskevien johtopäätösten ohella en malta olla mainitsematta, että olisi tärkeää tarkastella myös Euroopan unionin integraatiokehitystä saman jäsentelyn pohjalta. Yhteisen identiteetin puute on eräs tämän integraatiokehityksen ydinongelmista. Michael Sandel totesi jo kaksikymmentä vuotta sitten, että EU ”on toistaiseksi epäonnistunut sellaisen yhteisen eurooppalaisen identiteetin rakentamisessa,

38 jonka varaan taloudellinen ja poliittinen integraatio voitaisiin laskea”.⁸¹ En tiedä onko tilanne siitä parantunut. EU mielletään helposti byrokrattiseksi ja etäiseksi ja siksi se on helppo maalitaulu populistisille poliitikoille: ”Missä EU, siellä ongelma.” Yhdistymisen pitää lähteä ihmisten sisältä, heidän sydämistään. Syvempi taloudellinen tai poliittinen integraatio vaatisi syvempää jaettua identiteettiä. Esimerkiksi Euroopan unioniin kaavailtu ”perustuslaki” oli tekninen, enimmäkseen talouskysymyksiin keskittyvä asiakirja. Eurooppa tarvitsisi Yhdysvaltain perustuslain kaltaisen yhteisten arvojen julistuksen, jonka päämäärin Euroopan kansalaiset maasta riippumatta voisivat yhtyä.⁸² Vaclav Havelin tavoin näen, että Euroopan unioni tarvitsisi ensi sijassa yhteistä arvopohjaa vahvistavia instituutioita, ”jotka voisivat kultivoida niitä arvoja, joista Euroopan integraation henki voisi kasvaa”.⁸³

Demokratia ei ole itsestäänselvyys. Vallalla on tapana keskittyä ja liiaksi keskittynyt valta – oli se sitten Kekkosella, raharikkailla, kasvottomilla markkinavoimilla tai globaaleilla järjestöillä – kaappaa helposti yhteiskunnallisen päätöksentekoprosessin. Siksi vakaa demokratia vaatii kansalaisten aktiivista panosta. Tältä pohjalta olen tässä esseessä hahmotellut ajatusta demokratian, hyvinvointivaltion, aktiivisen kansalaisuuden ja yhteisöllisen luottamuksen kohtalonyhteydestä. Parhaimmillaankin tässä esitetty näkökulma on vain luonnos, jonka eri osat vaativat jatkokehittelyä. Mutta tavoitteena on – erityisesti Yhdysvaltoja koskevan tarkastelun kautta – herätellä ihmisiä näkemään, että tässä käsitellyt seikat eivät ole vain akateemisen intressin kohteita. Onnistuneet ja epäonnistuneet poliittiset arvovalinnat vaikuttavat suoraan siihen, saavatko lapsemme ja lapsenlapsemme elää demokraattisessa ja kaikkien kansalaisten hyvinvoinnista huolehtivassa Suomessa. Vaikka emme voi varmasti tietää, mitkä päätökset ovat tässä kehityskulussa ratkaisevia, vähin mitä voimme tehdä on olla tietoinen tästä päämäärästä – demokratian ylläpitämisestä – ja tehdä sekä talouspoliittiset, koulutuspoliittiset että yleispoliittiset valinnat tietoisena siitä, että ne vaikuttavat myös demokratian ylläpitämiseen. Emme ole vain yksilöitä, olemme myös kansalaisia. Siksi vapautemme toteutuu parhaiten yhteisöllisen vastuun kautta.⁸⁴

- Acemoglu, Daron; Johnson, Simon & Robinson, James A.: The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation. *American Economic Review* 91, 2001.
- Acemoglu, Daron; Johnson, Simon & Robinson, James A.: Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth. Teoksessa Aghion, Philippe & Durlauf, Steven (toim.): *Handbook of Economic Growth*. North-Holland, 2005.
- Acemoglu, Daron & Robinson, James A.: *Why Nations Fail – The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Profile Books, 2013.
- Aristoteles: *Politiikka*. Suomentanut Anttila, A. M. Gaudeamus, 1991.
- BBC Study: *US is an oligarchy, not a democracy*. 17.4.2014. <http://www.bbc.com/news/blogs-echochambers-27074746>
- Berlin, Isaiah: Two concepts of liberty. Teoksessa Berlin, Isaiah (toim.): *Four essays on liberty*. Oxford University Press, 1969.
- Bjørnskov, Christian: How does social trust affect economic growth? *Southern Economic Journal*, 78, No 4, 2012.
- Blomgren, Jenni: Terveidenhuollon eriarvoisuus on Suomessa poikkeuksellisen suurta. *Kelan tutkimusosaston blogi*, 13.2.2013. <http://blogi.kansanelakelaitos.fi/arkisto/1326>
- De Tocqueville, Alexis: *Democracy in America*. Toim. Phillips, Bradley. Alfred A. Knopf, 1945.
- Freitag, Marcus: Social capital in (dis)similar democracies. The development of generalized trust in Japan and Switzerland. *Comparative Political Studies*, 36, No. 8, 2003
- Friedman, Thomas: *Calling America: Hello? Hello? Hello?* New York Times 2.11.2013. <http://www.nytimes.com/2013/11/03/opinion/sunday/friedman-calling-america-hello-hello-hello-hello.html>
- Gallup: *Congress job approval drops to all-time low for 2013*, Gallup 10.12.2013. <http://www.gallup.com/poll/166196/congress-job-approval-drops-time-low-2013.aspx>
- Gilens, Martin & Page, Benjamin: Testing Theories of American Politics: Elites, Interest Groups, and Average Citizens. *Perspectives on Politics*, 12, No. 3, 2014.
- Gutmann, Amy: Communitarian Critics of Liberalism. *Philosophy & Public Affairs*, 14, No. 3, 1985

- Hellsten & Komu 2006: Luotettavien listalla poliisi kärjessä, Kela neljäntenä. Suomi kuuluu korkean luottamustason maihin. *Sosiaalivakuutus* 1, 2006.
- Helsingin Sanomat: Kansanedustaja Kauma lopettaisi lastenvaunuihin tarkoitetun tuen – perustaisi lastentavaroille kierrätyspisteen.* 5.9.2014. <http://www.hs.fi/politiikka/a1409882904872>
- Kajanoja, Jouko & Hagfors, Robert: Sosiaalimenot, sosiaalinen pääoma ja hyvä kehä. Teoksessa Antti Alaja (toim.): *Kriisikierteestä hyvän kehään*. Kalevi Sorsa -säätiön julkaisuja 4, 2012.
- Kawachi, I.; Kennedy, B. P.; Lochner, K.; & Prothrow-Stith, D.: Social capital, income inequality, and mortality. *American Journal of Public Health*, 87, No. 9, 1997.
- Knack, Stephen & Keefer, Philip: Does social capital have an economic payoff? A cross-cultural investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 112, No. 4, 1997.
- Komu, Merja & Hellsten, Katri: Luottamus ihmisiin ja luottamus instituutioihin Euroopassa. Nettityöpapereita 12. Kela, 2010.
- Kouvo, Antti & Kankainen, Tomi: Sosiaalista pääomaa rakentamassa vai purkamassa? Suomalaiset hyvinvointipalvelut ja yleistynyt luottamus. *Yhteiskuntapolitiikka* 74, No.6, 2009.
- Kumlin, Staffan & Rothstein, Bo: Making and breaking social capital: The impact of welfare-state institutions. *Comparative Political Studies*, 38, No. 4, 2005.
- Kymlicka, Will: *Contemporary Political Philosophy – An Introduction*. Second Edition. Oxford University Press, 2002.
- Meyer, Dick: *What John Boehner's ambition has to do with the shutdown*. BBC 7.10.2013, <http://www.bbc.com/news/world-us-canada-24433182>
- MSNBC: *Tom Cotton and the era of post-truth politics*. MSNBC, 26.9.2014, <http://www.msnbc.com/rachel-maddow-show/tom-cotton-and-the-era-post-truth-politics>
- New York Times: *The 2012 Money Race: Compare the Candidates*. New York Times, 2012. <http://elections.nytimes.com/2012/campaign-finance>
- New York Times: *The Great Gerrymander of 2012*. 2.2.2013. (2013a) <http://www.nytimes.com/2013/02/03/opinion/sunday/the-great-gerrymander-of-2012.html>
- New York Times: *Broad Scepticism on Health Care Law*. New York Times, 18.12.2014. (2013b) <http://www.nytimes.com/news/affordable-care-act/2013/12/18/broad-skepticism-on-health-care-law/>

- New York Times: *Big-Money Donors Demand Larger Say in Campaign Strategy*. New York Times, 1.3.2014. <http://www.nytimes.com/2014/03/02/us/politics/big-money-donors-demand-larger-say-in-party-strategy.html>
- Nussbaum, Martha: *Not For Profit – Why democracy needs the humanities*. Princeton University Press, 2010.
- Ohisalo, Maria & Saari, Juho: Kuka seisoo leipäjonossa? – Ruoka-apu 2010-luvun Suomessa. *Kunnallisanalan kehittämissäätiön Tutkimusjulkaisu-sarja*, No. 83, 2014.
- van Oorschot, Wim & Arts, Wil: The social capital of European welfare states: The crowding out hypothesis revisited. *Journal of European Social Policy*, 15, No.1, 2005.
- Packer, George: *The Unwinding: An inner history of the new America*. Farrar, Straus and Giroux, 2013.
- Phillips, Kevin: *The Emerging Republican majority*. Arlington House, 1969.
- Rawls, John: *A Theory of Justice*. Harvard University Press, 1971.
- Putnam, Robert: *Making democracy work: Civil traditions in modern Italy*. Princeton University Press, 1993.
- Rothstein, Bo & Uslaner, Eric M.: All for all: Equality, corruption, and social trust. *World Politics*, 58, No. 1, 2005.
- Sandel, Michael: *Democracy's discontent: America in search of a public philosophy*. Harvard University Press, 1996.
- Uschanov, Tommi: Tämä on Amerikka. *Long Play* 11, 2013.
- Vaalitutkimus 2012: *Luottamus yhteiskunnallisiin instituutioihin*. Vaalitutkimus 2012. http://www.vaalitutkimus.fi/fi/poliittiset_asenteet/luottamus_yhteiskunnallisiin.html
- Weingast, Barry: The Political Foundations of Democracy and the Rule of Law. *American Political Science Review*, 91, No. 2, 1997.
- YLE: *Kokoomusedustaja: Maahanmuuttajien pitää suosia käytettyä kuten tavalisten keskiluokkaisten suomalaisten*. Yleisradio, 1.9.2014. http://yle.fi/uutiset/kokoomusedustaja_maahanmuuttajien_pitaa_suosia_kaytettya_kuten_tavalisten_keskiluokkaisten_suomalaisten/7446119

Viitteet

- 1 Weingast 1997.
- 2 Ks. Acemoglu & Robinson 2013.
- 3 Aristoteles 1991, 75.
- 4 Aristoteles 1991, 66.
- 5 Aristoteles 1991, 68.
- 6 Kymlicka 2002.
- 7 Ks. Gutmann 1985.
- 8 Rawls, John 1971, 3-4; 114. On syytä mainita, että Rawls viittaa teoksessaan veljeyteen [fraternity] yhtenä eroperiaatteen oikeuttavana tekijänä ja veljeys tarkoittaa tässä jonkinlaista luontaista halua olla hyötymättä toisten kustannuksella. Mutta veljeys näyttäytyy enemmän ylimääräisenä eroperiaatteen oikeuttavana tekijänä kuin Rawlsin ihmiskuva ytimenä.
- 9 Kymlicka 2002, 288.
- 10 Kymlicka 2002, 289.
- 11 Weingast 1997.
- 12 Esim. Sandel 1996, 275. Yksityinen vapaus, kuten se tässä määritellään, tulee hyvin lähelle *negatiivisen vapauden* käsitettä. Sen vastinpari, *positiivinen vapaus*, tarkoittaa vuorostaan sitä että yksilöllä ei ole vain vapautta vaan myös aito mahdollisuus saada jokin asia. Koska keskityn tässä yleisen vapauden sijasta vapauksiimme kansalaisina, niin käytän positiivinen/negatiivinen-vas-takkainasettelun sijasta yksityinen vapaus/kansalaisen vapaus -vastinparia. Positiivisesta ja negatiivisesta vapaudesta katso Berlin 1969.
- 13 Sandel 1996, 117.
- 14 On tietysti syytä huomauttaa, että äänioikeutettu kansa ei vuosikymmenen alussa vielä sisältänyt kuin yhdenvärisiä ihmisiä.
- 15 Sandel 1996, 297.
- 16 Sandel 1996, 297.
- 17 Uschanov 2013, 5.
- 18 Uschanov 2013, 5.
- 19 Gallup 2013.
- 20 Uschanov 2013, 46.
- 21 Sandel 1996, 297.
- 22 Lähde ensimmäiseen kysymykseen Gallup 2013, muihin kysymyksiin Sandel 1996. Kahden viimeisen kysymyksen osalta luvut suuntaa-antavia.

- 23 Ks. esim. New York Times 2013a. Myös pakollinen äänestäjäksi rekisteröityminen yhdistettynä rekisteröitymistöimistöjen rajoitettuihin aukioloaikoihin on nähty vaikeuttavan tahallisesti tiettyjen kansanryhmien mahdollisuutta äänestää.
- 24 Gilens & Page 2014, 576–577.
- 25 BBC 2014.
- 26 Tulosten tulkinnessa yksi huomionarvoinen seikka on, että mallin kokonais-selitysaste (R^2) on matala, vain .074, eli huomattava määrä varianssia jää vaille selitystä. Gilens & Page epäilevät että puutteellisten mittareiden vuoksi heidän tuloksensa aliarvioivat eliitin ja intressiryhmien vaikutusvallan.
- 27 Gilens & Page 2014, 576.
- 28 New York Times 2012.
- 29 Friedman 2013.
- 30 New York Times 2014.
- 31 Meyer 2013.
- 32 Esim. Kawachi ym. 1997. Rothstein & Uslander 2005.
- 33 Tästä kehityksestä, katso Packer 2013, 299–304.
- 34 Uschanov 2013, 21.
- 35 Uschanov 2013, 28.
- 36 Phillips 1969. Ks. myös Uschanov 2013.
- 37 Uschanov 2013, 25–26.
- 38 Uschanov 2013, 45.
- 39 Uschanov 2013, 45. Kiinnostavana yksityiskohtana Uschanov kertoo, että Wallace koki myöhemmin uskonnollisen herätyksen ja irtautui aiemmasta rasismistaan. Hän kiersi mustien kirkoissa pyytämässä anteeksi ja tultuaan nimettyksi Alabaman kuvernööriksi 1980-luvulla hän nimitti osavaltion virkoihin ennätysmäärän mustia.
- 40 Uschanov 2013, 38–39.
- 41 Sandel 1996, 125.
- 42 Sandel 1996.
- 43 Nussbaum 2010.
- 44 Sandel 1996, 274.
- 45 Rothstein & Uslander 2005, 67.
- 46 Ks. esim. New York Times 2013b.
- 47 Sandel 1996, 331. Sosiaalisesta etäisyydestä Suomessa on puhunut professori Juho Saari. Katso esimerkiksi Ohisalo & Saari 2014.

- 44 48 Putnam 1993. Putnamin lisäksi on tapana viitata James Colemanii ja Pierre Bourdieuhun sosiaalisen pääoman käsitteen ”isinä.”
- 49 Ks. esim. Kouvo & Kankainen 2009.
- 50 Kumlin & Rothstein 2005.
- 51 Freitag 2003.
- 52 Vaikka luottamus instituutioihin ja luottamus toisiin ihmisiin ovatkin yhteydessä, ja muutama tutkimus antaa viitteitä kausaalisuuden suunnasta, ei syyseuraus-ongelmaa ole mitenkään lopullisesti ratkaistu. Ks. Komu & Hellsten 2010, 5–7.
- 53 Kouvo & Kankainen 2009. Alkuperäislähde on European Social Survey 2004.
- 54 World Values Survey 2005–2009.
- 55 Vaalitutkimus 2012.
- 56 European Social Survey 2012.
- 57 Vaalitutkimus 2012. Alkuperäislähteet ovat European Values Survey 2000–2009 ja World Values Survey 2000–2005.
- 58 Komu & Hellsten 2010, 22.
- 59 Hellsten & Komu 2006. Luotettavien listalla on poliisi kärjessä, Kela neljäntenä. Suomi kuuluu korkean luottamustason maihin. *Sosiaalivakuutus* 2006, 13.
- 60 Rothstein & Uslaner 2005. Kouvo & Kankainen: 2009. Ks. myös van Oorschot & Arts 2005.
- 61 Kajanoja & Hagfors 2012, 39.
- 62 Vaikka hyvän kehän yksittäisiä elementtejä koskevaa tutkimusta on enemmän, on koko kehää koskeva tutkimus vasta alussa. Joitakin varovaisen myönteisiä tuloksia on saatu (ks. Kajanoja & Hagfors 2012), mutta kehä näyttää toimineen aiemmin paremmin kuin viime vuosina.
- 63 Tästä yhteydestä katso erityisesti Bjørnskov 2012.
- 64 Knack & Keefer 1997.
- 65 Acemoglu, Johnson & Robinson 2001. Ks. myös Acemoglu, Johnson & Robinson 2005.
- 66 Acemoglu & Robinson 2013, 75.
- 67 Rothstein & Uslaner 2005.
- 68 Rothstein & Uslaner 2005, 58.
- 69 Ks. esim. MSNBC 2014.
- 70 Blomgren 2013.
- 71 *Helsingin Sanomat* 2014. Yle 2014.

- 72 Tässä olen siis samaa mieltä kuin Sandel. Ks. Sandel 1996, 345.
- 73 De Tocqueville, 1945. Viitattu Sandel 1996, 27.
- 74 Hellsten & Komu 2006. 13.
- 75 Kouvo & Kankainen 2009.
- 76 Kumlin & Rothstein 2005 löysivät tämän yhteyden ruotsalaisesta aineistosta. Kun Kouvo & Kankainen (2009) tutkivat asiaa Suomessa, löysivät hekin varo-
vaista tukea hypoteesille, mutta vain tietyin varauksin. Ero saattaa johtua
paitsi erilaisista sosiaalijärjestelmistä, myös käytettyjen mittareiden erilai-
suudesta.
- 77 Ks. Kouvo & Kankainen 2009, 589.
- 78 Viitattu Sandel 1996, 126.
- 79 Kouvo & Kankainen 2009, 587.
- 80 Viitattu Sandel 1996, 339.
- 81 Sandel 1996, 339.
- 82 Lissabonin sopimukseen on kirjattu lyhyesti Euroopan yhteiset arvot, mutta
niistä ei ole tullut mitään Yhdysvaltain perustuslain kaltaista kansakuntaa
yhdistävää symbolia.
- 83 Viitattu Sandel 1996, 339.
- 84 Haluan kiittää Antti Kaihovaaraa ja Johanna Ahola-Launosta kommenteista
tekstin aikaisempaan versioon, jotka auttoivat suuresti tekstin jatkojalosta-
misessa. Lisäksi aloitin kirjoituksen suunnittelun kysymällä aiheesta Face-
bookissa ja sain kommentteja 31 ihmiseltä. Siellä annetut lukuvinkit ja niiden
pohjalta virinnyt keskustelu oli ratkaisevan tärkeää tämän kirjoituksen muo-
toutumisessa ja siksi haluan kiittää myös tätä virtuaaliyhteisöä tuesta. Yhtei-
söllisyyden voima toteutui siis myös tämän kirjoituksen synnyttämisessä.

2. Teknologinen kehitys, globalisaatio ja eriarvoisuus

47

Antti Kaihovaara

Life is better now than almost any time in history. More people are richer and fewer people live in dire poverty. Lives are longer and parents no longer routinely watch a quarter of their children die. Yet millions still experience the horrors of destitution and of premature death. The world is hugely unequal.

– Angus Deaton kirjassa *The Great Escape*

VALTAVA ELINTASON NOUSU viimeisen kahden vuosisadan aikana on yksi ihmiskunnan merkittävimpiä ja ällistyttävimpiä saavutuksia. Maailman bruttokansantuote henkeä kohden on noussut vuodesta 1820 alkaen noin 1,2 prosenttia vuodessa. Mitättömältä vaikuttavan luvun todellisen kokoluokan ymmärtää vasta, kun kasvuvauhti asetetaan historialliseen kontekstiin: vuotuinen kasvu on ollut peräti 24 kertaa nopeampaa kuin edellisen kahdeksan vuosisadan aikana. Vuosina 1820–2003 ihmisten keskimääräinen elintaso kymmenkertaistui huolimatta siitä, että myös maapallon väkiluku kuusinkertaistui samalla aikavälillä.¹

Historiallisesti ainutlaatuinen elintason nousu perustuu pääosin *teknologisen kehityksen* mahdollistamaan tuottavuuden kasvuun ja *talouden globalisaatioon*. Näistä ensimmäinen on talouskasvun todellinen moottori. Jälkimmäinen on puolestaan mahdollistanut uusien ajatusten ja teknologioiden leviämisen kaikkialle maapallolla. Tämä on välttämätöntä uusien innovaatioiden synnylle, sillä aiemmat keksinnöt toimivat rakennuspalikoina uusille ideoille.² Kansainvälinen kauppa on ollut myös edellytys sille, että valtiot, yritykset ja yksilöt ovat pystyneet erikoistumaan niille toimialoille, joissa niillä on suhteellinen etu.

Valtava elintason nousu ei ole kuitenkaan parantanut kaikkien elintasoa tasapuolisesti. Globaalit tuloerot ovat kasvaneet aina 1900-luvun puoliväliin saakka, josta eteenpäin ne ovat pysyneet korkealla, mutta kohtuullisen vakaalla tasolla. Vasta 2000-luvun taitteessa olemme alkaneet nähdä merkkejä globaalien tuloerojen laskusta kehittyneiden ja kehittyvien maiden ihmisten elintason lähestyttyä toisiaan.³

Jos globaalit tuloerot ovatkin kääntyneet laskuun, tilanne on päinvastainen tarkasteltaessa tilannetta kansallisvaltioiden sisällä. Maiden sisäiset tulo- ja varallisuuserot ovat kasvaneet voimakkaasti 1970-luvun loppupuolelta lähtien (myös ja erityisesti kehittyvissä talouksissa).⁴ Eriarvoisuuden kasvu osuu samalle ajanjaksolle kansainvälisen kaupan esteiden asteittaisen poistamisen, pääoman liikkeen vapauttamisen ja tietoteknisen vallankumouksen kanssa.⁵ Näiden trendien välille vedetään usein kausaalisia linkkejä, joita kuljetus- ja informaatioteknologioiden nopean kehityksen katsotaan vahvistavan. Empiirinen tutkimus tarjoaa kuitenkin ristiriitaisia tuloksia globalisaation, teknologisen kehityksen ja eriarvoisuuden kasvun kausaalisuhteesta.⁶

Tämän kirjoituksen tarkoituksena on esitellä globalisaation ja teknologisen kehityksen potentiaalisia vaikutuksia Suomen kaltaiselle melko vauraalle avoimen talouden ja korkean teknologian jälkiteolliselle yhteiskunnalle. Se ei pyri antamaan kokonaisvaltaisia selityksiä tai ratkaisuja tarkasteltavan aiheen laajuudesta, moniulotteisuudesta ja osittain ristiriitaisista tutkimustuloksista johtuen. Tavoitteena on pikemminkin tarjota viitekehys sille globaalille ympäristölle, jonka puitteissa erilaiset jakolinjat syntyvät ja jossa niihin voidaan vaikuttaa. Tältä osin kirjoitus pyrkii osaltaan auttamaan kirjan muiden kirjoitusten ymmärtämisessä.

Eriarvoisuudella viitataan kirjoituksessa tulo- ja varallisuuserojen ohella myös työmarkkinoiden polarisoitumiseen ja yhteiskunnalliseen statukseen.⁷ Erityistä huomiota kiinnitetään matala- ja keskipalkkaisen työn tulevaisuuteen, sillä työllä ja työllisyydellä on valtava vaikutus eriarvoistumiskehitykseen niin yksilön kuin yhteiskunnan kannalta. Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksen (ETLA) paljon julkisuutta saaneen tutkimuksen mukaan tietotekniikka uhkaa lähivuosina joka kolmatta työpaikkaa Suomessa.⁸ Muutoksen volyyymi on valtava.

Emme voi kuitenkaan keskittyä vain niihin töihin, jotka katoavat. Teknologinen kehitys ja kaupan laajentuminen myös luovat koko ajan uusia työpaikkoja. Kyse on siitä, kumpi voimista on vahvempi. Syntyykö uusia työpaikkoja muutoksen seurauksena enemmän vai vähemmän kuin niitä katoaa, millaisia nämä uudet työpaikat ovat ja kumpi tekijöistä vaikuttaa vahvemmin muutoksen taustalla? Näihin kysymyksiin on mahdotonta vastata aukottomasti, sillä globalisaatio ja teknologinen kehitys ovat vahvasti toisiinsa kytkeytyneitä muutosvoimia. Näiden tekijöiden ohella esimerkiksi väestön ikääntyminen ja naisten työelämään osallistuminen vaikuttavat työpaikkojen kysyntään ja tarjontaan.⁹ Tässä kirjoituksessa teknologista kehitystä ja globalisaatiota tarkastellaan nimenomaan eriarvoisuuden näkökulmasta.

Huippuosaajia ja rutiinihommia

Teknologinen kehitys on syytä ymmärtää pelkkää tekniikkaa laajemmin. Kyse on innovaatioista – uusista tuotteista, palveluista tai tavoista tuottaa jo olemassa oleva tuote aiempaa tehokkaammin.¹⁰ Tietyt teknologiset edistysaskeleet ovat kuitenkin vaikuttaneet yhteiskunnalliseen kehitykseen ja talouskasvuun niin voimakkaasti, että niitä on alettu kutsua *yleiskäyttöisiksi teknologioiksi*. Tällaisia ovat esimerkiksi höyryvoima ja sähkö, jotka mullistivat teollisen tuotannon ja kiihdyttivät uusien innovaatioiden syntyä ja talouskasvua.¹¹

Yleiskäyttöisen teknologian arvonimen ansaitsee kiistämättä myös *informaatio- ja kommunikaatioteknologia* (ICT). Muiden innovaatioiden tapaan ICT:lle on ominaista kehityksen kumuloituvuus. Jokaisesta tietoteknisestä keksinnöstä tulee rakennuspalikka seuraaville keksinnöille. Tietotekniselle kehitykselle ominaista on myös sen eksponentiaalisuus: tietokoneiden laskentanopeus kaksinkertaistuu tällä hetkellä noin 18 kuukauden välein. Useita tietoteknisiä innovaatioita voidaan myös monistaa nollaa lähestyvin marginaalikustannuksin.¹²

Digitalisaatio jatkaa samaa tuottavuuden kasvuun perustuvaa menestystarinaa, joka on 1700-luvun loppupuolelta lähtien mahdollistanut ennennäkemättömän elintason nousun lähes joka puolella maailmaa. Samalla tietotekninen vallankumous on osaltaan syyllinen erilaisten jakolinjojen vahvistumiseen. Ajatus teknologisen kehityksen

50 palkkaeroja kasvattavasta luonteesta perustuu taloustieteilijöiden laajasti hyväksymään näkemykseen käynnissä olevan tietoteknisen vallankumouksen *osaamispainotteisesta luonteesta*.¹³

Tämän selitysmallin mukaan tietotekninen vallankumous on lisännyt ”osaavan” (korkeasti koulutetun) työvoiman kysyntää ja vähentänyt vastaavasti ”ammattitaidottoman” (matalasti koulutetun) työvoiman kysyntää.¹⁴ Taustalla on ajatus siitä, että robotit kykenevät korvaamaan ennen kaikkea rutiininomaisia, vähäistä koulutusta vaativia työtehtäviä. Niiden taidot eivät kuitenkaan toistaiseksi riitä suorittamaan luovuutta, ongelmanratkaisua ja kognitiivisia kykyjä vaativia tehtäviä ainakaan ilman ihmisvalvontaa.¹⁵

Osaamispainotteisessa teknologisessa muutoksessa kyse on erityisesti työtehtävien korvaamisesta, ei niinkään työllisyyden allokoitumisesta uusille toimialoille. Keskeistä onkin, voidaanko työtehtävä korvata kokonaan teknologialla vai täydentääkö teknologia työtehtävää.¹⁶ Suurten elintarvikekauppojen kassamyyjät korvautuvat yhtä suuremmissa määrin itsepalveluautomaateilla, sillä niille ei tarvitse maksaa palkkaa, lomarahoja eikä niiden työsuoritteesta työnantajamaksuja. Tutkija puolestaan hyötyy tietotekniikan mahdollisuuksista esimerkiksi etsiessään tietoa yhdellä ohjelmalla, luokitellessaan sitä kategorioihin toisella ja muokatessaan sitä esitettävään muotoon kolmannella.

Teknologisen kehityksen nykyiselle osaamispainotteiselle luonteelle löytyy monia perusteita. Näistä vakuuttavin liittyy koulutuksen ja teknologisen kehityksen väliseen kilpajuoksuun.

Toisen maailmansodan jälkeisenä aikana koulutetun työvoiman määrä on kasvanut huomattavasti kaikissa OECD-maissa. Jos koulutetun työvoiman kysynnässä ei olisi samana aikana tapahtunut muutoksia, yksinkertainen tasapainomalli työvoiman suhteellisesta kysynnästä ja tarjonnasta ennustaisi koulutetun työvoiman palkkojen laskeneen.¹⁷ 1980-luvun taitteesta lähtien muutos on ollut kuitenkin päinvastainen. Erityisen selvästi koulutetun työvoiman irtiotto on nähtävissä Yhdysvalloissa, jossa ilman yliopistotodistusta olevien 25–32-vuotiaiden työläisten mediaanipalkka ei ole ainoastaan jäänyt jälkeen suhteessa yliopistosta valmistuneisiin vaan on laskenut absoluuttisesti aikavälillä 1979–2013.¹⁸

Vastaava *koulutuspremio* (korkeakoulutettujen palkkaero suhteessa muihin ryhmiin) näkyy selvästi myös Suomessa. Kristian Koerselman ja Roope Uusitalo ovat laskeneet, että Suomessa yliopistosta valmistunut voi odottaa ansaitsevansa elinaikanaan verojen ja tulonsiirtojen jälkeen keskimäärin jopa 600 000 euroa enemmän kuin ammattikoulusta valmistunut tai peruskoulun varassa oleva.¹⁹

Vaikka akateeminen työttömyys on ollut rajussa kasvussa viime vuosina, kouluttautuminen on edelleen varmin tapa työllistyä. Työmarkkinoille parhaiten kiinnittyneessä ikäryhmässä (35–54-vuotiaat) korkeakoulutettujen työllisyysaste on noin 10 prosenttiyksikköä korkeampi kuin toisen asteen koulutuksen suorittaneilla ja peräti 30 prosenttiyksikköä korkeampi kuin pelkän peruskoulutuksen varassa olevilla.²⁰

Edellä sanotusta huolimatta koulutus ei itsessään takaa ruusuista tulevaisuutta osaamista korostavassa talousjärjestelmässä, sillä myös ryhmien sisäiset palkkaerot ovat kasvaneet huomattavasti. Yhdysvalloissa tyypillisen 25–34-vuotiaan korkeakoulutetun palkkatasossa ei tapahtunut käytännössä lainkaan nousua vuosina 1980–2006.²¹ Tämä siis aikana, jolloin korkeakoulutettujen koulutuspremio kasvoi lähes 65 %.²² Huippuosaajat ovat repineet eroa muihin.

Jotkut tutkijat ovat kyseenalaistaneet osaamispainotteisen teknologisen muutoksen vaikutuksen tuloerojen kasvua ja työmarkkinoiden polarisaatiota selittävänä tekijänä. Näillekin näkemyksille löytyy todistusvoimaa.²³ Voidaan esimerkiksi kysyä, miksi tuloerot ovat kasvaneet eri tahtiin Yhdysvaltojen, Saksan ja Ruotsin kaltaisissa avoimissa talouksissa, joissa kaikissa on käytössä periaatteessa samat teknologiat ja samankaltainen työvoimarakenne korkeasti koulutetun ja matalasti koulutetun työvoiman suhteen. Osaamispainotteinen teknologinen muutos saattaa viedä kehitystä tiettyyn suuntaan, mutta institutionaaliset tekijät ratkaisevat, mitkä ovat muutoksen yhteiskunnalliset vaikutukset.

Parempia työpaikkoja vai polarisaatiota?

Teknologisen kehityksen osaamispainotteisuus ei välttämättä tarkoita työmarkkinoiden polarisoitumista (työllisyyden kasvun kohdistumista palkkajakauman ääripäihin). Osaavan työvoiman kysynnän kasvu voi

tarkoittaa myös koko ammatillisen jakauman siirtymistä ylöspäin, kohti vaativampia ja parempipalkkaisia tehtäviä. Tällöin teknologisesta kehityksestä hyötyvät kaikki palkansaajat.

Työmarkkinoilla voi myös tapahtua samanaikaisesti liikettä molempiin suuntiin. Tällöin uusia työpaikkoja syntyy erityisesti hyvin palkatuille sektoreille, mutta myös matalapalkkaisille aloille. Puhutaan J:n muotoisesta käyrästä: keskipalkkaisten ammattien määrä vähenee, matalapalkkaisten työpaikkojen määrä pysyy vakiona ja korkeapalkkaisten määrä kasvaa.²⁴

Jälleen kerran selittävänä tekijänä toimii ennen kaikkea työtehtävien luonne. Monet keskipalkkaiset, mutta rutiininomaiset työtehtävät tehtaisissa ja toimistoilla on pystytty korvaamaan roboteilla tai siirtämällä ne halvempien työvoimakustannusten maihin. Toisaalta monet matalapalkkaiset palvelutehtävät kuten hoivatyö, vartiointi ja siivous ovat vaikeammin korvattavissa tai siirrettävissä maan rajojen ulkopuolelle.²⁵

Empiirinen tutkimus antaa tukea hypoteesille siitä, että uusien työpaikkojen synty noudattaa J:n muotoista käyrää. Goos, Manning ja Salomons havaitsivat Länsi-Euroopan valtioita käsittelevässä tutkimuksessaan erityisesti korkeapalkkaisten ammattien suhteellisen osuuden kasvaneen vuosina 1993–2010 kaikissa tutkimuksen kuudessatoista²⁶ maassa. Vastaavasti kaikissa tutkimuksen maissa keskipalkkaisten ammattien osuus laski selvästi. Suomea ja Luxembourgia lukuun ottamatta kaikissa maissa myös matalapalkkaisten ammattien osuus kasvoi, mutta pääosin selvästi vähemmän kuin korkeapalkkaisten ammattien osuus.²⁷

Vastaaviin tuloksiin päätyy myös Daniel Oesch, joka on tutkinut ammattirakenteen muutosta Englannissa, Espanjassa, Saksassa, Sveitsissä ja Tanskassa vuosina 1990–2008. Kaikissa viidessä maassa työpaikkojen määrä kasvoi eniten sekä suhteellisesti että absoluuttisesti korkeapalkkaisimmassa viidenneksessä.²⁸ Englannissa ja Sveitsissä työpaikkoja katosi eniten keskipalkkaisista ammateista, kun taas Espanjassa, Saksassa ja Tanskassa suurin lasku kohdistui matalapalkkaisiin ammatteihin.²⁹

Kokonaisuudessaan muutoksen suunta on kuitenkin ollut selvä: *teknologinen kehitys on Euroopassa ennen kaikkea lisännyt keski- ja korkeapalkkaisten työpaikkojen määrää viimeisten parin vuosikymmenen*

aikana. Lehtien otsikot keskiluokan kuolemasta ja keskiluokkaisen työn katoamisesta eivät vastaa todellisuutta Euroopassa samassa määrin kuin Yhdysvalloissa, jossa työmarkkinoiden polarisaatio on ollut näkyvämpää ja jossa termillä 'middle class' kuvataan usein nimenomaisesti alempaan keskiluokkaan kuuluvia sinikaulustyöläisiä.³⁰

Myös Suomessa työmarkkinoiden kehitys on seurannut pääosin eurooppalaista kehitystä. 1990-luvun laman jälkeisinä vuosina korkea-palkkaisten ammattien osuus on kasvanut peräti 12,1 prosenttiyksikköä. Poikkeuksellisesti matalapalkkaisten ammattien osuus on samalla aikavälillä laskenut. Teknologinen kehitys on synnyttänyt korkea-palkkaisia työpaikkoja ilman, että matalapalkkasektori olisi kasvanut.

Tulevaisuuden näkymät saattavat olla kuitenkin synkemmät sekä Suomessa että muualla. Oeschin aineiston perusteella vuodesta 1996 lähtien keskipalkkaisten työpaikkojen kasvuvauhti alkoi hidastua suhteessa matalapalkkaisiin työpaikkoihin. Muutos kertoo siitä, että teknologisen kehityksen vaikutukset työmarkkinoihin ovat muuttuneet. Aiemmin kehitys näkyi hyvien työpaikkojen lisääntymisenä, mutta 90-luvun lopulta lähtien olemme nähneet aiempaa enemmän merkkejä työmarkkinoiden polarisoitumisesta.³¹

Kansainvälinen kauppa ja ulkoistaminen

Informaatio- ja kommunikaatioteknologian kehitys ei muuta ainoastaan maiden sisäisiä tuotantoprosesseja. Sillä on perusteellinen vaikutus myös kansainvälisen kaupan luonteeseen. Siinä missä aiemmin tuotteen tuottamiseen liittyvät toiminnot tehtiin maantieteellisesti lähellä, on ne nykyteknologian avulla mahdollista pilkkoa pienempiin osiin ja siirtää sinne, missä ne tuotetaan pienimmillä kustannuksilla.³² Fordistisen massatuotannon ja vertikaalisten tuotantoprosessien aika näyttää olevan ainakin toistaiseksi ohi.

Yhdessä kaupan esteiden vähentymisen kanssa tämä on tarkoittanut käytännössä sitä, että työvoiman tarjonnasta on tullut globaalia. Väkiluvultaan suurten Aasian ja Afrikan maiden ihmiset kilpailevat samoista työtehtävistä eurooppalaisten ja yhdysvaltalaisten kanssa. Pääoman liikkeessa vapaasti maiden välillä yritykset voivat ulkoistaa osia tuotannostaan halvempien yksikkötyökustannusten maihin.³³ Tuotannon

siirtämisen puolesta puhuvat myös keskittämisedut sekä työntekijöiden joustavuus heikompien työehtojen maissa.³⁴

Jälkiteollisissa maissa altistuminen globaalille kilpailulle on vähentänyt työpaikkojen määrää erityisesti valmistavassa teollisuudessa. Autorin, Dornin ja Hansonin mukaan negatiivinen vaikutus työllisyyteen ei rajoitu ainoastaan tuotantotyöntekijöihin vaan koskee kaikkia suurimpia työnimikkeitä. Erityisen suuri vaikutus globaalilla kilpailulla on kuitenkin matalasti koulutettuihin työntekijöihin,³⁵ joiden mahdollisuudet löytää uutta työtä toisilta sektoreilta ovat huomattavasti rajoitetummat verrattuna muihin työntekijäryhmiin.

Vaikka globaalin kilpailun ja ulkoistamisen vaikutukset ovat koskettaneet erityisen raskaasti valmistavaa teollisuutta, on myös palvelusektori yhä suuremman muutoksen kohteena. Palvelualoilla muutokset ovat huomattavasti nopeampia ja suurempia kuin teollisuudessa, sillä aineettomien palveluiden tuotanto voidaan siirtää helposti maasta toiseen. Tämä koskee enenevässä määrin myös terveydenhuollon kaltaisia liikukumattomaksi uskottuja palveluita. Esimerkiksi röntgenkuvien tulokinnan kaltaiset työtehtävät voidaan nykyteknologialla siirtää helposti ulkomaille.³⁶

On myös mahdollista, että osa työtehtävistä palaa teknologian kehityksessä takaisin jälkiteollisiin maihin. Osassa aineettomia palveluita tuotannon rajakustannukset ovat lähes olemattomat, jolloin työvoimakustannusten hinta lähes menettää merkityksensä. Tärkeämmiksi tekijöiksi työnantajan kannalta muodostuvat tällöin hyvin toimiva infrastruktuuri, piilaaksojen kaltaiset inhimillisen pääoman keskittymät sekä huippuosaajien saatavuus tutkimus- ja kehittämistehtäviin. Vastaava vaikutus voi olla myös 3D-printtereillä, jotka vähentävät radikaalisti työn hintaa suhteessa pääomaan tuotantoprosessissa.

Mikään ei kuitenkaan puhu sen puolesta, että mahdollisten palaa-vien työpaikkojen määrä olisi erityisen suuri. MIT:n tutkijat Erik Brynjolfsson ja Andrew McAfee korostavat, että digiaikakaudella teknologinen muutos on tuhonnut työpaikkoja nopeampaan tahtiin kuin se on luonut uusia. Yhdysvalloissa toisen maailmansodan jälkeen tuottavuuden kasvua ja työpaikkojen määrää kuvaavat käyrät ovat seuranneet toisiaan noin vuoteen 2000 asti, josta eteenpäin tuottavuus on jatkanut kasvuaan, mutta työpaikkojen määrä on jäänyt jälkeen.³⁷

Syynä on yksinkertaisesti se, että aineettomia palveluita tuottavat suuryritykset eivät tarvitse työvoimaa aiempien vuosikymmenien tapaan. Kun Facebook vuonna 2012 osti kuvien jakopalvelu Instagramin noin miljardilla dollarilla, oli Instagramin palveluksessa vain 13 työntekijää. Kahta kuukautta aiemmin parhaimmillaan 145 000 ihmistä työllistänyt valokuvaustarvikevalmistaja Kodak ajautui velka-saneeraukseen.³⁸

Työtehtävien automatisoinnista seurannut tuottavuuden kasvu ja keskiluokkaisten työtehtävien määrän pieneneminen on johtanut muutoksiin työn ja pääoman välisessä suhteessa. Viimeisen 30 vuoden aikana työn osuus arvonnäyksestä on laskenut maailmanlaajuisesti noin 5 prosenttiyksikköä.³⁹ Muutos on suuri, kun huomioidaan, että taloustieteen kasvumalleissa ja oppikirjoissa työn ja pääoman osuuden arvonnäyksestä uskottiin pitkään pysyvän keskimäärin muuttumattomana.⁴⁰

Työn osuus ei ole laskenut ainoastaan jälkiteollisissa maissa, mikä viittaa siihen, että ulkoistaminen tai kansainvälisen kaupan vapautuminen eivät pysty selittämään ilmiötä. Teollisuuden työntekijöiden määrä laski myös Kiinassa noin 25 prosentilla vuosina 1996–2014.⁴¹ Empiirinen tutkimus osoittaa vahvasti, että suurin syy funktionaalisen tulonjaon muutoksiin on pääomahyödykkeiden hinnan romahtaminen erityisesti ICT-intensiivisillä sektoreilla.⁴² Kansainvälinen kauppa ja ulkoistaminen toimivat vain pelinappuloina muutoksessa, jonka ensisijainen moottori on teknologinen kehitys.

Tulevaisuuden voittajat ja häviäjät

Teknologisen kehityksen aiheuttama työttömyyden kasvu on ollut yleinen pelko läpi modernin historian. 1930-luvun suuren laman uskottiin vähentäneen työpaikkojen määrää pysyvästi. Sama huoli koski maatalouden koneellistumista toisen maailmansodan jälkeen. Teollisuus ja palvelusektori kuitenkin imivät ylimääräisen työvoiman kasvukeskuksiin ja kaupunkeihin. Luova tuho piti kansantalouden pyörät pyörimässä.

Nykyinen tietotekninen vallankumous saattaa kuitenkin noudattaa toisenlaista dynamiikkaa. Yhdysvaltalaisen Pew-tutkimuslaitoksen teet-

tämän kyselytutkimuksen mukaan vajaa puolet (48 %) haastatelluista 1 896 ekonomistista ja teknologia-asiantuntijasta uskoi teknologisen kehityksen tuhoavan enemmän työpaikkoja vuoteen 2025 mennessä kuin synnyttävän uusia. Suurimpia huolenaiheita näille asiantuntijoille olivat koulutuksen ja instituutioiden kyvyttömyys pysyä kehityksen perässä, rutiiniluonteisten valkokaulustyöpaikkojen katoaminen sekä jo aiemmin käsitelty osaamispainotteinen teknologinen muutos.⁴³

Osaamispainotteisen teknologisen muutoksen vaikutusta korostaa viestintäteknologian kehitys, joka on nostanut tulotasoa erityisesti sellaisilla aloilla, joille kyky tavoittaa suuria massoja on ratkaisevaa.⁴⁴ Tällaisia ovat esimerkiksi urheilu ja musiikki. Talouselämän julkaisu *Forbesin* listauksen mukaan maailman kovapalkkaisin urheilija vuonna 2014 oli nyrkkeilijä Floyd Mayweather, joka ylsi edellisen vuoden aikana noin 105 miljoonan dollarin ansioihin.⁴⁵ Mayweatherin ansioiden kannalta ratkaisevaa ei ollut se, että ihmiset olisivat valmiita maksamaan merkittävästi aiempaa enemmän hänen otteidensa seuraamisesta tai että hänen osaamisensa suhteessa muihin nyrkkeilijöihin olisi huomattavasti suurempi kuin aiempien vuosikymmenien tähdillä. Yksinkertainen selitys valtaville ansioille on, että informaatioteknologian kehityksen ansiosta Mayweatherin otteluita on pystynyt seuraamaan monenkertainen määrä ihmisiä verrattuna 1960- ja 1970-lukujen tähteen Muhammad Aliin.

Vastaava ”supertähti-ilmiö” näkyy myös aloilla, jotka eivät perinteisesti kuulu supertähtitalouden piiriin. Peliyhtiö Supercellin perustajat Mikko Kodisoja ja Ilkka Paananen ansaitsivat yhtiönsä osakkeiden myynnillä vuonna 2013 niin paljon, että heidän Suomeen maksamansa verot löivät kirkkaasti aiemmat ennätykset.⁴⁶ Suurin osa Kodisojan ja Paanasen tuloista oli pääomatuloja, joskin ansio- ja pääomatulojen raja hämärtyy, kun puhutaan yrityksen perustajajäsenistä.

Supercellin supertähdet ovat erinomaisia esimerkkejä digiajan voittajista. Heidän taitonsa ja tuotteensa vastaavat lähes täydellisesti MIT:n David Autorin määritelmää niistä ominaisuuksista, jotka edesauttavat menestystä globaalin talouden ja digitalisaation aikakaudella. Ensinnäkin, työntekijöiden taitojen tulee olla teknologiaa täydentäviä. Toiseksi, lopputuotteen kysynnän tulee olla joustavaa (tämä ehto täyttyy mobiilipelien globaaleilla markkinoilla ja mitättömillä marginaali-

kustannuksilla). Kolmanneksi, työvoiman tarjonnan pitää olla joustamatonta. Toisin sanoen työntekijöiden ominaisuuksien, luovuuden ja ideoiden täytyy erottua massasta ollakseen ainutlaatuisia.⁴⁷

Supercellin ja Mayweatherin esimerkit paljastavat paljon myös globaalin talouden ja toisaalta digitalisaation huippuosaamista korostavasta luonteesta. Kukaan ei halua käyttää markkinoiden seitsemänneksi parasta hakukonetta tai karttapalvelua, jos myös parasta voi käyttää ilmaiseksi. Harva sponsori tai fani on myöskään yhtä lailla kiinnostunut maailman 147. parhaasta nyrkkeilijästä, kun kerran tarjolla on parempia. Pienet erot osaamisessa voivat johtaa valtaviin eroihin ansi-oissa.

Yhden villeimmistä visioista työmarkkinoiden jakautumisesta huippuosaajiin ja muihin työläisiin tarjoaa Tyler Cowen kirjassaan *Average is Over*. Cowen uskoo, että tulevaisuudessa 10–15 prosenttia ihmisistä elää yltäkylläisyydessä, mutta loppujen kohtalona ovat paikallaan polkevat tai laskevat ansiot. Näiden noin 85–90 prosentin tehtäväksi jää ainoastaan kilpailu superrikkaiden huomiosta ja näiden erilaisten tarpeiden tyydyttäminen.⁴⁸ Cowenin visiossa tulevaisuuden yhteiskunta on hypermeritokraattinen: parhaat ideat ja taidot palkitaan ruhtinaallisesti, mutta keskinkertaisella ei tee enää mitään.

Hypermeritokraattinen voittajien ja häviäjien yhteiskunta ei ole välttämättä aivan niin raadollinen maailma kuin miltä se alkuun saattaa kuulostaa. Meritokratia on lähtökohtaisesti tavoiteltavampi tilanne kuin järjestelmä, jossa menestyminen edellyttää syntymistä oikeaan perheeseen, sukuun tai maahan, ja jossa menestyvä liiketoiminta edellyttää suuria pääomia. Meritokratia ei takaa mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumista, mutta on sen keskeinen edellytys. ”Ryysyistä rikkauksiin” on ICT:n kehittymisen myötä todellinen mahdollisuus kaikille niille, joiden on mahdollista kasvattaa omaa inhimillistä pääomaansa ilmaisen tai edullisen varhaiskasvatuksen ja koulutuksen kautta. Tosin synnyinkodin taloudelliset resurssit muokkaavat niitä arvoja, asenteita ja pyrkimyksiä, jotka vaikuttavat yksilön koulutusvalintoihin.⁴⁹

Tietoteknisen vallankumouksen mahdollistama tuottavuuden kasvu kasvattaa myös kuluttajien ”hyvinvointiylijäämää” kaikilla tulotasoilla.⁵⁰ Koskaan ei ole ollut parempaa aikaa olla työntekijä oikeilla kyvyillä ja koulutuksella,⁵¹ mutta yhtä lailla voidaan esittää, että kos-

kaan ei ole ollut parempaa aikaa olla ilman työtä. Monet ICT:n kehityksen mahdollistamat ilmaiset palvelut kuten Skypen ilmaiset ulkomaanpuhelut tai Youtuben loputon viihdetarjonta kasvattavat kaikkien kansalaisten kulutusmahdollisuuksia, vaikka niiden luoma hyvinvointi ei näy pankkitileillä tai bruttokansantuotteessa.⁵² Tämän kehityksen voi odottaa jatkuvan tulevaisuudessa.

Kuluttajat hyötyvät tietoteknisen kehityksen monistettavuudesta esimerkiksi kuunnellessaan musiikkia Spotifysta tai katsoessaan huippuyliopiston luentoa kotikoneeltaan. Samoin monien kenkien, vaatteiden ja kodinkoneiden tapaisten hyödykkeiden suhteellinen hinta on matalampi kuin koskaan.⁵³ Mika Pajarinen ja Petri Rouvinen ovat todenneet osuvasti, että digiajan teknologisen kehityksen saldona voi hyvinkin olla kulutusmahdollisuuksien kasvu kaikilla tulotasoilla, mutta samanaikaisesti eliitin karkaaminen muilta.⁵⁴

Kaikkien hyödykkeiden suhteellinen hinta ei ole kuitenkaan suinkaan laskenut. Yhdysvalloissa esimerkiksi terveydenhuollon, asumisen ja yliopisto-opetuksen kaltaiset ”kriittiset” hyödykkeet ovat kallistuneet selvästi suhteessa mediaanikansalaisen ostovoimaan.⁵⁵ Kansalaisille on tarjolla leipää ja sirkushuveja, muttei välttämättä mahdollisuuksia täyttää kaikkia perustarpeitansa tai hankkia riittävästi inhimillistä pääomaa liikkuaakseen ylöspäin yhteiskunnan sosiaalisessa hierarkiassa.

Voittajia ja häviäjiä eivät ole ainoastaan ihmiset vaan myös alueet. Luova talous ja sen raaka-aineena toimiva luova yksilö eivät ole aiempaan tapaan sidottuja yhteen paikkaan. Luovat yksilöt hakeutuvat toistensa seuraan: niihin kaupunkeihin tai yhteisöihin, joissa on luovaa taloutta tukeva ekosysteemi. Valtaosa maailman kasvusta tulee tulevaisuudessa keskittymään rajalliseen määrään innovaatiokeskittymiä.⁵⁶ On vaikea nähdä, että kaupunkikeskusten ja maaseudun eriytyminen ei jatkuisi myös tulevaisuudessa. Innovaatiotalous tulee kasvattamaan alueellista eriarvoisuutta, vaikka se parantaisikin samalla kaikkien ihmisten materiaalista hyvinvointia.

Onko eriarvoisuuden kasvu välttämätöntä?

Juhana Vartiainen on todennut globaalin markkinatalouden olevan vaurauden sampo, joka tuottaa yksilötasolla epävarmuutta ja eri-

arvoisuutta.⁵⁷ Tähän on helppo yhtyä. Digitalitalisaation ja globaalien markkinoiden synnyttämä tuottavuuserojen kasvu ja supertähtitalous johtavat (muiden asioiden pysyessä yhtäläisinä) työn, tulojen ja varallisuuden jakautumiseen aiempaa epätasaisemmin. Kehitykseen on kuitenkin mahdollista vaikuttaa muuttamalla nykyisiä instituutioita vastaamaan tulevaisuuden tarpeita. Helppoa tämä ei tule olemaan.

Globaalin talouden dynamiikan nähdään usein rajoittavan kansallisvaltioiden mahdollisuuksia toteuttaa haluamaansa politiikkaa. Avoimen kilpailun on esitetty johtavan maiden kansallisten talouspolitiikkojen konvergoitumiseen.⁵⁸ Usein tälle lähentymiselle on leimallista ”pienin yhteinen nimittäjä”, jolla viitataan esimerkiksi kansallisvaltioihin kohdistuvaan paineeseen laskea yhtiöverotuksensa naapurimaiden tasolle. Tällaista negatiivista kierrettä kutsutaan kilpajuoksuksi pohjalle (race to the bottom).⁵⁹

Keskeinen perustelu negatiivisen kierteen näkemykselle on globaalien pääomamarkkinoiden toimintalogiikka, jonka mukaan pääoma etsii investoinneille samaa tuottoastetta joka puolella maapalloa.⁶⁰ Tämä koskee luonnollisesti myös suomalaista pääomaa kuten eläkerahastoja ja suomalaisten yritysten tekemiä investointeja. Lana Mosleyn mukaan seurauksena on, että kansalliset hallitukset ovat enenevässä määrin vastuussa kansalaisten lisäksi myös ulkoisille taloustoimijoille kuten luottoluokituslaitoksille.⁶¹

Politiikan liikkumavaraa useimmissa kehittyneissä talouksissa rajoittaa pääoman vapaan liikkuvuuden ohella myös maiden väestörakenne. Ikääntyvän väestön katsotaan heikentävän valtioiden mahdollisuuksia ottaa julkista velkaa, sillä tuleva talouskasvu ei voi perustua aiempien vuosikymmenien tapaan työikäisen väestön määrän kasvulle.⁶² Tätä ei ole mahdollista kompensoida pelkällä tuottavuuden kasvulla, sillä myös palkkataso nousee tuottavuuden mukana.⁶³ Tällöin kasvaa tarve lisätä työn tarjontaa esimerkiksi työperäisen maahanmuuton ja työurien pidentämisen muodossa sekä noudattaa tiukkaa budjettikuria.

Globaali talous ja epäedullinen väestörakenne vaikuttavat myös ammattiyhdistysliikkeen toimintaedellytyksiin. Työn osuuden kasvattaminen funktionaalisessa tulonjaossa on erittäin hankalaa maailmassa, jossa tuotanto ei seuraa kansallisia rajoja ja jossa automatisaatiolla

60 voidaan monessa yrityksessä korvata kallis työvoima. Matalampien yksikkötyökustannusten takia monilla kehittyvillä talouksilla on suhteellinen etu Länsi-Eurooppaan nähden työvoimaintensiivisten hyödykkeiden tuotannossa.⁶⁴ Tällaisessa maailmassa ammattiyhdistysliikkeen tärkeimmäksi tehtäväksi jää esimerkiksi Juhana Vartiaisen näkemyksen mukaan palkkojen ja työolojen polkemisen estäminen sekä huolehtiminen siitä, että palkkavaatimukset pysyvät maltillisina ja ovat vientiteollisuuden määräämiä.⁶⁵

Vaikka työn globaali tarjonta vähentää työväenliikkeen vaikutusmahdollisuuksia kansallisella tasolla, ovat silloin tällöin kuullut puheet ammattiyhdistysliikkeestä ”historiallisena jäänteenä” kuitenkin lähinnä ideologista propagandaa. Kehittyneissä talouksissa ammattiliittojen merkitys tulonjaon kannalta on edelleen keskeinen, vaikka työvoiman kysynnästä onkin tullut aiempaa joustavampaa. Liittojen tehtävä ei ole välttämättä enää niinkään osaamisesta johtuvien palkkaerojen tasoittaminen vaan esimerkiksi työvoiman koulutukseen ja osaamisen kehittämiseen tähtäävät työvoiman tuottavuutta parantavat toimet työpaikoilla.⁶⁶ Tällöin työvoiman järjestäytyminen voi hyvinkin toimia kilpailukykyä vahvistavana ja tuottavuuseroja tasaavana tekijänä myös globaalin talouden oloissa.

Myöskään markkinatalouden kansallisvaltioille lahjoittama ”kultainen pakkopaita” ei ole aivan niin kireä kuin usein annetaan ymmärtää. Todellisuudessa valtiot ovat pystyneet erinomaisiin taloudellisiin suoriin hyvin erilaisilla institutionaalisilla järjestelmillä.⁶⁷ Esimerkiksi Pohjoismaat kompensoivat korkeaa kokonaisveroastettaan avoimella ja markkinamyönteisellä talouspolitiikalla sekä hyvinvointimekanismien ja kohtuullisten tuloerojen luomalla luottamuksella.⁶⁸

Vaikka kärjistetysti sanottuna teknologinen kehitys ja avoin kilpailu vievät yhteiskuntaa kohti suurempaa vaurautta sekä suurempaa eri-arvoisuutta, on tulevaisuuden yhteiskuntaan mahdollista vaikuttaa positiivisesti oikeilla politiikkatoimilla. Tehokkuuden ja tasa-arvon välisen dynamiikan ei tarvitse olla nollasummapeliä.⁶⁹

Lopuksi: Tasa-arvoa ja tehokkuutta edistävät instituutiot

The Economist -lehti julkaisi lokakuussa 2014 erikoisraportin teknologisesta muutoksesta ja sen vaikutuksista yhteiskunnalliseen kehitykseen.⁷⁰ Raportissa nostetaan esiin useita mahdollisia keinoja teknologisen kehityksen aiheuttaman eriarvoisuuden kasvun lieventämiseksi. Tiivistettynä nämä ovat: koulutus ja varhaiskasvatus, työvoiman liikkuvuuden lisääminen, erilaiset sosiaaliturvan muodot, verotuksen painopisteiden muuttaminen, ammattipätevyysvaatimusten löysääminen ja kansainvälisen yhteistyön syventäminen.⁷¹ Pidän *Economistin* keinovalikoimaa varsin pätevänä, joten käsittelen seuraavaksi näitä ehdotuksia hieman tarkemmin.

Ensimmäisenä on nostettava esiin laadukkaan *koulutuksen* merkitys. Jos osaamisen kysyntä korostuu entisestään tulevaisuudessa, paras tapa vastata haasteeseen on huolehtia koulutetun työvoiman tarjonnasta. Tulotaso korreloi selvästi aiempaa vahvemmin koulutuksen kanssa, minkä ohella koulutuksesta on tullut tärkein sosiaaliseen liikkuvuuteen vaikuttava tekijä.⁷²

Koska työmarkkinat – ja sitä kautta myös työelämässä vaadittavat taidot – muuttuvat kiihtyvään tahtiin, tulisi koulutuspolitiikan tarjota kansalaisille riittävien perustaitojen lisäksi oikeanlaiset väylät kehittää osaamistaan. Muutoksen nopeuden takia on yhä vaikeampaa tietää, millaiselle osaamiselle on kysyntää viiden tai kymmenen vuoden kuluttua. Ihannetilanteessa yksilöt voivat sisäisen motivaationsa ohjaamana oivaltaa itse omat osaamistarpeensa ja innostua näiden kompetenssien hankkimisesta.⁷³

Kyse ei ole niinkään ala-asteelta korkeakouluun ulottuvasta koulutusputkesta (vaikka tämäkin on tärkeää) vaan elinikäisestä oppimisesta sekä ennen työelämää että sen aikana. Kognitiivisten kykyjen – kuten informaation prosessoinnin, oppimisen, muistamisen ja ajattelun – kehittäminen kaikilla koulutusasteilla lisää työntekijöiden tuottavuutta ja ehkäisee työmarkkinoiden polarisoitumista. Kognitiivisten kykyjen merkitys on suuri myös niiden kohdalla, jotka ponnistavat työelämään pelkältä peruskoulupohjalta. Empiiriset tutkimukset osoittavat, että hyvillä kognitiivisilla kyvyillä varustetut yksilöt suoriutuvat keskimäärin vertaisryhmäänsä paremmin kaikilla koulutusasteilla.⁷⁴

Kognitiivisten kykyjen kehittyminen alkaa jo reilusti ennen koulu-ikää. Asiantuntijoiden keskuudessa vallitsee yksimielisyys varhaisen puuttumisen tärkeydestä yksilön tulevaisuuden kannalta.⁷⁵ Tästä syystä *laadukas varhaiskasvatus* on kenties tärkein yksittäinen tekijä, jonka avulla voidaan kehittää lasten oppimiskykyä ja tasata eroja erilaisista taustoista tulevien lasten välillä. Erityisen tärkeää laadukas varhaiskasvatus on heikommista lähtökohdista ponnistaville lapsille.

Kuuluisassa Betty Hartin ja Todd Risleyn tekemässä tutkimuksessa havaittiin valtavia eroja lasten kuulemien sanojen määrässä ensimmäisen ja toisen ikävuoden välillä perheiden sosioekonomisesta asemasta riippuen. Ylemmän keskiluokan lapset kuulivat keskimäärin 11 miljoonaa sanaa vuodessa, työläisvanhempien lapset noin 6 miljoonaa sanaa vuodessa ja sosiaaliturvan varassa elävien vanhempien lapset ainoastaan noin 3 miljoonaa sanaa vuodessa. Varhaislapsuudessa kehittyneet sanalliset kyvyt ovat aiempaa tärkeämpiä työmarkkinoilla, joilla informaation käsittely, tietokoneiden kanssa toimiminen sekä uusien ideoiden ja konseptien kehittäminen ovat usein yksilön menestyksen kannalta ratkaiseva tekijöitä.⁷⁶

Koulutuksen avulla voidaan parantaa yksilöiden kykyä sopeutua muutokseen, mutta oikeat taidot eivät välttämättä yksin riitä rakennemuutoksen osuessa kohdalle. Jotta työvoiman kysyntä ja tarjonta voisivat kohdata, on myös *työvoiman liikkuvuutta* lisättävä. Jos osaamista vastaavaa työtä ei löydy omasta kotikunnasta, on sitä etsittävä jostain muualta.

Suomen mittakaavassa suuren pullonkaulan työvoiman alueelliselle liikkuvuudelle muodostavat pääkaupunkiseudun ja erityisesti Helsingin asuntojen korkeat neliöhinnat, jotka hillitsevät erityisesti matalapalkkaisten muuttohaluja kaupunkiin. Valtiovarainministeriön raportin mukaan muualla Suomessa olevien työttömien siirtyminen pääkaupunkiseudulle voisi kohottaa maan kokonaistyöllisyyttä.⁷⁷ Suurten kaupunkien dilemma on ilmeinen: kaupunkien koon ja työntekijöiden tuottavuuden välillä on vahva korrelaatio, mutta asuntojen korkeat hinnat vähentävät muuttotausta ylivertaisiin kaupunkeihin.⁷⁸ Jotta asuntojen hinnat eivät nousisi täysin keskiverron palkkatyöläisen ulottumattomiin, tulisi asuntorakentamista pääkaupunkiseudulla lisätä merkittävästi.

Työvoiman liikkuvuutta heikentää jossain määrin myös turhan tarkasti säädellyt *kelpoisuus- ja pätevyysvaatimukset*, jotka tekevät ammattinvaihdosta monimutkaisen ja pitkän prosessin sekä heikentävät mahdollisuuksia hankkia lisätienestejä toisella alalla.⁷⁹ Kelpoisuusvaatimukset ovat monesti tarpeellisia laadun varmistamiseksi, mutta globaalin talouden oloissa niiden määrää tulisi vähentää ja kattavuutta tarkistaa. Osittain kyse on myös toimintakulttuurista: arvostetaanko työntekijän todellista osaamista vai tutkintoa, joka toimii signaalina tästä osaamisesta.

Työntekijöiden tuottavuuseroista johtuvia tuloeroja voidaan tasata esimerkiksi *verotuksella, sosiaaliturvalainsäädännöllä ja työlainsäädännöllä*. Suomen ansiotuloverotus on jo nyt kansainvälisessä vertailussa varsin progressiivista eikä sen progressiota voida enää merkittävästi lisätä, ellei muissa maissa toimita samoin. Matalatuottoisen työvoiman toimeentuloa voidaan kuitenkin parantaa pienituloisuuden perusteella jaettavilla automaattisilla matalapalkkatuilla, jotka kompensoivat työntekijöiden pieniä ansioita ilman, että työnantajien kustannukset nousevat liian korkeiksi.⁸⁰

Tulo- ja tuottavuuserojen kasvu pakottaa pohtimaan myös *verotuksen painopisteitä* uudelleen. Mikäli tuotanto ja funktionaalinen tulonjako muuttuvat yhä pääomavaltaisemmiksi, luonnollinen kehityssuunta olisi nostaa pääomaveroa. Pääoman liikkuvuuden takia aiemmin mainittu kultainen pakkopaita kuitenkin tekee tästä erittäin vaikeaa varsinkin Suomen kaltaisissa maissa, jossa pääomatuloverotus on kansainvälisesti melko korkealla tasolla.

Kansainvälisen verokilpailun hillitseminen ja erityisesti veroparatiisien toimintaan puuttuminen tulevatkin olemaan tulevaisuudessa yhä suurempi puheenaihe, kun valtiot etsivät keinoja rahoittaa yhteiskuntajärjestelmiään. Maailman- tai edes Euroopan laajuisten *yhteisten sääntöjen kehittäminen* voi tuntua tällä hetkellä täysin epärealistiselta ratkaisulta. Tilanne voi kuitenkin muuttua, mikäli maiden sisäiset tulo- ja varallisuuserot sekä niistä seuraavien konfliktien määrä jatkaa kasvuaan. Historia on osoittanut, että muutos syntyy usein vasta kriisien kautta. Järkevää yhteiskuntapolitiikkaa olisi varautua tulevaan, ennen kuin näistä kriiseistä tulee liian vaikeasti hallittavia.

Lyhyellä aikavälillä globaaleja varallisuusveroja realistisempi ratkaisu on verotuksen painopisteen siirtäminen työn verotuksesta kulutukseen⁸¹ ja kiinteistöihin. Kaupungeissa maa-alueiden verotuksen kiristäminen yhdistettynä vapaampaan kaavoitukseen kannustaisi tiiviimpään kaupunkirakentamiseen, mikä puolestaan vähentäisi lähellä keskustaa sijaitsevien asuinalueiden asuntoihin kohdistuvaa ylikysyntää.⁸²

Sosiaaliturvajärjestelmää tulisi kehittää vastaamaan nopeasti muuttuvien työmarkkinoiden tarpeita. Esimerkiksi määräaikaiset työsuhteet ja yleistyvä itsensä työllistäminen ovat ilmiöitä, jotka ovat jossain määrin pysyvä osa talousjärjestelmää, jossa markkinat ovat globaalit ja tietotekninen kehitys eksponentiaalista. Ensimmäinen askel muutuneen toimintaympäristön haasteisiin vastaamiseksi on sosiaaliturvan yhtenäistäminen sekä työn, yrittäjätulojen ja sosiaaliturvan yhteensovittamisen parantaminen.⁸³

Jos koneet todella korvaavat tulevaisuudessa yhä suuremman osan työvoimasta, on sosiaaliturvan muutosten oltava perustavanlaatuisempia. Yksi vaihtoehto on *universaali perustulo*, joka takaisi toimeentulon myös niille, joiden osaamiselle ei löydy kysyntää työmarkkinoilla. Vastikkeeton perustulo edellyttäisi suuria muutoksia siihen, miten arvotamme työntekoa yhteiskunnallisen statuksen ja mittarina ja siihen, missä määrin hyväksymme työkykyisten ihmisten jättäytymisen työelämän ulkopuolelle.⁸⁴

Työn loppuminen ei ole tällä hetkellä kuitenkaan todellinen uhka. Suurempi uhka Suomelle on se, että emme kykene luomaan riittävästi uusia ideoita, jotka synnyttäisivät uusia työpaikkoja tai mahdollistaisivat hyvinvoinnin kasvattamisen koneiden tekemän työn avulla. Näiden ideoiden syntyminen edellyttää määrätietoisia panostuksia osaamisyhteiskuntaan sekä uskallusta vastaanottaa uusien teknologioiden ja avoimien markkinoiden luomat mahdollisuudet. Samalla on huolehdittava siitä, että ottaessamme askeleen eteenpäin teknologiassa, emme palaa kaksi taaksepäin yhteiskunnallisessa kehityksessä.

- Abrassart, Aurélien: Cognitive skills matter. The employment disadvantage of the low-educated in international comparison. *Working Papers on the Reconciling Work and Welfare in Europe* REC-WP 04/2011.
- Autor, David: Polanyi's Paradox and the Shape of Employment Growth. *Federal Reserve Bank of Kansas City's economic policy symposium*, 21-23.8.2014.
- Autor, David H.; Dorn, David & Hanson, Gordon H.: Untangling Trade and Technology: Evidence From Local Labor Markets. *NBER Working Papers* No. 18938, 2013.
- Autor, David H.: Technology and Inequality. *NBER Reporter Online*: Winter 2003. <http://www.nber.org/reporter/winter03/>
- Baccaro, Lucio: Labour, Globalization and Inequality. Are Trade Unions Still Distributive? *International Institution for Labour Studies Discussion Paper* DP/192/2008.
- Balleer, Almut & van Rens, Thijs: Skill-biased technological change and the business cycle. *Review of Economics and Statistics* Vol. 95, No. 3, 2013.
- Bergh, Andreas & Henrekson, Magnus: Government Size and Growth: A Survey and Interpretation of the Evidence. *IFN Working Paper* No. 858, 2011.
- Brynjolfsson, Erik & McAfee, Andrew: *The Second Machine Age. Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. W. W. Norton & Company, 2014.
- Cowen, Tyler: *Average is Over. Powering America Beyond the Age of Great Stagnation*. Penguin Group, 2013.
- Deaton, Angus: *The Great Escape; health, wealth, and the origins of inequality*. Princeton University Press, 2013.
- Economist*: The third great wave. Special report. 4.10.2014.
- Economist*: Coming to an office near you. 18.1.2014. <http://www.economist.com/news/leaders/21594298-effect-todays-technology-tomorrows-jobs-will-be-immenseand-no-country-ready>
- Feenstra, Robert C.: Integration of Trade and Disintegration of Production in the Global Economy. *Journal of Economic Perspectives* Vol. 12, No. 4, 1998.
- Forbes: The World's Highest-Paid Athletes. <http://www.forbes.com/athletes/list/#tab:overall>. Vierailtu 5.1.2015.

- Goos, Maarten; Manning, Alan & Salomons, Anna: Explaining Job Polarization: Routine-Biased Technological Change and Offshoring. *American Economic Review* Vol. 104, No. 8, 2014.
- Hacker, Jacob S. & Pierson, Paul: *Winner-Take-All Politics. How Washington Made the Rich Richer – And Turned Its Back on the Middle Class*. Simon & Schuster Paperbacks, 2010.
- Hart, Betty & Risley, Todd: *Meaningful differences in the everyday experience of young American children*. Brookes Publishing Company, 1998.
- Hennighausen, Tanja: Globalization and Income Inequality: The Role of Transmission Mechanisms. *LIS Working Paper Series* No. 610, 2014
- Kalenius, Aleks: Koulutus, työllisyys ja työttömyys. *Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja* 2014:13.
- Karabarbounis, Loukas & Neiman, Brent: Declining Labour Shares and the Global Rise of Corporate Saving. *NBER Working Paper* No. 18154, 2012.
- Kauhanen, Antti: Tulevaisuuden työmarkkinat. *ETLA Raportit* No. 30, 2014.
- Koerselman, Kristian & Uusitalo, Roope: The Risk and Return of Human Capital Investments. *IZA Discussion Paper* No. 7752, 2013.
- Laakso, Leena: Supercellin verot Suomen ennätys. *Kauppalehti*, 3.11.2014. <http://www.kauppalehti.fi/uutiset/supercellin-verot-suomen-ennatys/rZqhViQz>
- Lahtinen, Markus; Esala, Lauri; Huovari, Janne; Jauhiainen, Signe; Kerkelä, Leena; Laiho, Veera & Pellervon taloustutkimus PTT: Globaalitalouden haasteet Suomelle vuoteen 2030. *Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja* 1/2012.
- Laiho, Veera: Palkkaerojen kasvu ja osaamispainotteinen teknologinen muutos. *Pro gradu -tutkielma*. Taloustieteen laitos, Tampereen yliopisto, 2012.
- Levy, Richard & Murnane, Richard J.: Dancing with the Robots: Human Skills for Computerized Work. *Third Way Report*, 2013.
- Maddison, Angus: *Contours of the World Economy 1-2030 AD: Essays in Macroeconomic History*. Oxford University Press, 2007.
- Martela, Frank & Jarenko, Karoliina: Sisäinen motivaatio. Tulevaisuuden työssä tuottavuus ja innostus kohtaavat. *Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan julkaisuja* 3/2014.
- Milanovic, Branko: Global Income Inequality by the Numbers: in History and Now – An Overview. *The World Bank Policy Research Working Paper* No. 6259, 2012.

- Mishel, Lawrence; Shierholz, Heidi & Schmitt, John: Don't Blame the Robots. Assessing the Job Polarization Explanation of Growing Wage Inequality. *Economic Policy Institute Working Paper*, 2013.
- Mosley, Lana: Globalisation and the State: Still Room to Move? *New Political Economy* Vol 10, No. 3, 2005.
- Oesch, Daniel: *Occupational Change in Europe. How Technology and Education Transform the Job Structure*. Oxford University Press, 2013.
- Ostry, Jonathan D.; Berg, Andrew & Tsangarides, Charalambos G.: Redistribution, Inequality and Growth. *IMF Staff Discussion Note* SDN/14/02, 2014
- Pajarinen, Mika & Rouvinen, Petri: Computerization Threatens One Third of Finnish Employment. *ETLA Brief* No 22, 2014. (2014a)
- Pajarinen, Mika & Rouvinen, Petri: Uudet teknologiat ja työ. *Työ- ja elinkeinoministeriön Työn tulevaisuus -seminaari*, 5.5.2014. (2014b)
- Perkiö, Johanna: *Uuden tulonjaon perusta*. Kansan Sivistystyön Liitto, 2014.
- Pew Research Center: *The Rising Cost of Not Going to College*. 2014.
- Piketty, Thomas: *Capital in the Twenty-First Century*. The Belknap Press of Harvard University Press, 2014.
- Rothman, David: How Technology is Destroying Our Jobs. *MIT Technology Review*, 12.6.2013. <http://www.technologyreview.com/featuredstory/515926/how-technology-is-destroying-jobs/>
- Sipilä, Jorma & Österbacka, Eva: Enemmän ongelmien ehkäisyä, vähemmän korpilua? Perheitä ja lapsia tukevien palvelujen tuloksellisuus ja kustannusvaikeus. *Valtiovarainministeriön julkaisuja* 11/2013.
- Smith, Aaron & Anderson, Janna: *AI, Robotics, and the Future of Jobs*. Pew Research Center, 2014.
- Soininvaara, Osmo & Vartiainen, Juhana: Matalapalkkatyö Suomessa. Osa 2. *Valtioneuvoston kanslian raporttisarja* 1/2013.
- Vainiomäki, Jari: Aggregate Evidence for Job Polarization in Finland. Teoksessa *Proceedings in ARSA – Advanced Research in Scientific Area*. EDIS – Publishing Institution of the University of Zilina, 2014.
- Valtiovarainministeriö: Asuntomarkkinoiden rooli työvoiman alueellisessa liikkuvuudessa. Työvoiman alueellista liikkuvuutta edistävä työryhmä. *Valtiovarainministeriön julkaisuja* 2/2013, Väliraportti I, 2013.
- Vartiainen, Juhana: Hyvinvointivaltio ja markkinatalous. *Yhteiskuntapolitiikka* Vol 79, No. 3, 2014. (2014a)

- 68 Vartiainen, Juhana: To create and share – the remarkable success and contested future of the Nordic Social-Democratic Model. Nordmod 2030 osaraportti. *Fafo-report* 5, 2014. (2014b)
- Wilkinson, Richard & Pickett, Kate: *The Spirit Level. Why Inequality is Better for Everyone*. Penguin books, 2010.

Viitteet

- 1 Maddison 2007, 67.
- 2 Brynjolfsson & McAfee 2014, 81.
- 3 Milanovic 2012, 17.
- 4 Milanovic 2012, 8; Piketty 2014, 22–27.
- 5 Globalisaatio ei ole millään tavalla uusi ilmiö. Eurooppa ja Yhdysvallat ylsivät vasta 1970-luvulla ensimmäistä maailmansotaa edeltäneeseen tasoon, kun mittarina käytetään tuonnin suhdetta bruttokansantuotteeseen. Kaupan volyymi on kuitenkin kasvanut valtavasti yhdessä bruttokansantuotteen kanssa. Feenstra 1998, 33; Oesch 2013, 60.
- 6 Henninghausen 2014, 1.
- 7 Eriarvoisuudella voidaan tarkoittaa paljon muutakin kuin niin sanottua lopputulosten tasa-arvoa, joka määrittyy erityisesti tulo- ja varallisuuserojen kautta. Vähintään yhtä tärkeä on myös mahdollisuuksien tasa-arvo, joka vaikuttaa kuitenkin toteutuvan selvästi paremmin niissä maissa, joissa myös tulonjako on tasaisempaa. Ks. esim. Wilkinson & Pickett 2010.
- 8 Pajarinen & Rouvinen 2014a, 1–6. Tutkimuksessa huomioitiin ainoastaan katoamisvaarassa olevat työpaikat, muttei niiden tilalle ja rinnalle syntyviä uusia työpaikkoja.
- 9 Oesch 2013, 18–19.
- 10 Lisäksi ”teknologiaksi” voidaan ymmärtää esimerkiksi työmarkkinoiden organisointi ja kuluttajien preferenssit. Autor 2003.
- 11 Brynjolfsson & McAfee 2014, 75–76.
- 12 Brynjolfsson & McAfee 2014, 41, 73–82, 155.
- 13 Teknologinen kehitys ei ole aina ollut osaamispainotteista. Esimerkiksi 1800-luvun alkupuolella villa- ja puuvillatehtaat korvasivat erityisesti ammattitaitoisien työvoiman suorittamia tehtäviä. Ei ole myöskään vahvoja teoreettisia perusteluja odottaa nykyisen osaamispainotteisen trendin jatkuvan ikuisesti.
- 14 Balleer & van Rens 2013, 2.

- 15 Vainiomäki 2014, 166.
- 16 Levy & Murnane 2014, 5–8, 13.
- 17 Autor 2003; Laiho 2012, 8–9.
- 18 Pew Research Center 2014, 5.
- 19 Koerselman & Uusitalo 2013, 12.
- 20 Kalenius 2014, 6.
- 21 Hacker & Pierson 2010, 36.
- 22 Laiho 2012, 6.
- 23 Ks. esim. Mishel ym. 2013.
- 24 Oesch 2013, 148.
- 25 Goos ym. 2014, 4.
- 26 Belgia, Espanja, Hollanti, Irlanti, Iso-Britannia, Italia, Itävalta, Kreikka, Luxembourg, Norja, Portugali Ranska, Ruotsi Saksa, Suomi, Tanska.
- 27 Goos ym. 2014.
- 28 Oeschin analyysissa korkeapalkkaiset työt korreloivat vahvasti työntekijöiden koulutuksen mukaan. Tosin kadonneiden työpaikkojen joukossa on paljon miesten tekemää manuaalista, mutta melko hyvin palkattua työtä, joka ei vaadi korkeaa koulutusta.
- 29 Oesch 2013, 43–48. Oesch tarkastelee ainoastaan työntekijöitä, jotka tekevät töitä yli 20 tuntia viikossa. Samanaikaisesti osa-aikatyöt ovat kasvaneet monella alalla.
- 30 Oesch 2013, 145–146.
- 31 Oesch 2013, 52–54.
- 32 Lahtinen ym. 2012, 25. Kauhanen 2014, 4.
- 33 Feenstra 1998, 31.
- 34 Lahtinen ym. 2012, 25. Kiinan ja Intian kaltaiset hämmästyttävän nopeasti kasvavat taloudet tuovat myös omia tuotteitansa kilpailuille markkinoille, korvaten näin osan OECD-maiden tuotannosta.
- 35 Autor ym. 2013, 24.
- 36 Lahtinen ym. 2012, 24; Kauhanen 2014, 4–5.
- 37 Rothman 2013; Brynjolfsson & McAfee 2014, 128, 164–165.
- 38 *The Economist*: Coming to an office near you. 18.1.2014.
- 39 Karabarbounis & Neiman 2012, 1.
- 40 *The Economist*: The third great wave. 4.10.2014.
- 41 Brynjolfsson & McAfee 2014, 183.
- 42 *The Economist*: The third great wave. 4.10.2014.

- 43 Smith & Anderson 2014.
- 44 Hacker & Pierson 2010, 44.
- 45 Forbes: The World's Highest-Paid Athletes. 5.1.2015.
- 46 Laakso 2014.
- 47 Autor 2014, 10,
- 48 Cowen 2013, 24, 37, 229–230.
- 49 Ks. Outi Sirniö: Ylisukupolvinen sosiaalinen liikkuvuus.
- 50 Brynjolfsson & McAfee 2014.
- 51 Brynjolfsson & McAfee 2014, 11.
- 52 Brynjolfsson & McAfee 2014. On arvioitu, että vuotuinen tuottavuuden kasvu on ollut digiaikakaudella noin 0,4 % korkeampaa kuin BKT:n kehitys antaisi ymmärtää.
- 53 Brynjolfsson & McAfee 2014, 168–169.
- 54 Pajarinen & Rouvinen, 2014b, 8.
- 55 Brynjolfsson & McAfee 2014, 168–169.
- 56 Martela & Jarenko 2014, 56.
- 57 Vartiainen 2014a, 329.
- 58 Konvergenssia on tapahtunut erityisesti rahapolitiikassa (inflaatioaste) ja fisikaalipolitiikassa (pienemmät alijäämät).
- 59 Mosley 2005, 355.
- 60 Vartiainen 2014b, 39–41.
- 61 Mosley 2005, 355.
- 62 Vartiainen 2014b, 39–41.
- 63 Vartiainen 2014a, 333.
- 64 Oesch 2013, 61.
- 65 Vartiainen 2014b, 56–57.
- 66 Baccaro 2008, 27–28.
- 67 Mosley 2005, 355–356.
- 68 Bergh & Henrekson 2011, 14, 19.
- 69 Ks. esim. Ostry ym. 2014.
- 70 *The Economist*: The third great wave. 4.10.2014.
- 71 Useimmat näistä keinoista ovat potentiaalisesti myös talouskasvua tukevia.
- 72 Levy & Murnane 2013, 20, 23.
- 73 Martela & Jarenko 2014, 44.
- 74 Abrassart 2011, 6, 19.
- 75 Ks. esim. Sipilä & Österbacka 2013.

76 Levy & Murnane 2013, 22. Ks. myös Hart & Risley 1998.

77 Valtiovarainministeriö, 2013, 5.

78 *The Economist*: The third great wave. 4.10.2014.

79 *The Economist*: The third great wave. 4.10.2014.

80 Ks. esim. Soininvaara & Vartiainen 2013.

81 Myös kulutusta on mahdollista verottaa progressiivisesti.

82 *The Economist*: The third great wave. 4.10.2014.

83 Ks. Esim. Soininvaara & Vartiainen 2013 ja Perkiö 2014.

84 *The Economist*: The third great wave. 4.10.2014. Toisaalta perustulon puolesta on argumentoitu nimenomaan sen kannustinvaikutuksilla.

3. Ylisukupolvinen sosiaalinen liikkuvuus

73

Outi Sirniö

KUVITTELE, ETTÄ OLET osallistumassa tikkaidenkiipeämiskilpailuun: Jokainen lähtee samalta tasolta yhtä aikaa liikkeelle. Se, joka jaksaa kiivetä pitkiä tikkaita korkeimmalle, voittaa, ja muille jaetaan pienempiä palkintoja saavutetun korkeuden perusteella. Asetelma kuulostaa varsin reilulta, sillä voiton määrittävät kilpailijan omat kyvyt, joihin on pystynyt itse vaikuttamaan harjoittelemalla ahkerasti.

Entä jos kaikki eivät lähtisikään samalta tasolta, vaan joku aloittaisi kisan jo muutaman tikkaan kiivenneenä? Tai jos joillakin tikkaiden askelmat olisivat selkeästi kauempana toisistaan verrattuna muihin kilpailijoihin, tai pinnaltaan huomattavasti liukkaammat? Jos toisilla kilpailijoilla olisi selkeästi paremmat tikkaiden kiipeämistä helpottavat varusteet, tai jos toisilla olisi yksinkertaisesti ollut mahdollisuus harjoitella moninkertainen määrä muihin verrattuna?

Sosioekonomisen aseman muodostuminen on kuin tällainen kilpailu: jokainen saavuttaa jonkin aseman yhteiskunnassa, ja toisten asemat ovat korkeammalla kuin toisten. Lähtökohdat asemien saavuttamiseen eivät kuitenkaan ole kaikilla yhtenevät, sillä perhetausta määrittää menestymisen mahdollisuuksia.

Sosioekonominen asema

Sosioekonominen asema on yksi keskeisimmistä yhteiskunnallisista jakolinjoista. Asemalla viitataan yhteiskunnan jäsenten hierarkkiseen kerrostuneisuuteen vallan, taloudellisen vaurauden ja sosiaalisen arvannon mukaan. Jo keskiaikainen säätyjako jakoi yhteiskunnan jäsenet arvojärjestykseen – aatelisiin, papistoon, porvaristoon ja talonpoi-

kiin – joilla kullakin oli oma tarkkaan määrätty tehtävänsä yhteiskunnassa. Vaurastumisen ja demokraattisen kehityksen myötä nykypäivän yhteiskunnalliset asemat ovat kuitenkin rajoiltaan selvästi häilyvämpiä, eivätkä erot ryhmien välillä ole yhtä ilmeisiä. Tästä huolimatta eri väestöryhmien välisiä systemaattisia hyvinvointieroja löytyy edelleen.

Nykypäivänä ammattiasema, koulutus ja taloudellinen asema määrittävät sen, minkälaiset toimintamahdollisuudet kullakin on yhteiskunnassa. Esimerkiksi korkeampi koulutus takaa keskimäärin vakaammat taloudelliset ja kulttuuriset resurssit, jotka näkyvät pienempänä riskinä päätyä työttömäksi, todennäköisempänä urakehityksenä ja kulttuurisesti omaksuttuina käyttäytymistapoina, makuna ja sosiaalisina kontakteina. Korkeampi tulotaso taas turvaa suotuisimmat elinolot: rahalla saa enemmän materiaalisia hyödykkeitä, mutta myös paremmat mahdollisuudet riskinottoon ja luottamuksen tulevaisuuteen. Korkeampi ammattiasema takaa enemmän itsenäisyyttä, määräysvaltaa ja varmuutta omassa työssä, mikä tuo turvallisuutta ja pysyvyyttä elinoloihin, koska asema on työnantajalle korvaamattomampi matalampiin verrattuna. Ryhmien elinolot ja elämänmahdollisuudet siis vaihtelevat, eivätkä erot johdu ainoastaan yksilöiden eroista vaan ovat osa yhteiskunnan rakennetta.

Sosioekonominen asema voidaan määritellä monella tavalla. Yksilön oma subjektiivinen kokemus asemastaan yhteiskunnan hierarkiassa saattaa erota tutkijoiden käyttämistä sosioekonomisen aseman mittareista. Subjektiivisella asemalla viitataan sosioekonomisten asemien luokitukseen, joka perustuu yksilöiden omaan käsitykseen vallitsevista ryhmistä ja siitä, mihin ryhmään itse kuuluu. Sen sijaan tutkimuksellinen näkökulma käyttää asemasta joko objektiivista tai suhteellista luokitusta.

Objektiivisella sosioekonomisen aseman mittaamisella viitataan yksilön asettamiseen johonkin kohtaa elinolojen jakaumaa: korkeampi sijainti jakaumalla määrittelee asteittain sen, kuinka paljon resursseja kussakin asemassa olevalla on. Esimerkiksi koulutus jakaa yksilöt tällaisiin ryhmiin.

Suhteellinen sosioekonomisen aseman mittaaminen vie objektiivisen mittauksen vielä edemmäs keskittyen sosioekonomiseen asemaan suhteessa muihin yhteiskunnan jäseniin. Tällöin sosioekonomisen aseman

määrittelyyn vaikuttavat vallitseva aika ja paikka: nimellisesti saman aseman elinolot ja -mahdollisuudet voivat vaihdella yhteiskunnasta toiseen, kun vertailukohteena ovatkin kaikki samassa yhteiskunnassa samalla ajanhetkellä asuvat. Oletuksena on, että ryhmien väliset erot eivät siis liity ainoastaan absoluuttisiin eroihin resursseissa vaan siihen, miten yhden ryhmän resurssit eroavat muista kyseisen kontekstin ryhmistä. Esimerkiksi yliopistokoulutus on tarjonnut muutama vuosikymmen sitten paremmat yhteiskunnalliset resurssit kuin tänä päivänä, koska yliopistokoulutettujen määrä oli aiemmin selkeästi matalampi.

Sosioekonomisen aseman ajatellaan olevan varsin pysyvä ominaisuus, joka vaatii muuttuakseen isoja muutoksia elinoloissa. Vaikka asema määritellään usein koulutuksen ja ammatin kautta, voidaan käsite laajentaa koskemaan myös koko elinkaarta. Lasten sosioekonomisen asema määritellään usein heidän vanhempiansa kautta. Nuorilla omia koulutusvalintoja ja ensimmäisiä työpaikkoja sekä näihin johtavia pyrkimyksiä ja mieltymyksiä voidaan jo pitää pysyvämmän sosioekonomisen aseman mittarina. Noin 30–35-vuoden iässä saavutettu asema on jo yleensä varsin vakiintunut tai ainakin hyvä ennuste yksilön koko eliniän keskimääräisestä asemasta.¹

Sosioekonominen asema ei määrity tyhjiössä vaan siihen vaikuttavat niin yhteiskunnan vallitsevat rakenteet kuin sosiaaliset suhteetkin. Vallitseva yhteiskunnan kerrostuneisuus eli stratifikaatio määrittää esimerkiksi sen, mitä ammatteja pidetään arvokkaimpana ja kuinka pitkä sosiaalinen etäisyys eli elinpiirien eriytyminen eri asemien välillä vallitsee. Sosiaaliset suhteet ja niihin liittyvät resurssit taas vaikuttavat yksilötasolla siihen, minkälaisen aseman saavutamme.

Ylisukupolvisuus ja mahdollisuuksien tasa-arvo

Ylisukupolvisella sosiaalisella liikkuvuudella viitataan siihen, miten perhetaustan ominaisuudet ennustavat yksilön omia ominaisuuksia. Vaikka ilmiöstä käytetään myös nimitystä sosiaalinen periytyminen, ei tässä tapauksessa viitata geeniperimään vaan niihin sosiaalisissa, kulttuurisissa ja materiaalisissa olosuhteissa syntyviin toimintatapoihin ja ominaisuuksiin, jotka osaltaan vaikuttavat yksilön elinkaaren aikaisiin saavutuksiin. Psykologisempi tutkimus ylisukupolvisuudesta onkin

kiinnostunut juuri näistä vuorovaikutustavoista ja sosiaalisista suhteista, jotka vaikuttavat siihen, miten erilaiset voimavarat siirtyvät sukupolvelta toiselle. Sosiologisempi näkökulma taas on kiinnostunut ennen kaikkea siitä, mitkä ovat lopulta ne voimavarat, joihin perhetaustalla on yhteys.

Ylisukupolvista sosiaalista periytymistä voidaan toisaalta tutkia joko keskittymällä liikkuvuuteen tai pysyvyyteen. Liikkuvuudella viitataan siihen, kuinka moni yhteiskunnan jäsen päätyy eri sosioekonomiseen asemaan kuin hänen vanhempansa: tällöin siis yksilö liikkuu toiseen asemaan kuin perhetausta ennustaisi, ja liikkuminen voi tapahtua yhtä lailla ylöspäin (eli korkeampaan asemaan perhetaustaan verrattuna) tai alaspäin (matalampaan asemaan perhetaustaan verrattuna). Ylisukupolvista pysyvyyttä tutkittaessa taas ollaan kiinnostuneita siitä, mitkä eri tekijät siirtyvät sukupolvelta toiselle. Oletuksena kuitenkin on, että tämä sukupolvien ketjussa tapahtuva ”siirto” ei ole mitään väistämättöä esimerkiksi biologisen periytymisen tapaan, vaan on aina linkittynyt ympäröivään yhteiskuntaan ja yksilön omiin valintoihin.

Ylisukupolvisuus tapahtuu vanhempien resurssien kautta: mitä enemmän resursseja on, sitä suurempi todennäköisyys lapsella on päätyä hyväosaiseen asemaan. Resursseja on kolmea tyyppiä: taloudellisia, kulttuurisia ja sosiaalisia.² Taloudellisilla viitataan siihen, ”mitä rahalla saa”: materiaalisten etujen lisäksi esimerkiksi lisäkoulutusta ja harrastuksia saa suuremmilla käytettävissä olevilla tuloilla. Yhtä lailla perheen suotuisat taloudelliset olot voivat myös vaikuttaa sellaisten arvojen, asenteiden ja pyrkimysten syntymiseen, jotka hyödyttävät sosioekonomisen aseman muodostumisprosessissa, esimerkiksi koulutusvalintoja tehtäessä.

Kulttuuriset resurssit eivät ainoastaan liity makuun, arvoihin ja harastuneisuuteen vaan ennen kaikkea tiedon määrään, saatavuuteen ja omaksumiskykyyn sekä erilaisten kulttuuristen käyttäytymiskoodien hallitsemiseen. Sosiaalisilla resursseilla viitataan niihin läheissuhteisiin, ryhmäjäsenyyksiin ja muihin tuttuihin ihmisiin, joita voi käyttää hyväkseen oman etunsa ajamiseksi. Näiden lisäksi vanhemmat siirtävät lapsilleen perimän kautta erilaisia kognitiivisia ja vuorovaikutuksellisia taitoja ja piirteitä, jotka voivat toisaalta edesauttaa, toisaalta rajoittaa mahdollisuuksia saavuttaa korkeampi asema sosioekonomisessa hie-

rarkiassa. Kaikki resurssit itsessään luovat suotuisia olosuhteita, mutta niitä voidaan myös käyttää aktiivisesti omien päämäärien hyväksi.

Ylisukupolvisen sosiaalisen liikkuvuuden tutkimuksella pyritään pääsemään käsiksi vastauksiin mahdollisuuksien tasa-arvon tilasta. Mahdollisuuksien tasa-arvolla viitataan poliittiseen ideaalitilaan, jossa kaikilla yhteiskunnan yksilöillä olisi samat mahdollisuudet päätyä mihin tahansa sosioekonomiseen asemaan. Tällöin yksilöiden aseman määrittymiseen eivät saisi vaikuttaa määrätyt ominaisuudet kuten perhetausta, sukupuoli tai etninen tausta, vaan aseman pitäisi muodostua yksilön omien kykyjen, pätevyys ja motivaation perusteella. Teoreettisesti voidaankin esittää, että mahdollisuuksien tasa-arvoa esiintyy sitä enemmän, mitä enemmän sosioekonomiset asemat määrittävät yksilön itse hankittujen eivätkä hänelle määrättyjen ominaisuuksien perusteella.

Yksilötasolla mahdollisuuksien tasa-arvo nähdään tärkeänä päämääränä, sillä sen avulla ylläpidetään oikeudenmukaisuutta ja yhteiskunnan avoimuutta. Taustalla onkin aina kollektiivisesti jaettu moraalinen käsitys siitä, mitkä asiat kaikilla pitäisi olla oikeus saavuttaa absoluutisesti ja mitkä suhteessa yksilön omiin kykyihin ja motivaatioon. Esimerkiksi lukutaito nähdään kaikkien oikeutena, kun taas korkea sosioekonominen asema kuuluu mahdollisuuksien tasa-arvon idean mukaan niille, joilla on sitä parhaiten vastaavat taidot. Näin ollen lopputulemien jakauman (vaikkapa tulonjaon) ei tarvitse olla tasainen, kunhan se on määrittynyt oikeudenmukaisena pidettyjen sääntöjen mukaisesti.

Mahdollisuuksien tasa-arvo hyödyttää yksilön lisäksi myös koko yhteiskuntaa, sillä se mahdollistaa koko yhteiskunnan potentiaalinen käytön: jos korkeisiin asemiin sijoittuu yksilöitä esimerkiksi perhetaustansa eikä taitojensa perusteella, hukkaa yhteiskunta lahjakkuusreserviään, kun matalammasta taustasta lähtöisin olevat lahjakkaat eivät pääse korkeisiin asemiin. Näin ollen mahdollisuuksien tasa-arvo linkittyy suoraan meritokraattisiin rekrytointiprosesseihin, joissa yhteiskunnassa eteneminen tapahtuu ansioiden perusteella.

Kaikki suomalaiset puolueet ovat omaksuneet mahdollisuuksien tasa-arvon tavoittelun päämääräkseen, mutta eriäviä mielipiteitä esiintyy siitä, milloin se on itse asiassa saavutettu. Koska mahdollisuuksien tasa-arvo on ideaalitila, jonka tutkiminen on vaikeaa (ellei mah-

78 dotonta), tähän kysymykseen ei pystytty suoraan vastaamaan. Tutkimustiedolla pystymme kertomaan, onko mahdollisuuksien tasa-arvo lisääntynyt tai vähentynyt ajan kuluessa tai kohorttien välillä tai onko mahdollisuuksissa eroa eri ryhmien välillä, mutta kysymys siitä, milloin ollaan riittävän lähellä ideaalitilaa jää lukijan tulkittavaksi.

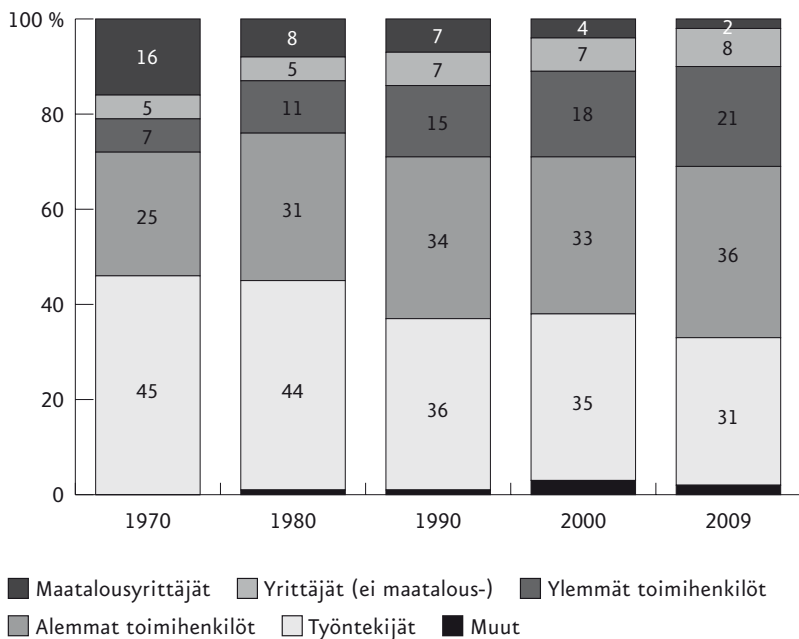
Suomi ja muut maat

Suomen teollistuminen 1960-luvulta lähtien käynnisti rakennemuutoksen, joka pisti työmarkkinarakenteet uusiksi modernisoitumisen ja kaupungistumisen myötä. Rakennemuutoksessa toimihenkilöasemassa olevien osuus nousi voimakkaasti samalla, kun maataloustyötä tekevien ja myöhemmin myös työntekijäasemassa olevien määrä väheni (Kuvio 1). Tällaisten rakennemuutosten aikana tapahtuu usein niin sanottua pakotettua ylisukupolvista liikkuvuutta. Tällöin muuttunut työmarkkinoiden jakauma ”pakottaa” ihmiset eri asemaan kuin mistä he ovat lähtöisin. Esimerkiksi kaikille maataloustyötä tekevien lapsille ei modernisoitumisen myötä enää löytynyt töitä samasta asemasta, jolloin osan oli väistämättä päädyttävä johonkin toiseen asemaan kuin heidän vanhempansa. Ylisukupolvisen sosiaalisen liikkuvuuden tutkijat ovatkin yleensä kiinnostuneita kokonaisliikkuvuuden tason lisäksi suhteellisen ja pakotetun liikkuvuuden tasoista. Kokonaisliikkuvuus viittaa siihen, kuinka moni ylipäätään sijoittuu eri asemaan lapsuudenperheeseensä nähden. Se voidaan jakaa pakotettuun ja suhteelliseen liikkuvuuteen: jälkimmäisellä viitataan siihen väestönosaan, joka liikkuu rakennemuutoksesta huolimatta.

Suhteellisen liikkuvuuden tasoa on käytetty mittarina mahdollisuuksien tasa-arvolle, sillä se kuvaa vallitsevasta rakenteesta riippumatonta lapsuudenperheen ja oman sosioekonomisen aseman yhteyttä. Esimerkiksi tarkasteluvälillä 1985–2010 suomalaisten suhteellisen liikkuvuuden osuus on noussut ja pakotetun liikkuvuuden osuus laskenut kohtuullisen tasaisesti (Kuvio 2).

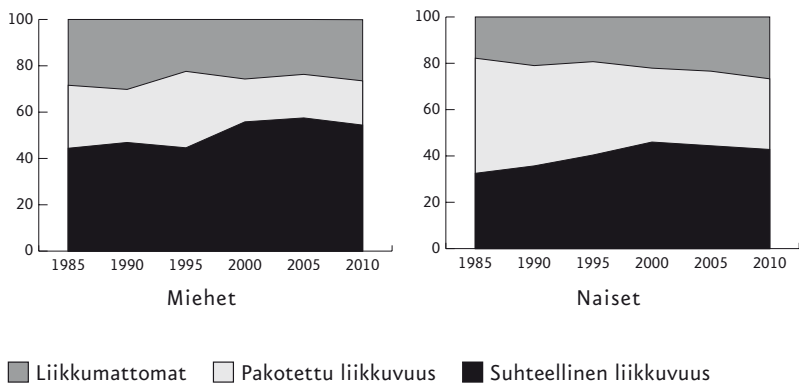
Kuvio 1: Suomalaisten työllisten sosioekonominen asema 1970–2009.

79

Lähde: Tilastokeskus

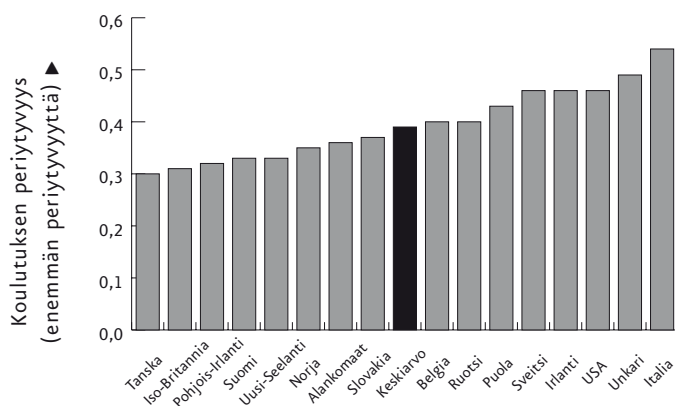
Kuvio 2: Suhteellisen ja pakotetun liikkuvuuden osuus Suomessa 1985–2010.

Lähde: Kirjoittajan omat laskelmat, Tilastokeskuksen rekisteriaineisto

Ylisukupolvisuuden sosiaalisen liikkuvuuden kokonaistaso eli se, kuinka suuri osuus väestöstä sijoittuu eri sosioekonomiseen asemaan kuin heidän vanhempansa, on tänä päivänä verrattain korkea Suomessa. Kansainvälisissä vertailututkimuksissa Suomi sijoittuu – sosioekonomisen aseman mittarista riippuen – jakauman liikkuvimpaan päähän. Kun on esimerkiksi tutkittu ammattiperustaiseen sosiaaliryhmään liittyvää liikkuvuutta, sen osuus vaihtelee länsimaissa 60 ja 80 prosentin välillä. Toisin sanoen tämä osuus väestöstä sijoittuu aikuisuudessa eri asemaan kuin vanhempansa. Suomessa tämä osuus on jakauman kärkikastia.³ Myös esimerkiksi isien ja poikien tulotasoa rinnastavissa vertailututkimuksissa näiden korrelaatiokerroimen (eli sen, kuinka paljon isän ja pojan tulotasolla on yhteisvaihtelua) on todettu vaihtelevan 0.2:n ja 0.5:n välillä: matalampi korrelaatiokerroin mittaa vähäisempää yhteyttä isän ja pojan tulojen välillä. Tälläkin jakaumalla Suomi sijoittuu jakauman suurempaa liikkuvuutta kuvaavaan päähän.⁴ Myös koulutuksen periytyminen on Suomessa vähäisempää kuin monissa muissa länsimaissa (Kuvio 3). Verrattuna muihin länsimaihin Suomessa on muiden Pohjoismaiden tapaan varsin korkea ylisukupolvisen liikkuvuuden taso.

Kuvio 3: Koulutuksen ylisukupolvisuus OECD-maissa: vanhempien koulutusvuosien yhteys lasten koulutusvuosiin.

Lähde: Causa O & Johansson Å (2010): Intergenerational Social Mobility in OECD Countries. OECD Journal: Economic Studies.

Ylisukupolvisen liikkuvuuden määrä vaihtelee siis selkeästi yhteiskunnasta toiseen. Merkittävin eroja aikaansaava rakenteellinen tekijä on koulutusjärjestelmä: esimerkiksi koulutuksen maksullisuus vaikuttaa suoraan siihen, onko kaikilla lähtökohdista riippumatta yhtäläinen mahdollisuus kouluttautua. Suomessa tarjolla oleva opintotuki edistää entisestään vähäosaisemmasta asemasta lähtevien kouluttautumismahdollisuuksia. Tällöin taloudelliset esteet omien kykyjen ja motivaation mukaisen koulutuksen hankkimiselle on pyritty minimoimaan.

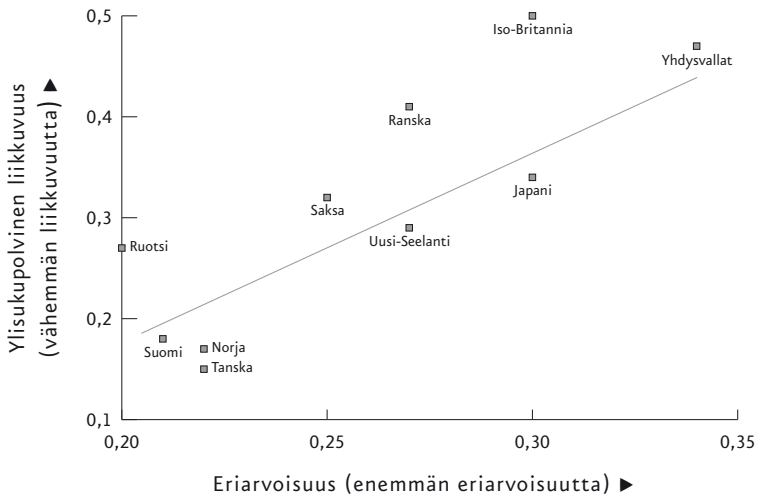
Tämän lisäksi yksi tärkeimmistä koulutusjärjestelmien ominaisuuksista, joka vaikuttaa yleisukupolvisen liikkuvuuden tasoon, on opetussuunnitelmien eriytymisen ajankohta ja lopullisuus. Eriytymisen ajankohdalla viitataan siihen, missä iässä ja kuinka monta kertaa opintojen aikana on niin sanottuja nivelvaiheita, joissa on valittava useamman kuin yhden opintolinjan väliltä. Lopullisuus taas kuvaa sitä, kuinka ratkaiseva nivelvaiheesta tehty valinta on, eli pystyykö enää myöhemmin vaihtamaan toiselle linjalle. Tutkimuksissa on todettu, että myöhempi eriytymisen ajankohta lisää yleisukupolvisen liikkuvuuden mahdollisuuksia: mitä nuoremalla iällä lapsen tai nuoren tulee valita eri linjojen väliltä, esimerkiksi akateemisen ja käytännöllisemmän linjan väliltä, sitä enemmän perhetausta pystyy vaikuttamaan tähän valintaan. Kun valinnat tehdään myöhemmällä iällä, eivätkä ne ole täysin lopullisia, lasten ja nuorten omat kyvyt ja motivaatio nousevat vahvemmiksi koulutusvalintojen selittäjiksi perhetaustan sijaan. Suomessa ensimmäinen valinta tehdään vasta 16-vuotiaana, jolloin peruskoulu päättyy ja valitaan joko lukio- tai ammatillinen koulutus tai näiden yhdistelmä.

Lisäksi koulutuksen yhdenmukaisuus edesauttaa perhetaustan mukaisten erojen hälvenemistä, erityisesti varhaiskasvatus- ja perusopetusvaiheessa. Suomessa siirryttiin yhtenäiseen peruskoulujärjestelmään 1970-luvulla. Uudistuksen myötä opintosuunnitelmien eriytymisen ajankohtaa myöhennettiin, ja opetussuunnitelmien sisältö muutettiin akateemisemmaksi. Uudistus sekä vähensi perhetaustan yhteyttä lasten oppimistuloksiin että lisäsi yleisukupolvista liikkuvuutta tuloissa mitattuna.⁵ Yhdenvertaisuusperiaatteiden ansiosta suomalainen koulujärjestelmä on kivunnut PISA-verailujen kärkeen useina eri ajankohdina: sen lisäksi, että suomalaisten nuorten oppimistulokset ovat kärkiä, myös esimerkiksi perhetaustan mukaisten ryhmien väliset erot

ovat pieniä.⁶ Yhdenmukaisesta peruskoulusta huolimatta vanhempien koulutus ennustaa edelleen vahvasti lasten saavuttamaa koulutustasoa. Tämä on havaittavissa erityisesti korkeasti koulutettujen keskuudessa.⁷

Yhteiskuntien rakenteelliset erot, erityisesti eri hyvinvointivaltio-tyyppien erot, luovat myös osaltaan erilaisia liikkuvuusmalleja maiden välille. Tulonsiirrot, joilla pyritään parantamaan heikommassa asemassa olevien elinoloja ja tarjoamaan edellytyksiä hyvinvointiin, ovat Suomessa kansainvälisesti vertailtuna korkealla tasolla. Erityisesti pohjoismaisten sosiaalidemokraattisten hyvinvointivaltioiden runsaalla perhepolitiikalla, joka muita tehokkaammin tasaa kotitalouksien elinoloja esimerkiksi lapsiköyhyyttä minimoimalla, on todettu olevan selkeä yhteys korkeaan ylisukupolvisen liikkuvuuden tasoon.⁸ Myös eriarvoisuusmittareilla vertailtaessa vähemmän eriarvoisissa maissa on yleensä enemmän sosiaalista liikkuvuutta. Esimerkiksi maiden välisissä vertailuissa tuloerojen tason on todettu olevan yhteydessä ylisukupolvisuuden tasoon: mitä korkeammat tuloerot, sitä vähemmän ylisukupolvista liikkuvuutta (Kuvio 4).

Kuvio 4: Tuloerojen ja ylisukupolvisen liikkuvuuden yhteys.

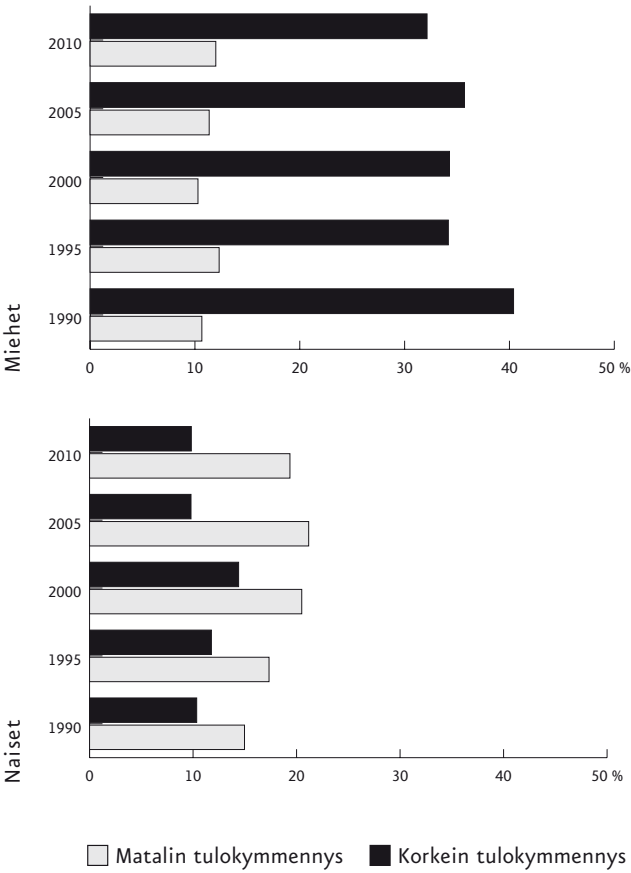

Lähde: Miles Corak: Income Inequality, Equality of Opportunity, and Intergenerational Mobility, Journal of Economic Perspectives.

Tuoreimmat tutkimukset osoittavat, että 2000-luvun Suomessa ylisukupolvista liikkuvuutta on edelleen kansainvälisesti verrattuna varsin runsaasti. Suomalaiselle liikkuvuudelle on kuitenkin tyypillistä ääripäiden periytyminen: huono-osaisuus kasautuu, ja rikkaat säilyttävät asemansa sukupolvesta toiseen. Yli kolmannes suurituloisten lapsista mutta vain reilu kymmenesosa pienituloisten lapsista päätyy itse kolmikymppisenä suurituloiseksi.⁶ Jos lapsi on kotoisin pienituloisesta perheestä, hänellä on yli 20 prosenttia suurempi ennustettu todennäköisyys päätyä pienituloiseksi verrattuna suurituloisesta perheestä tulevaan.⁹ Ylemmäksi toimihenkilöksi pääseminen on selvästi todennäköisempää samasta asemasta lähtöisin olevilla lapsilla.¹⁰ Matala perhetausta ennustaa myös esimerkiksi köyhyyttä, työttömyyttä, toimeentulotuen käyttöä, rikollisuutta ja huonoa terveyttä.¹¹

Liikkuvuudessa on myös sukupuolittaisia eroja: näyttäisi siltä, että oman aseman yhteys perhetaustan asemaan on jonkin verran voimakkaampaa miehillä kuin naisilla. Kun tarkastellaan pieni- ja suurituloisuuden ylisukupolvisuuden ajallista muutosta, huomataan, että suurituloisten perheiden pojista selkeästi suurempi osa on päätenyt itsekin suurituloiseksi verrattuna tyttöihin. Tämä pätee koko tarkastelujaksolle vuosien 1990 ja 2010 välille (Kuvio 5). Sen sijaan pienituloisuus on periytynyt hieman voimakkaammin naisilla kuin miehillä. Huomaamme myös, että tarkastelujaksolla naisten pienituloisuuden periytyminen on hieman voimistunut, kun taas miesten kohdalla ei näytä tapahtuneen ajallista muutosta. Sukupuolierojen yksi todennäköisin selittäjä ovat sukupuolittuneet työmarkkinat: sukupuolittuneisuus on Suomessa huomattavasti voimakkaampaa kuin monissa muissa länsimaissa.¹² Koska naisvaltaiset alat ovat usein selvästi sosioekonomiselta asemaltaan matalampia kuin miesvaltaiset, sukupuolittuneisuus muokkaa tarjolla olevia mahdollisuuksia. Myös muutokset perheelistymisessä voivat heijastella naisten ja miesten välisiin eroihin. Nuoremmilla kohorteilla ensiavioitujen ja -synnyttäjien ikä on korkeampi vanhempiin kohortteihin verrattuna.¹³ Näin ollen nuoremmilla kohorteilla on todennäköisemmin kotona pieniä lapsia kuin vanhemmilla, ja pienten lasten hoitaminen kotona madaltaa erityisesti naisten tuloja.

Kuvio 5: Korkeimmassa ja matalimmassa tulokymmenyksessä pysyneiden osuus 1990–2010.

Lähde: Kirjoittajan omat laskelmat, Tilastokeskuksen rekisteriaineisto

Jakolinjat nyt ja tulevaisuudessa

Kun tarkastellaan ylisukupolvista sosiaalista liikkuvuutta kansainvälisten vertailujen kautta, voidaan huomata, että suomalaisten tilanne ei ole huonoimmasta päästä. Suomalainen hyvinvointivaltio ja koulu-

tusjärjestelmä antavat moneen muuhun maahan verrattuna enemmän rakenteellisia edellytyksiä mahdollisuuksien tasa-arvoon kuin monessa muussa länsimaassa. Useissa kansainvälisissä vertailuissa Pohjoismaita pidetäänkin sosiaalisen liikkuvuuden mallimaina, joissa tilanne on kauttaaltaan toivotunlaisempi. Suomessa suhteellinen hyvinvointi on kasvanut huomattavasti viime vuosikymmeninä ja ammattirakenne ja koulutusjärjestelmä ovat muuttuneet avoimemmiksi. Hyvinvointivaltiomme ja koulutusjärjestelmämme ovat luoneet mahdollisuudet esimerkiksi naisten täysimääräisempään osallistumiseen työmarkkinoille.

Eri maiden välinen vertailu ei kuitenkaan aina kerro koko kuvaa. Eriarvoisuudessa ja oikeudenmukaisuudessa on yhtä lailla kyse myös kansallisista ilmiöistä. Siksi yhtä tärkeää on tarkastella nykytilannetta ajallisena vertailuna saman maan sisällä. Vaikka esimerkiksi tuloerojen ja tulojen ylisukupolvisuuden yhteydestä on löydetty maita vertailtaessa näyttöä, ei vastaavaa ole osoitettu maan sisäisissä ajallista muutosta käsittelevissä tutkimuksissa. Maiden välisistä vertailuista ei siis pidä suoraan tehdä yleistyksiä maiden sisäisiin kysymyksiin.

1990-luvun syvän laman jälkeen monet yhteiskunnalliset erot ovat lähteneet kasvuun. Silmiinpistävintä suomalaisen ylisukupolvisen sosiaalisen liikkuvuuden nykytilassa on sen polarisoituminen ääripäihin. Tällöin yhteiskuntaan on kehittynyt iso keskiryhmä työntekijöitä ja toimihenkilöitä, joiden jälkeläisillä on verrattain hyvät mahdollisuudet erilaisten sosioekonomisten asemien saavuttamiseen. Sen sijaan jakauman ääripäissä – kaikkein hyvä- ja vähäosaisimpien joukossa – ylisukupolvinen sosiaalinen periytyminen on voimakkainta. Näyttäisikin siltä, että Suomessa vallitsevat epäsymmetriset mahdollisuusrakenteet, joissa hyvinvoivin osa väestöä on matkalla kohti voimakkaampaa sulkeutumista, ja vähäosaisin väestönosa jää jälkeen ison keskiryhmän hyvinvoinnista.

Emme myöskään vielä tarkkaan tiedä, mitä koulutukseen liittyvät muutokset tulevat merkitsemään sosiaaliselle liikkuvuudelle. Tänä päivänä vaaditaan yhä useampaan ammattiin, johon aiemmin pääsi kouluttamatta, muodollinen tutkinnon suorittamisen kautta saavutettu pätevyys. Toisaalta väestön koulutustason ja erityisesti korkeasti koulutettujen määrän nousun myötä koulutus ei enää ole yhtä takuvarma vakaan aseman mahdollistaja. Koulutusorientoitunut yhteiskunta

saattaa tuottaa hienojakoisempaa eriytymistä: pelkkä koulutus tietyiltä tasolta ei riitä, vaan omaa asemaa pönkitetään esimerkiksi tietyissä oppilaitoksessa tai tiettyä alaa opiskelemalla. Hyvä esimerkki tästä on lääke-
rinammatin vahva sosiaalinen periytyminen.

Sukupolvien yli kasautuva vähäosaisuus luo riskin lisääntyvään sosiaaliseen eriytymiseen, jossa yhteiskunta jakautuu hyvin ja huonosti toimeentuleviin. Universaaleihin toimintaperiaatteisiin perustuva hyvinvointivaltio tarvitsee toimiakseen yhteiskunnallista luottamusta ja tarpeeksi lyhyen sosiaalisen etäisyyden vähä- ja hyväosaisten välillä. Kun elinpiirit eriytyvät ja yhteisten kokemusten määrä vähenee, on vaarana, ettei niitä hyvinvointia tuottaneita politiikkoja, jotka aiemmin nostivat hyvinvoinnin kaikkien yhteiskunnan jäsenten saataville, haluta enää ylläpitää tarvittavissa määrin.

Mahdollisuuksien tasa-arvoon tähtäävien politiikkojen tulisi tasoittaa lähtökohtia.¹⁴ Tällöin erityishuomio olisi hyvä kiinnittää juuri vähäosaisimpiin, ja keskittyä tarjoamaan rakenteita, joissa on mahdollisuuksia parantaa omaa asemaansa. Kun tuetaan lasten varhaista hyvinvointia, edesautetaan terveellisten kasvuympäristöjen ja turva-
verkkojen olemassaoloa. Aikuisille tarjottavissa palveluissa olisi hyvä huomioida myös lapset, jotta ylisukupolvinen kasautuminen estetään. Tasa-arvon edistäminen lisää myös koettua hyvinvointia, kun oikeudenmukaisuuden tunne ja luottamus yhteiskuntaan pysyvät riittävinä kaikilla sosioekonomisen hierarkian tasoilla. Ylisukupolvisessa sosiaalisessa periytymisessä kun ei ole kyse ainoastaan materiaalistien resursien siirtymisestä, vaan myös luottamuksesta omiin mahdollisuuksiin.

Lähteet

- Airio, Ilpo & Niemelä, Mikko: Perhetaustan yhteys aikuisiän köyhyyteen Suomessa 1995–2005. *Sosiologia* 46, 2009.
- Bihagen, Erik; Nermo, Magnus & Erikson, Robert. Social Class and Employment Relations: Comparisons between the ESeC and EGP Class Schemas using European Data. Teoksessa Rose, David & Harrison, Eric (toim.): *Social Class in Europe: An introduction to the European Socio-economic Classification*. Routledge, 2010.
- Björklund, Anders; Eriksson, Tor; Jäntti, Markus; Österbacka, Eva & Raaum, Oddbjörn: Brother Correlations in Earnings in Denmark, Finland, Norway and Sweden Compared to the United States. *Journal of Population Economics* 15, 2002.
- Bourdieu, Pierre: *Distinction*. Harvard University Press, 1984.
- Breen, Richard & Jonsson Jan O.: Explaining Change in Social Fluidity: Educational Equalization and Educational Expansion in Twentieth Century Sweden. *American Journal of Sociology* 112, 2007.
- Breen, Richard (toim): *Social Mobility in Europe*. Oxford University Press 2004.
- Böhlmark, Anders & Lindquist, Matthew J.: Life-Cycle Variations in the Association between Current and Lifetime Income: Replication and Extension for Sweden. *Journal of Economics* 24, 2006.
- Erola, Jani: Social Mobility and Education of Finnish Cohorts Born 1936–75 Succeeding While Failing in Equality of Opportunity? *Acta Sociologica* 52, 2009.
- Goldthorpe, John: *On Sociology. Numbers, Narratives, and the Integration of Research and Theory*. Oxford University Press, 2000.
- Jaumotte, Florence: Labour Force Participation of Women: Empirical Evidence on the Role of Policy and Other Determinants in OECD Countries. *OECD Economic Studies* 37, 2003.
- Kestilä, Laura; Paananen, Reija; Väisänen, Antti; Muuri, Anu; Merikukka, Marko; Heino, Tarja & Gissler, Mika: Kodin ulkopuolelle sijoittamisen risiketekijät: rekisteripohjainen seurantatutkimus Suomessa vuonna 1987 syntyneistä. *Yhteiskuntapolitiikka* 77, 2012.
- Kivinen, Osmo; Hedman, Juho & Kaipainen, Päivi: Koulutusmahdollisuuksien Yhdenvertaisuus Suomessa. Eriarvoisuuden Uudet Ja Vanhat Muodot. *Yhteiskuntapolitiikka* 77, 2012.

- 88 Kupari, Pekka; Välijärvi, Jouni; Andersson, Leif; Arffman, Inga; Nissinen, Kari; Puhakka, Eija & Vettenranta, Jouni: PISA12 ensituloksia. *Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja* 20, 2013.
- Moisio, Pasi; Lorentzen, Thomas; Bäckman, Olof; Angelin, Anna; Salonen, Tapio & Kauppinen, Timo: Trends in the Intergenerational Transmission of Social Assistance in the Nordic Countries in the 2000s. *European Societies* 17, 2015.
- Nori, Hanna: Keille yliopiston portit avautuvat? Tutkimus suomalaisiin yliopistoihin ja eri tieteenaloilte valikoitumisesta 2000-luvun alussa. *Turun yliopiston julkaisuja*, C309, 2011.
- OECD: *PISA 2012 Results in Focus: What 15-year-olds know and what they can do with what they know*. OECD, 2014.
- Paananen, Reija; Ristikari, Tiina; Merikukka, Marko; Rämö, Antti & Gissler, Mika: *Lasten ja nuorten hyvinvointi kansallinen syntymäkohortti 1987 -tutkimusaineiston valossa*. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (THL), 2012.
- Pekkarinen, Tuomas & Uusitalo, Roope. Peruskoulu-uudistuksen vaikutukset. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 2, 2012.
- Sirniö, Outi: *Sosiaalinen liikkuvuus Suomessa 1985–2005*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, valtiotieteellinen tiedekunta, 2010.
- Sirniö, Outi; Martikainen, Pekka & Moisio, Pasi: Sulkeutuiko keskiluokka? Rekisteripohjainen tarkastelu sosiaalisesta liikkuvuudesta Suomessa 1985–2005. *Sosiologia* 48, 2011.
- Sirniö, Outi; Martikainen, Pekka & Kauppinen, Timo M.: Intergenerational Determinants of Income Level in Finland. *Social Forces* 92, 2013.
- Sørensen, Annemette: Welfare States, Family Inequality, and Equality of Opportunity. *Research in Social Stratification and Mobility* 24, 2006.
- Tilastokeskus: Siviilisäädyn muutokset [verkkojulkaisu]. 2012. http://tilastokeskus.fi/til/ssaaty/2012/ssaaty_2012_2013-04-19_kuv_001_fi.html

Viitteet

- 1 Böhlmarm & Lindquist 2006; Breen & Jonsson 2007; Bihagen ym. 2010.
- 2 Esim. Bourdieu 1984; Goldthorpe 2000.
- 3 Breen 2004; Erola 2009, Sirniö 2010.
- 4 Björklund ym. 2002.
- 5 Pekkarinen & Uusitalo 2012.
- 6 Kupari ym. 2013, OECD 2014.

- 7 Nori 2011, Kivinen ym. 2012.
- 8 Sørensen 2006.
- 9 Sirniö ym. 2013.
- 10 Sirniö ym. 2011.
- 11 Airio & Niemelä 2009; Kestilä ym. 2012; Paananen ym. 2012; Moisio, Pasi ym. 2015. Ks. myös Hannele Palosuon artikkeli tässä kirjassa.
- 12 Jaumotte 2003.
- 13 Tilastokeskus 2012.
- 14 Ks. Pentti Arajärven oikeudenmukaisuutta käsittelevä artikkeli tässä kirjassa.

4. Sosioekonomiset terveyserot yhteiskuntapolitiikan koetinkivenä

91

Hannele Palosuo

SUOMALAISEN SANONNAN MUKAAN ”tasan ei käy onnen lahjat”. Vastaavasti voisi sanoa, ettei terveydellinen hyväkään käy tasan. Onnea koskevan sanonnan taustalla on ajatus, että onni ei ole omassa käsissä vaan pikemminkin satunnaista tai kohtalon määräämää. Samalta voi näyttää, kun teemme havaintoja yksilön terveydestä ja elämän pituudesta. Hyväkään terveydestä huolehtiminen ja sääntilliset tavat eivät välttämättä takaa pitkää ja tervettä elämää, ja vastaavasti jotkut terveydestään piittaamattomat näyttävät elävän monenlaisia riskejä ottaen, tupakoiden ja alkoholia nauttien korkeaan ikään. Kohtalon sijasta uskotaan nykyään ehkä enemmän geeniperimään. Väestötasolla kuitenkin terveys, niin kuin osittain onnikin¹, jakautuu systemaattisesti sosioekonomisten määrittäjien mukaan. Tämä ei poista yksilötasolla ilmenevää sattumanvaraisuutta eikä geeniperimän vaikutuksia, mutta antaa vahvaa viitettä siitä, että sosiaalinen ympäristö ja siihen asemoituminen vaikuttavat merkittävästi terveyteen ja eliniän pituuteen.

Sosiaalisen aseman mukaista vaihtelua terveydessä on mahdollisesti ollut niin kauan kuin ollut hierarkkisesti järjestäytyneitä yhteiskuntia. Heikki Vuorisen kiteytyksen mukaan keskeisin ihmisen hyvinvointiin ja yhteiskunnan rakenteeseen vaikuttanut yksittäinen tekijä historiallisesti on ravinto. Sen ohella rikkauden ja vallan jakautuminen ovat merkittävimpiä terveyttä ja terveydenhuollon mahdollisuuksia määrittäneitä tekijöitä kautta aikojen.² Maailman Terveysjärjestön (WHO) aloite puuttua nyky maailman hätkähdyttävän suuriin sosiaalisiin terveyseroihin on varsin samaan tapaan painottanut yhteiskunnan rakennetekijöitä terveyserojen syinä ja nostanut terveyspolitiikan keskiöön

Mitä ovat sosioekonomiset terveyserot?

Väestön terveyden kehitystä kuvattaessa ja kansainvälisissä vertailuissa käytetään usein elinajanodotetta eräänlaisena yleisen hyvinvoinnin ja terveyden kokonaiskertymän indikaattorina. Elinajanodote laskeetaan kuolleisuustietojen pohjalta, mutta kuolleisuustiedot eivät kuitenkaan tavoita kaikkia terveyden ulottuvuuksia. Väestön terveyttä tutkitaan ja kuvataan myös sairastavuuden, sairastuvuuden (eli sairauksien ilmaantuvuuden), koetun terveyden ja toimintakyvyn sekä näistä usein erikseen tarkastellun mielenterveyden avulla. Väestön terveyden kuvaaminen perustuu sellaisiin tietoihin, joita on saatavissa kuolinsyytilastoista ja väestötason tutkimuksista. Osin kyse on lääketieteellisesti diagnosoiduista taudeista, osin itse ilmoitetuista sairauksista ja terveydentilan kokemuksista. Väestötason tarkasteluista saatu terveyden ja sairastamisen kuva on siten yleensä pelkistetympi ja kapeampi kuin mitä sairastamisen ja terveyden kirjo on ihmisten elämän kulussa ja arkisissa kokemuksissa. Terveyden ja sairauden käsitesisältöjen historiallista ja kulttuurista vaihtelua ei kuitenkaan käsitellä tässä artikkelissa.⁴

Elinajanodotteessa ja kuolleisuudessa samoin kuin sairastavuutta ja terveyttä kuvaavissa mittareissa on huomattavaa ja säännönmukaista sosioekonomiseen asemaan liittyvää vaihtelua. Sosioekonomisen aseman ilmaisemiseen käytetään tavallisesti koulutustasoa, tulotasoa ja ammattiin tai ammattiasemaan perustuvaa sosiaaliryhmää tai sosiaaliluokkaa. Myös työmarkkina-asema ja varallisuus saattavat olla sosioekonomisten jakolinjojen perusteena.

Sosioekonomisilla terveyseroilla voidaan viitata hieman erityyppiisiin terveyserojen ilmentymiin, jotka puolestaan voivat kytkeytyä erilaisiin terveys- ja sosiaalipoliittisiin linjavalintoihin. Erityisesti englanninkielisessä terveystieteessä kirjallisuudessa käytetään usein ”terveyskuilun” (*health gap*) käsitettä, jolla viitataan eroon, joka on joko parhaimman saavutetun terveydentason ja väestön keskimääräisen terveydentason välillä tai hyvä- ja huono-osaisimpien väestöryhmien terveyden välillä. Toisinaan huomion kohteena on vain heikoim-

massa sosiaalisessa asemassa olevien terveys. Kuolleisuus, sairastavuus ja terveydentila vaihtelevat kuitenkin tavallisesti asteittain ja varsin systemaattisesti siten, että elinikä on sitä pitempi ja terveydentila sitä parempi, mitä korkeammalle nousee koulutus-, tulo- ja ammatti-asema-asteikoilla. Ilmiöstä puhutaan terveysgradientina (*health gradient*).⁵ Kuilu-tarkastelu saattaa olla yhteydessä residuaaliseen eli ensi sijassa tarveharkintaan nojaavaan yhteiskuntapolitiikkaan ja gradientti-ajattelu puolestaan universalistiseen yhteiskuntapolitiikkaan, joskaan käytännön politiikassa tällainen jako ei välttämättä toteudu johdonmukaisesti.

Terveys ja terveyden jakauma on joka tapauksessa kytköksissä yhteiskunnan hierarkkiseen rakenteeseen ja rakenteita muodostaviin prosesseihin. Terveys on myös itsessään yksi yhteiskunnallisten jakoprosessien osatekijä. Se on yhtäältä resurssi, jota tarvitaan muiden tärkeiden resurssien hankkimiseen, ja toisaalta se on näiden muiden resurssien epätasaisen jakautumisen seuraus.⁶ Sosioekonominen asema puolestaan on linkki, joka välittää yhteiskunnan makrotasoiset vaikutukset terveyteen erilaisten elinoloihin, työhön, asumiseen ja elämäntyyliin kuuluvien riskien, rasitusten ja mahdollisuuksien kautta.⁷

Terveyserot kytkeytyvät väistämättä myös keskeisiin yhteiskunnallisiin arvoihin ja päämääriin, kuten oikeudenmukaisuuteen ja tasa-arvoon. Sosioekonomisista terveyseroista puhutaankin usein terveyden eriarvoisuutena. Kaikessa väestöryhmien välillä havaitussa terveyden vaihtelussa ei kuitenkaan ole kyse eriarvoisuudesta tai epäoikeudenmukaisuudesta. Esimerkiksi ikäryhmien, sukupuolten, etnisten ryhmien ja siviilisäätyryhmien välisissä terveyseroissa ei välttämättä ole kyse sosiaalisesta eriarvoisuudesta, joskin voi olla, jos ryhmät ovat eriarvoisessa asemassa yhteiskunnassa (niin kuin usein ovat). Eriarvoisuudesta puhutaan erityisesti silloin, kun terveyserojen ajatellaan olevan erilaisin yhteiskunnallisin tai terveystaloudellisin keinoin ainakin periaatteessa estettävissä, terveyserojen syyt ovat sosiaalisia eivätkä erot perustu vapaasti valittuun toimintaan (esimerkiksi urheiluharrastuksiin).

Terveyden taso ja jakauma Suomessa ja muualla

Hyvinvointi- ja elinolotutkimuksissa terveys on yleensä hyvinvoinnin tärkeimpiä ulottuvuuksia ja osatekijöitä.⁸ Terveiden kokonaiskertymää heijastavaa eliniän pituutta voidaan kaikkiaan pitää yhtenä vahvimmistä väestön hyvinvoinnin osoittimista. Elinikää voidaan pitää myös sosiaali- ja terveyspolitiikan tärkeimpänä vaikuttavuusmittarina.⁹ Kuolleisuutta ja elinajanodotetta koskevien tutkimusten kautta on saatu kaikkiaan vahvin näyttö sosiaalisten tekijöiden vaikutuksesta terveyteen.

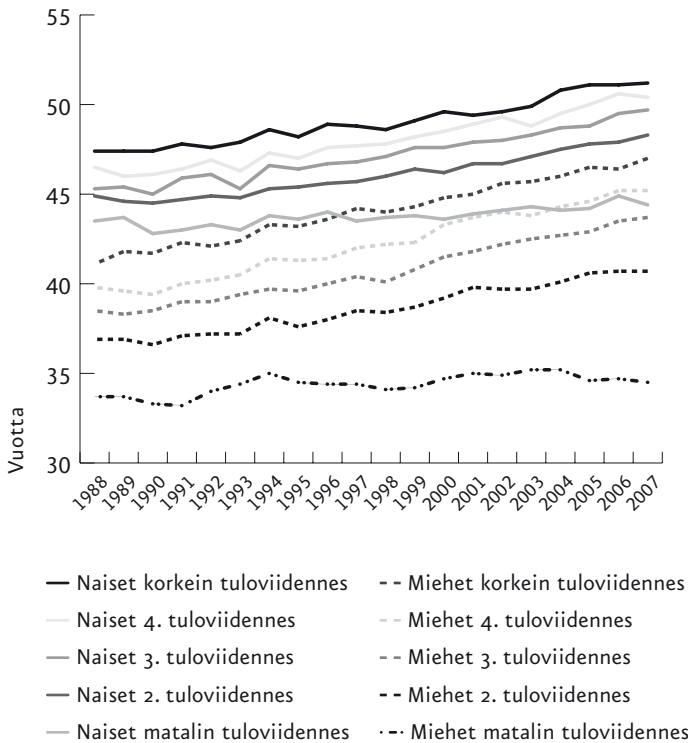
Vastasyntyneelle laskettu elinajanodote (joka ei kuitenkaan anna tarkkaa kuvaa toteutuneesta eliniän keskimääräisestä pituudesta) oli 1900-luvun alussa Suomessa miehillä noin 43 vuotta ja naisilla noin 46 vuotta.¹⁰ Vuoteen 2013 tultaessa elinajanodote oli melkein kaksinkertaistunut ja oli miehillä 77,8 vuotta ja naisilla 83,8 vuotta.¹¹ Miesten ja naisten välillä oli vain muutaman vuoden ero yli sata vuotta sitten, mutta se oli kasvanut yhdeksään vuoteen 1970-luvun lopulla ja on sittemmin pienentynyt kuuteen vuoteen. Suomen naisten elinikä on nykyään samalla eurooppalaisittain korkealla tasolla kuin Ruotsin, mutta miehet ovat lähempänä Euroopan miesten keskimääräistä tasoa.¹² Euroopan maiden välillä on suuria eroja elinajanodotteissa: miehillä enimmillään 17 vuotta ja naisilla 12 vuotta (WHO:n Euroopan alueella, johon kuuluu myös Israel). Suomi sijaitsee eliniällä ilmaistun hyvinvoinnin jyrkimmällä jakolinjalla, sillä Venäjällä miesten elinajanodote on Euroopan alhaisin, 63 vuotta (vuonna 2012). Maailmanlaajuisesti tarkastellen eri alueiden väliset elinajanodotteen erot ovat parin viime vuosikymmen aikana supistuneet, kun köyhien alueiden eliniän kasvu on ollut nopeampaa kuin vauraiden alueiden. Silti koko Afrikan alueen elinajanodote on edelleen lähes 20 vuotta alempi kuin Euroopan, ja esimerkiksi Sierra Leonessa elinajanodote oli vuonna 2012 vain 46 vuotta¹³ eli jokseenkin samalla tasolla kuin Suomessa yli 100 vuotta sitten.

Samalla kun maiden ja maanosien välillä on suuria eroja, maiden sisällä on merkittäviä väestöryhmittäisiä eroja. Suomessa sukupuolten ja alueiden väliset elinajanodotteen erot ovat vähentyneet, mutta sosiaaliryhmittäiset erot ovat kasvaneet erityisesti 1970-luvun jälkeen.¹⁴ Elinajanodotteen sosioekonomisia eroja on Tapani Valkosen ryhmän

tekemisissä tutkimuksissa tarkasteltu yleensä 35 vuotta täyttäneessä väestössä, jolloin koulutus ja ammattiin asettuminen ovat pääosin toteutuneet. Ylempien toimihenkilömiesten elinajanodote oli vuosina 2003–2005 80,8 vuotta, kun työntekijämiesten elinajanodote oli 74,7 vuotta. Näiden ryhmien välinen erotus oli kasvanut 20 vuodessa 5 vuodesta 6,1 vuoteen. Naisilla ylempien toimihenkilöiden elinajanodote oli 85,1 vuotta ja työntekijänaisilla 81,7 vuotta ja erotus oli kasvanut parinkymmenen vuoden aikana 2,3 vuodesta 3,3 vuoteen. Samansuuruisia eroja ja erojen lisääntymistä ilmenee verrattaessa korkea-asteen koulutuksen ja perusasteen koulutuksen saaneita suomalaisia.¹⁵

Sosiaaliryhmätarkastelussa ylempien toimihenkilöiden ja työntekijöiden väliin sijoittuvat maanviljelijät ja yrittäjät. Sosiaaliryhmä kuvastaa karkeasti ryhmien käytössä olevia sosiaalisia ja taloudellisia resursseja. Tällaisista ryhmittelystä käytetään myös sosiaaliluokan käsitettä ja voitaisiin sanoa, että ainakaan terveyden perusteella arvioiden perinteinen luokkajako ei ole kadonnut.¹⁶ Kun elinajanodotteita tarkastellaan erikseen taloudellisten resurssien mukaan, tuloviidenneksittäin, erot ryhmien välillä ovat vielä edellistä jyrkempiä (Kuvio 1). Huomiota kiinnittää erityisesti se, että vuosien 1988 ja 2007 välisenä aikana matalimpaan tuloviidennekseen kuuluvien miesten elinajanodote ei noussut juuri lainkaan vaan hiukan vähenikin 1990-luvulla. Sama koskee alimpaan tuloviidennekseen kuuluvia naisia. Ylimmän ja alimman tuloviidenneksen elinajanodotteen ero kasvoi parinkymmenen vuoden aikana miehillä 7,4 vuodesta 12,5 vuoteen ja naisilla 3,9 vuodesta 6,8 vuoteen.¹⁷

Kuvio 1: 35-vuotiaiden naisten ja miesten elinajanodote Suomessa eri tuloluokissa 1987–2007.

Lähde: Tarkiainen ym. 2011; data.

Kuolleisuuserot ovat suurimmillaan aikuisiässä ja pienimmillään teini-iässä, jolloin kuolleisuus on vähäistä, mutta erot näkyvät myös varhaislapsuudessa ja vanhuudessa.¹⁸ Sosiaaliluokkien välisistä kuolleisuuseroista on raportoitu Englannissa jo 1840-luvulla sekä systemaattisemmin kymmenen vuoden välein tehtyjen väestölaskentatietojen pohjalta vuodesta 1911.¹⁹ Näin pitkäaikaisia seurantatietoja sosiaaliryhmien välisistä kuolleisuuseroista ei ole muualta.²⁰ Suomessa niin kuin monissa muissakin Euroopan maissa tehtiin kuitenkin jo 1800-luvulla sosiaalilääketieteellisiä tutkimuksia sosiaalisten tekijöiden (kuten köy-

hyiden ja asumisolojen) vaikutuksista terveyteen.²¹ Sosioekonomiset erot ovat säilyneet, vaikka sairauksissa ja niiden riskitekijöissä sekä kuolemaan johtaneissa syissä on tapahtunut huomattavia muutoksia.²² Työikäisten miesten sosiaaliryhmittäiset kuolleisuuserot ovat olleet Suomessa suuremmat kuin muissa Länsi-Euroopan maissa (Ranskaa lukuun ottamatta) 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa,²³ mutta vanhempia työikäisiä ja ikääntyneitä vertailtaessa koulutusryhmien väliset suhteelliset erot eivät kuitenkaan näytä olevan Suomessa suurempia kuin muualla Länsi-Euroopassa.²⁴ Suomen työikäisten miesten poikkeuksellisen suurten kuolleisuuserojen on arveltu liittyvän suureen alkoholi- ja tapaturmakuolleisuuteen. Suomalaisten naisten kuolleisuuserot ovat olleet kansainvälisissä vertailuissa keskimääräisiä.²⁵

Sairastavuudessa,²⁶ toimintakyvyssä²⁷ ja itse arvioidussa koetus- terveydessä²⁸ on yleensä samanlaista johdonmukaista terveyden vaihtelua sosiaalisen aseman mukaan kuin kuolleisuudessa. Erilaisissa stressioireissa ja psykosomaattisessa oireilussa erot eivät ole yhtä selviä ja joissakin tutkimuksissa runsaammin koulutetut oireilevat enemmän kuin vähemmän kouluja käyneet. Vakavat mielenterveyshäiriöt ovat kuitenkin yleisempiä sosioekonomisen aseman alemmilla portailla.²⁹ Terveydentilan vaihtelua on epidemiologisissa tutkimuksissa tutkittu erityisesti koulutuksen mukaan, joka on usein vertailukelpoinen sosioekonomisen aseman mittari. Vaikka sairastavuus on hieman vähentynyt, koulutusryhmien väliset sairastavuuserot ovat edelleen väestötutkimuksissa säilyneet selvinä.³⁰

Terveyden sosiaalisesta gradientista on runsaasti tutkimustietoa. Sen sijaan terveydellisestä huono-osaisuudesta ja huonosta terveydestä kärsivien ryhmien tilanteesta on vaikeampi saada kokonaiskuvaa, vaikka aihe on sosiaali- ja terveyspoliittisesti tärkeä.³¹ Huonon terveyden, työttömyyden ja syrjäytymisen yhteyksiä tutkittiin kuitenkin mm. elinolo- tutkimuksen aineistoista 1990-luvulla.³² Matti Kortteisen ja Hannu Tuomikosken tutkimus³³ osoitti, miten työttömyyteen liittyvä huono-osaisuus yleistyi 1980-luvulta 1990-luvun lamavuosiin tultaessa ja miten erityisesti työttömyyden pitkittymiseen liittyvä köyhyys ja sosiaalisen tuen ja luottamuksen puute lisäsivät sekä mielenterveyden että fyysisen terveyden ongelmia. Vuosituhannen vaihteessa kartoitettiin huono-osaisten ryhmien (engl. *disadvantaged groups*) terveyttä olemassa ole-

vien mutta osin vähäisten tutkimus- ja tilastotietojen avulla Euroopan unionin tarpeisiin. Näitä ryhmiä olivat köyhyysrajan alapuolella elävät lapset ja vanhukset, yksinhuoltajaäidit, nuoret työttömät ja pitkäaikaistyöttömät, ulkomaalaiset, kodittomat, alkoholiriippuvaiset, huumausaineiden käyttäjät ja vangit.³⁴

Viimeaikaisten tutkimusten perusteella tiedetään, että terveydellistä syrjäytymistä ilmenee esimerkiksi erilaisten turvaverkkojen läpi pudonneilla diakonia-apuun turvautuvilla henkilöillä.³⁵ Perusturvan varassa eläviä koskevasta selvityksestä käy ilmi, että toimeentulovaikeudet liittyvät myös pienimmän sairauspäivärahan saajien elämään.³⁶ Sosiaalihuollon palveluissa tiedetään syntyvän tilanteita, joissa moniin erilaisiin myös terveydellisiin ongelmiin apua tarvitsevat jäävät apua paitsi, ja tällaiset ”kohtuuttomiksi” tulkitut avuntarvetilanteet tuntuvat lisääntyneen 1990-luvun jälkeen.³⁷ Monimutkainen palvelujärjestelmä kykenee tutkimusten mukaan kääntymään erilaisin sulkemismekanismein mm. päihde- ja mielenterveysongelmaisia sosiaaliturvan ulkopuolelle.³⁸ Pitkäaikaistyöttömien³⁹ ja vankien⁴⁰ terveysongelmista on myös uutta tutkimusta. Terveydellistä huono-osaisuutta kokoava katselmus tuntuu kuitenkin puuttuvan.

Terveyserojen selitysmallit

Väestöryhmien väliset terveyserot ovat usein seurausta moniaineksista ja pitkäkestoisista kehityskuluista. Terveyserojen syitä tutkittaessa pyritään yleensä selittämään eroja sairastavuudessa, kuolleisuudessa ja huonoksi koetun terveyden määrässä. Painopiste on siten terveysvajeissa. On myös tärkeää ymmärtää hyvän terveyden edellytyksiä, mutta sekä tutkimuksen että sosiaali- ja terveyspolitiikan kannalta on luontevaa ja myös todennäköisesti ensisijaista selvittää huonon terveyden ilmenemismuotoja sekä kärsimyksen syitä ja pyrkiä poistamaan ja ehkäisemään niitä.⁴¹ Näkökulma ei ole ristiriidassa laaja-alaisen terveyden edistämisen kanssa, joka tarkastelee terveyden yhteiskunnallisia edellytyksiä.⁴²

Terveyserojen tutkimuksessa on vuosikymmenien aikana syntynyt erilaisia tutkimuslinjoja. Yksi runsaasti tutkittu alue tarkastelee terveyteen vaikuttavaa käyttäytymistä ja terveystilanteita. Terveystä

vahingoittavat tottumukset ovat yleensä yleisempiä sosioekonomisen aseman alemmilla portailla ja terveellisemmät tottumukset vastaavasti yleisempiä portaiton ylemmällä askelmilla.⁴³ Erityisesti tupakointi ja runsas alkoholinkäyttö selittävät Suomessa merkittävän osan sosioekologisista kuolleisuus- ja sairastavuuseroista. Toisena päälinjana voidaan pitää aineellisiin tekijöihin kohdistuvaa tutkimusta, jossa selittävinä tekijöinä ovat erityisesti toimeentulo ja siinä esiintyvät puutteet, varallisuus ja asuinolot sekä työn ominaisuudet. Myös materiaallisiin tekijöihin perustuvat selitykset ovat saaneet runsaasti tukea tutkimuksesta. Kolmas tutkimuslinja tarkastelee psykososiaalista ympäristöä ja ottaa huomioon yhteisöllisiä ja vuorovaikutukseen liittyviä tekijöitä kuten sosiaalinen tuki, työn ja perheen yhteensovittamismahdollisuudet ja ponnistusten ja palkintojen välinen tasapaino. Neljäs linjaus pohjautuu elämäntietokulmaan ja ottaa huomioon terveyden prosessiluonteen ja monien sairauksien kehittymisen pitkän aikajänteen.⁴⁴

Edellisistä linjauksista paljolti erillään on ollut palvelujärjestelmän tutkimus. Terveyspalvelujen vaikutuksia väestön terveyteen pidettiin pitkään melko vähäisinä verrattuna elintason, ravitsemuksen, käyttäytymisen ja koulutustason vaikutuksiin. Suomessa palvelujärjestelmää pidettiin myös 1990-luvun alkuun tultaessa varsin hyvänä ja melko tasa-arvoisena, varsinkin verrattuna aikaisempiin vuosikymmeniin.⁴⁵ Rekisteripohjaiset tutkimukset ovat kuitenkin paljastaneet huomattavaa sosioekonomista vaihtelua muun muassa erikoissairaanhoidon pääsemisessä ja monissa erikoissairaanhoidon toimenpiteissä kuten sepevaltimotaudin kirurgisissa hoidoissa ja muissa kirurgisissa toimenpiteissä.⁴⁶ Avohoidon lääkäripalvelujen käytössä Suomi on peräti ollut OECD-maiden vertailuissa kaikkein epätasa-arvoisimpia maita Yhdysvaltojen ja Portugalin ohella. Tämä johtuu siitä, että Suomessa työelämän ulkopuolella olevilla ja vähävaraisimmilla on käytettävään pelkästään maksullisia perusterveydenhuollon palveluita kun taas työssäkäyvillä on valittavanaan sekä ilmainen työterveyshuolto että (ainakin palkansaajan näkökulmasta) suhteellisen halpa terveyskeskus ja lisäksi Kela-korvauksin tuetut yksityislääkäripalvelut.⁴⁷

Terveydenhuollon todennäköisesti kasvavasta merkityksestä puhuvat tutkimustulokset, joiden mukaan terveydenhuollon toimin estettävissä

olevassa kuolleisuudessa on selviä eroja eri tuloluokkien välillä. Alimpien ja ylimpien tuloryhmien välinen kuolleisuusero on myös selvästi kasvanut sekä miehillä että naisilla vähätuloisimpien tappioksi.⁴⁸ Palvelujärjestelmän eriarvoisuus on siten saattanut lisätä terveyseroja, samalla kun sillä on käyttämätöntä potentiaalia terveyserojen vähentämiseen.

Terveyserotutkimuksen tulokset ovat pääosin antaneet tukea sosiaaliselle kausaatiolle eli sille tulkinnalle, että sosiaaliset tekijät aiheuttavat tavalla tai toisella terveyseroja. Myös käänteinen kausaatio on mahdollinen, jolloin ajatellaan terveydentilan olevan ”syynä” saavutettuun sosioekonomiseen asemaan. Tällöin hyvä terveys vahvistaisi ja huono terveys heikentäisi sosioekonomista asemaa. Esimerkkinä tästä ovat nuoruusiällä alkavat mielenterveyden ongelmat, jotka voivat estää kouluttautumisen ja sosioekonomisen aseman kohentumisen ja voivat myös huonontaa sosioekonomista asemaa.⁴⁹

Tutkimuksen ja politiikan välisen kuilun ylittäminen

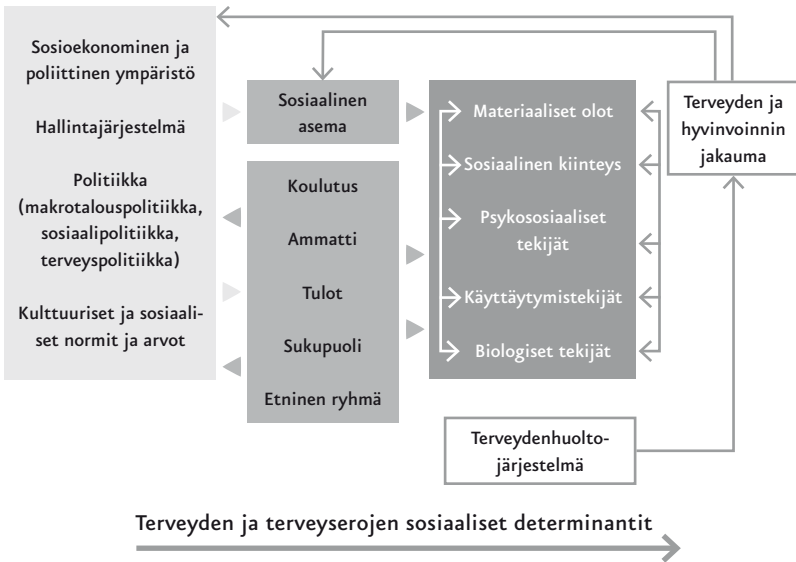
Sosioekonomisten terveyserojen syiden selvittäminen on tärkeää, jotta terveyspolitiikan toimia voitaisiin yrittää kohdentaa oikein. Vaikka (huonon) terveyden sekä terveyserojen määrittäjistä on kertynyt runsaasti tutkimusta, epidemiologisen tutkimuksen tulosten kääntäminen politiikan kielelle on osoittautunut vaikeaksi eikä runsaasta tutkimuksesta ole ollut helppoa johtaa konkreettisia politiikkasuosituksia.⁵⁰ Margaret Whitehead onkin terveyskuilun kaventamisen lisäksi puhunut tutkimuksen ja politiikan välisen kuilun ylittämisen tarpeesta.⁵¹ Ongelmia ovat aiheuttaneet erityisesti toiminnan tason määrittely sekä tavoitteiden ja keinojen erittely.⁵² Terveyserojen taustalla on usein monen-atasoisia tekijöitä, jotka nivoutuvat yhteiskunnan valtarakenteisiin ja kerrostumisen prosesseihin sekä myös politiikan toimintatapoihin (usein monen politiikan lohkokolla), kun taas terveyspolitiikan mieltään usein kohdistuvan lähemmäksi terveyden välittömämpiä, proksimaalisia syytekijöitä kuten käyttäytymistä, tottumuksia ja henkilökohtaisia terveysriskejä.

Jo kauan on ymmärretty, että pelkästään käyttäytymiseen ja esimerkiksi valistukseen panostamalla ei pystytäkään vaikuttamaan yleisempiin

terveyseroja tuottaviin tekijöihin. Etiologisia eli syiden ja vaikutusten ketjuja kuvaavista malleista puuttuu kuitenkin usein yhteiskunnan makrotaso ja politiikka erillisinä asioihin vaikuttavina voimina. Toinen perusongelma liittyy tutkimuksen ja politiikan logiikkojen erilaisuuteen: kun epidemiologisessa tutkimuksessa selvitetään terveyteen johtavia kausaaliketjuja eli syitä ja seurauksia, politiikassa olisi asetettava tavoitteita ja tunnistettava niihin sopivat ja mahdolliset keinot eli kausaalilogiikasta olisi siirryttävä toiminnan logiikkaan.⁵³ Tämä käänös tai pikemminkin siirtymä epidemiologisista tutkimustuloksista yhteiskunnallisen vaikuttamisen alueelle jää usein puolitiehen tai kokonaan tekemättä.

Merkittävänä avauksena tämän kuilun ylittämiseen on ollut Maailman terveysjärjestön (WHO) terveyden sosiaalisia määrittäjiä koskeva terveystoliittinen aloite, jossa pyritään yhdistämään sekä terveyseroja koskeva epidemiologinen tieto että yhteiskunnan rakenteiden ja politiikan tasot. WHO:n asettama komissio (*Commission on Social Determinants of Health*) julkaisi vuonna 2008 kolmivuotisen työnsä pohjalta loppuraportin (*Closing the gap in a generation*), jonka viitekehyksessä (Kuvio 2) otetaan syy- ja vaikutusketjujen joukkoon mukaan myös terveydenhuoltojärjestelmä, makrotason yhteiskunnalliset ilmiöt ja rakenteet sekä politiikka omana alueenaan.⁵⁴

Kuvio 2: WHO:n terveyden ja terveyserojen sosiaalisten määrittäjien viitekehys.

Lähde: CSDH 2008, 43; suomeksi Palosuo & Lahelma 2013, 51.

Terveyserot yhteiskuntapolitiikan ongelmana

Pekka Kuusen hahmotellessa 60-luvun sosiaalipolitiikkaa 1960-luvun alussa keski-ikäisten miesten kuolleisuus oli Suomessa maailman korkeimpia, lääkäripula oli Albanian ohella Euroopan kärkeä, terveyspalvelujen saatavuudessa oli suuria alueellisia ja sosioekonomisia eroja ja kansalaisten maksamat sairauskulut olivat kansainvälisesti vertaillen suuria. Kuusen arvion mukaan suomalainen terveydenhuoltopolitiikka oli takapajuista.⁵⁵ Suomessa johduttiin pohtimaan eriarvoisuutta aikana, jolloin se ei ollut elinolotutkimuksen ja terveystutkimuksen kärkiaiheita muualla. Sosiaaliturvan tutkimuslaitoksen sairausvakuutuksen toimeenpanoon liittyvät arviointitutkimukset 1960-luvulla ja talousneuvoston terveyspolitiikan muotoilut 1970-luvun alussa olivat kansainvälisestikin merkittäviä. Talousneuvosto määritteli terveyspolitiikan tavoitteeksi mahdollisimman hyvän terveyden tason ja terveyden

tasaisen jakautuman,⁵⁶ mikä ennakoi vastaavanlaisia myöhempiä tavoitemuotoiluja WHO:n *Terveyttä kaikille vuoteen 2000* -ohjelmassa.

Kimmo Leppo on kutsunut 1970- ja 1980-lukuja suomalaisen terveyspolitiikan kulta-ajaksi.⁵⁷ 1970-luvulla luotiin kansanterveyslain mukainen terveyskeskusjärjestelmä, kuntien valtionosuuksiin liittyvä suunnittelujärjestelmä, työterveyshuolto ja peruskoulujärjestelmä. Vuonna 1986 valmistui WHO:n aloitteen virittämänä *Terveyttä kaikille vuoteen 2000* -ohjelma,⁵⁸ joka oli ensimmäinen varsinainen kansallinen terveyspoliittinen ohjelma Suomessa. Siinä ja sen jälkeen kaikissa keskeisissä kansallisissa terveyspolitiikan ohjelmissa ja strategioissa on pidetty tavoitteena terveyden tason kohottamisen ohella terveyserojen kaventamista. Vuodesta 2003 lähtien myös Suomen hallitusohjelmat ovat kirjanneet terveyserojen kaventamisen hallituskausien politiikan tavoitteeksi.

Samalla kun kansanterveyden taso on kohentunut, eriarvoisuus terveydessä on kuitenkin lisääntynyt. Usein ihmetelläänkin, miksi terveyserot eivät ole vähentyneet huolimatta kansallisista ohjelmista ja poliittisen tahdon ilmauksista. WHO:n sosiaalisten determinanttien komissio on tarttunut juuri tähän monissa maissa havaittuun ongelmaan. Komission ja sitä avustaneiden työryhmien raportteihin kerättiin laajalti tietoa terveyserojen yhteiskunnallisista ja globaaliin talouteen kytkeytyvistä syistä sekä kaventamiskeinoja koskevasta näytöstä.⁵⁹ Perinteisten terveydellisten riskien (kuten biologisten riskien ja epäterveellisten tottumusten) taustalla nähtiin olevan tällaisten ”syiden syyt”: elinolot, asuminen ja työlöt (ks. Kuvio 2). Näitä syitä ja olosuhteita määrittävät puolestaan yhteiskunnan rakenteelliset ehdot ja ympäristötekijät sekä niihin vaikuttavat eri politiikat, mutta lisäksi myös kulttuurin arvot ja normit. Terveyserot eivät ole kaventuneet siksi, että sosiaalisissa determinanteissa ilmenevä epäreilu jakautuminen ei ole vähentynyt vaan päinvastoin resurssit jakautuvat entistäkin epätasaisemmin. Komission mielestä terveyserojen pääasiallisena syynä on heikon sosiaalipolitiikan, epäreilun talouden ja kehnon politiikan myrkyllinen yhdistelmä (*”toxic combination of poor social policies, unfair economics, and bad politics”*).⁶⁰

Komissio nojaa terveyserojen vähentämisen tavoitteessaan WHO:n perustamiskirjassa ilmaistuihin kaikkien ihmisten tasa-arvoa ja ter-

veydellisiä oikeuksia koskeviin eettisiin sitoumuksiin ja on linjassa myös WHO:n ja YK:n aikaisempien terveydellistä tasa-arvoa tähdentäneiden ohjelmien ja julistusten kanssa (esim. Alma Atan perusterveydenhuoltoa painottanut deklaraatio, *Terveyttä kaikille vuoteen 2000* -ohjelma ja YK:n vuosituhattavoitteet), mutta on aiempia ohjelmia suorasanaisemmin tarkastellut taloudellista ja poliittista valtaa ja resurssien jakamista terveyspolitiikan taustaehtoina. Terveyseroihin ei voi päästä käsiksi suoraan vaan vaikuttamalla terveyden determinantteihin, ja näistä determinanteista suuri osa on terveyssektorin ulkopuolella. Siksi terveyserojen vähentäminen on koko yhteiskuntapolitiikan ongelma ja sitä voi pitää myös tasa-arvoon tähtäävän yhteiskuntapolitiikan koetinkivenä.

Suomen terveyserojen kaventamisen ohjelman opetuksia

Suomessa tehtiin hallituskaudelle 2008–2011 erillinen kansallinen terveyserojen kaventamisen toimintaohjelma, jossa terveyspoliittinen tehtävä ilmaistiin periaatteessa varsin samaan tapaan kuin WHO:n komission työssä: on ”puututtava terveyserojen taustalla oleviin syytekijöihin ja prosesseihin”. Tämän oli Suomen ohjelman mukaan tapahduttava kolmella päälinjalla siten, että vaikutetaan ensiksi köyhyyteen, koulutukseen, työllisyyteen, työoloihin ja asumiseen, toiseksi tuetaan kohdennetusti terveellisiä elintapoja ja kolmanneksi parannetaan sosiaali- ja terveyspalveluja.⁶¹

Ohjelman toimeenpano-ongelmat osoittautuivat käytännössä suuriksi. Osa liittyi yleisiin ohjelmaohjauksen hahmotus- ja hallinta-ongelmiin,⁶² osa eriarvoisuuden vähentämisen ongelmiin. Koska samaan aikaan oli tekeillä iso joukko muita ohjelmia ja hankkeita, jotka sivusivat terveyserojen syytekijöitä, ohjelman varsinaisiksi toimeenpantaviksi kohdiksi jäi vain joitakin sinänsä tärkeitä hankeluonteisia toimia, mutta merkittävimmät köyhyyteen, sosiaali- ja terveyspalveluihin ja kuntoutukseen liittyvät ohjelmakohdat jäivät melko vähälle huomiolle.⁶³ Ohjelma tehtiin myös hyvin lyhyeksi ajanjaksoksi verrattuna WHO:n komission esittämään aikajänteeseen, joka on sukupolven mittainen eli noin 30 vuotta.

Suomen ohjelman yhtenä toimenpiteenä oli alkoholiveron korottaminen vuoden 2004 huomattavan veron alentamisen jälkeen. Alkoholiveroon liittyvä tapahtumaketju paljastaa havainnollisesti, miten yksittäisellä politiikan päätöksellä voidaan joskus nopeasti saada aikaan huomattavan haitallisia ja epätasaisesti jakautuvia terveysseuraamuksia, mutta vastaavilla korjaavilla toimilla ei saada aikaan vastaavaa parannusta. Alkoholiveron laskemisen jälkeen vuonna 2004 alkoholin kulutus kasvoi Suomessa välittömästi ja haitat ilmenivät nopeasti kuolleisuuden kasvuna. Terveyshaittojen lisäksi seurasi lukuisia sosiaalisia haittoja ja haitat lisääntyivät enemmän niillä, joilla oli vähemmän resursseja niistä selviämiseen.⁶⁴ Vastaava veron nostaminen (mihin ei ole vähittäisten korotusten jälkeen vielä päästy) ei korjaa monelle alueelle hajautuvia seuraamuksia, joihin joutuvat eri tavoin osallisiksi terveyspalvelujärjestelmän lisäksi sosiaalihuolto, poliisi, perheet, päiväkodit, koulut, työyhteisöt ja työvoimaviranomaiset.⁶⁵

Terveyserojen kaventamisen vaikeuksiin on törmätty muuallakin. Johan Mackenbach arvosteli Englannin hyvin resursoitujen terveyseroihin painottuvien terveyspolitiikan ohjelmien heikkoja tuloksia ja arveli, että terveyserojen kaventamistavoitteita olisi lievennettävä, koska politiikat eivät ole valmiita niin suuriin panostuksiin kuin terveyserojen vähentäminen todellisuudessa vaatisi.⁶⁶ Hieman samaan tapaan Raija Julkunen on hyvinvointivaltion supistamispaineita analysoidessaan pohtinut valtiovallan haluttomuutta ja kyvyttömyyttä puuttua kasvaan eriarvoisuuteen.⁶⁷ Terveyserojen kaventamisessa on kysymys juuri yleisestä eriarvoisuuden vähentämisestä, minkä vuoksi erillisillä lyhytaikaisilla ohjelmilla ei voida yltää kovin merkittäviin terveyseroissa näkyviin tuloksiin. Terveyserojen kaventamisen vaikeuksia pohtivassa kirjallisuudessa onkin niin Suomessa kuin muuallakin pidetty merkittävänä ideologisena esteenä tasa-arvoisen terveyspolitiikan kehittämiseksi viime vuosikymmenien uusliberalistista talousajattelua ja siihen liittyvää markkinoita korostavaa ja julkisen vallan roolia vähentämään pyrkivää politiikkaa.⁶⁸

Mitä olisi tehtävä?

Terveys on periaatteessa politiikan helpoimpia arvoalueita: sen tärkeyttä ei kukaan kiistä. Terveyserot tunnustetaan myös varsin yleisesti yhteiskunnalliseksi ongelmaksi. Terveyserojen ilmeneminen asteittain tai portaittain (sosiaalisen gradientin muodossa) on kuitenkin terveyspolitiikan käytännön ratkaisujen kannalta monella tavoin ongelmallinen ilmiö. Sosiaaliryhmien erilaiset tarpeet huomioon ottavaan asteittaiseen terveyden kohentamiseen ei liene muita ilmeisiä ratkaisumalleja kuin universalistinen hyvinvointipolitiikka. Hyvinvointivaltioiden hyvinvointipolitiikoista historiallisen katsauksen WHO:n komissiolle tehnyt pohjoismainen ryhmä osoitti pohjoismaiden universaalien ja runsaiden sosiaalietuuksien nostaneen kansanterveyden tasoa enemmän kuin tarvehankintaa ja residuaalista sosiaalipolitiikkaa harjoittavissa maissa oli tapahtunut.⁶⁹ Suhteelliset terveyserot olivat pohjoismaissa kuitenkin jokseenkin samansuuruisia kuin muualla. Ryhmä perusteli universalismin ”paremmuutta” sillä, että palvellessaan kaikkia ja erityisesti suurta keskiluokkaa se tuottaa todellisuudessa paremman hyvinvoinnin tason myös huono-osaisimmille.⁷⁰

Huonon terveyden ja toimintakyvyn merkitys yhteiskunnallisessa osallistumisessa tai siitä syrjäytymisessä saattaa olla kasvava. Sosiaalipolitiikassa huonon terveyden aiheuttamien haittojen kompensatio on vanhastaan ollut keskeinen asia. Huono-osaisimpien aseman korjaamiseksi positiivinen diskriminaatio on jossain muodossa välttämätön universaalien politiikan täydentäjänä. Terveydellinen huono-osaisuus on kuitenkin politiikan kohteena jäänyt melko vähälle huomiolle, mihin on ehkä osaltaan vaikuttanut terveyspolitiikan ja sosiaalipolitiikan etääntyminen toisistaan viime vuosikymmeninä.⁷¹ Lisäksi vaikuttaa siltä, että sosiaaliepidemiologinen ja terveys sosiologinen tutkimus, terveydenhuoltotutkimus, sosiaalihuollon tutkimus sekä köyhyys- ja syrjäytymistutkimus ovat kaikki kulkeneet enemmän tai vähemmän omia polkujaan risteytyen vain satunnaisesti ja harvoin.⁷² Näiden keskinäistä yhteistyötä ja keskustelua politiikan tutkimuksen ja myös käytännön politiikan kanssa tarvittaisiin lisää, kun esimerkiksi sosiaali- ja terveys- turvan tasoa määritellään.

Kuolleisuus- ja sairastavuustutkimuksien pohjalta voidaan Suomessa nostaa eräitä keskeisiä terveyden määrittäjiä erityisen huomion kohteeksi.⁷³ Sosiaaliryhmien välisten terveyserojen taustalla ovat tavalla tai toisella työ ja työolosuhteet. Myös työn puute on vakava terveyden vaaratekijä. Työelämä on terveyseroja koskevassa keskustelussa ja politiikassa jäänyt kaikkiaan melko vähälle huomiolle, siitä huolimatta että kansanterveydellisesti ja -taloudellisesti keskeinen työkyvyttömyyskin kuuluu tälle alueelle. Tuotannon rakenteen muuttuessa ja työn siirtyessä muihin maihin ja maanosiin tämän alueen poliittisestikin vaikeat ongelmat eivät ole helpottumassa. Tulotasojen mukaiset suuret elinajan erot (ks. kuvio 1) herättävät väistämättä kysymyksiä tulojen ja toimeentulon tasosta. Richard Wilkinson ja Kate Pickett ovat esittäneet runsaasti evidenssiä suhteellisen pienten tuloerojen suotuisista vaikutuksista suureen joukkoon hyvinvoinnin osa-alueita mukaan lukien terveys⁷⁴ (joskaan he eivät tutkineet tuloerojen vaikutuksia terveyseroihin eivätkä muitakaan hyvinvoinnin jakaumavaikutuksia). Suomi oli heidän maavertailuissaan yleensä parhaassa pohjoismaiden sarjassa. Vaikka tuloerojen yhteiskunnallisista vaikutuksista kiistellään, tutkimusten mukaan ei ole perusteita uskoa ainakaan sitä, että tuloeroja kasvattamalla vähennettäisiin terveyseroja.⁷⁵ Suomen leipäjonoja ja toimeentuloturvaa koskevien tilastojen ja tulosten nojalla vaikuttaa myös siltä, että toimeentuloturvan tasoa olisi nostettava ja tukijärjestelmää yksinkertaistettava.

Sosiaaliryhmittäisten terveyserojen synnyssä välittävinä tekijöinä ovat elintavat, joista alkoholinkäyttö ja tupakointi selittävät huomattavan osan eroista. Alkoholien kokonaiskulutusta alentamalla voidaan vähentää kansanterveydellisiä haittoja ja jossain määrin myös terveyseroja. Alkoholipolitiikka on niitä harvoja alueita, joilla on varsin vahvoja näyttöön perustuvia politiikan keinoja käytettävänä.⁷⁶ Terveyssektorin olisi puolestaan huolehdittava omasta palvelujärjestelmätontistaan. Terveyskeskuksissa huolehditaan huono-osaisimmista Suomen asukkaista kustannustehokkaasti, mutta hoitopääsyn erot ovat suuria ja maksupolitiikka epätasa-arvoista. Perusterveydenhuolto ei tällä hetkellä ole Suomessa universaalisti järjestettyä. WHO:n komissio on tähdentänyt terveyden ja terveydenhuollon erityislaatua: terveys ei ole kauppatavara eikä terveyspalveluja pidä jättää markkinoiden hoidet-

taviksi.⁷⁷ Tässä asiassa ilmeisesti monet tahot Euroopan unionissa ja Suomessa ovat jossain määrin eri linjoilla WHO:n komission ja WHO:n perussäännön kanssa.

Determinanttiajattelun kannalta näyttää olevan perusteltua pitää kiinni keskeisistä universaaleista rakenteista. Suomessa näitä ovat esimerkiksi varhaiskasvatusjärjestelmä ja koulujärjestelmä kouluruoki-
neen, mutta myös kirjastot, joukkoliikenne ja kunnalliset urheilukentät sekä muut helposti saavutettavat urheilun ja kulttuurin harjoittamisen mahdollisuudet.⁷⁸ Terveyserojen vähentämispyrkimykset linkittyvät siten olennaisesti yleisten ja yhteisten hyvinvoinnin edellytyksien turvaamiseen.

WHO:n komission mukaan terveyserojen vähentämisessä on kyse vallan, rahan ja muiden resurssien jakopolitiikasta. Poliitiikan tasolla on syytä kiinnittää huomiota myös riskien jakamista ja demokratiaa koskeviin ongelmiin. Kenellä on valta määritellä, kenen tai minkä ryhmien tulee kantaa rasittavan työn ja epäterveellisen ympäristön terveydelliset seuraamukset? Onko oikeudenmukaista, että ne, jotka kokevat nämä seuraukset raskaimmin saavat siitä lisäksi pienimmän kompensaation?

- Airio, Ilpo & Niemelä, Mikko: Työmarkkinatuen saajien koettu terveys ja toimeentulo. Teoksessa Niemelä, Mikko & Saari, Juho (toim.): *Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa*. Kela, Tutkimusosasto, Teemakirja 10, 2013.
- Allardt, Erik: *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. WSOY, 1976.
- Bartley, Mel: *Health Inequality. An Introduction to Theories, Concepts and Methods*. Polity Press, 2010 (1. painos 2004).
- Blaxter, Mildred: *Health*. Second edition. Polity Press, 2010.
- CSDH 2008. *Closing the gap in a generation. Health equity through action on the social determinants of health*. Final report of the Commission on Social Determinants of Health. World Health Organization, 2008.
- Drewer, Frances; Whitehead, Margaret & Roden, Murray: Current patterns and trends in male mortality by Social Class (based on occupation). *Population Trends* 86, 1996.
- Graham, Hilary & Kelly, Michael P.: *Health inequalities: concepts, frameworks and policy*. NHS, Health Development Agency, 2004.
- Heinämäki, Liisa: *Valtionhallinnon ohjelmaohjaus kuntien sosiaali- ja terveydenhuollossa 2000-luvulla*. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, Tutkimus 75/2012.
- Huisman, Martijn; Kunst, Anton E. & Bopp, Matthias ym.: Educational inequalities in cause-specific mortality in middle-aged and older men and women in eight western European populations. *The Lancet* 365, February 5, 2005.
- Häkkinen, Unto: *Lääkärissäkäynnit jakautuneet Suomessa eriarvoisesti*. CHES Online 3, 2003.
- Hyvinvointi- ja terveyserot. *Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen sivusto*. <http://www.thl.fi/fi/web/hyvinvointi-ja-terveyserot>
- Julkunen, Raija: *Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu*. Stakes, Gummerus, 2006.
- Julkunen, Raija: Universalismi – mitä se on ja ketä se palvelee. *Esitelmä ”Terveyserot hyvinvointipolitiikan haasteena” -seminaarissa 1.2.2007*, Paasitorni, Helsinki.
- Karisto, Antti: Hyvinvointi ja sairauden ongelma. *Kansaneläkelaitoksen julkaisuja* M:46, 1984.
- Kauppinen, Timo M.; Saikku, Peppi & Kokko, Riitta-Liisa: Työttömyys ja huono-osaisuuden kasautuminen. Teoksessa Vaarama, Marja; Moisio, Pasi & Kar-

- vonon, Sakari (toim.): *Suomalaisten hyvinvointi 2010*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Teema 11. Yliopistopaino, 2010.
- Keskimäki, Ilmo: Sosioekonomiset erot ja oikeudenmukaisuus Suomen terveydenhuollossa. *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti* 47, 2010.
- Kinnunen, Kaisa (toim.): *Sairas köyhyys. Tutkimus sairauteen liittyvästä huonosuaisuudesta diakoniatyössä*. Suomen ev.lut. kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 7, 2009.
- Kivelä, Katariina; Lahelma, Eero & Valkonen, Tapani: *Health of disadvantaged groups in Finland Themes* 3. STAKES, 2000.
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu: *Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä*. Hanki ja jää, 1998.
- Koskinen, Seppo & Martelin, Tuija: Kuolleisuus. Teoksessa Koskinen, Seppo; Martelin, Tuija & Notkola, Irmaleena ym. (toim.): *Suomen väestö*. 2. uudistettu laitos. Gaudeamus, 2007.
- Koskinen, Seppo & Martelin, Tuija: Suomalaisten terveys, toimintakyky ja terveyserot. Teoksessa Sihto, Marita; Palosuo, Hannele; Topo, Päivi; Vuorenkoski, Lauri & Leppo, Kimmo (toim.): *Terveyspolitiikan perusta ja käytännöt*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Teema 17, 2013.
- Koskinen, Seppo; Martelin, Tuija; Sainio, Päivi; Heliövaara, Markku; Reunanen, Antti & Lahelma, Eero: Pitkäaikaissairastavuus, Teoksessa Palosuo, Hannele; Koskinen, Seppo; Lahelma, Eero; Prättälä, Ritva; Martelin, Tuija; Ostamo, Aini; Keskimäki, Ilmo; Sihto, Marita; Talala, Kirsi; Hyvönen, Elisa & Linnanmäki, Eila (toim.): *Terveyden eriarvoisuus Suomessa. Sosioekonomisten terveyserojen muutokset 1980–2005*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 23, 2007.
- Lahelma, Eero; Rahkonen, Ossi; Koskinen, Seppo; Martelin, Tuija & Palosuo, Hannele: Sosioekonomisten terveyserojen syyt ja selitysmallit. Teoksessa Palosuo, Hannele; Koskinen Seppo & Lahelma, Eero ym. (toim.): *Terveyden eriarvoisuus Suomessa*. Sosiaali- ja terveysministeriö, Julkaisuja 23, 2007.
- Leppo, Kimmo: Tutkimustiedosta ja terveyspolitiikasta. *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti* 46, 2009.
- Leppo, Kimmo: *Kansan terveys on tahdon asia. Terveyspolitiikka ja -palvelut 2010-luvulle*. Kalevi Sorsa säätiön julkaisuja 3/2010.
- Lintonen, Tomi & Joukamaa, Matti: Suomalaisten vankien sairastavuus ja terveyspalvelujen käyttö. Teoksessa Niemelä, Mikko & Saari, Juho (toim.)

- Lundberg, Olle; Åberg, Yngwe, Monica & Kölegård Stjärne ym.: for the NEWS Expert Group: The role of welfare state principles and generosity in social policy programmes for public health: an international comparative study. *The Lancet* 372, November 8, 2008.
- Mackenbach, Johan P.: Has the English strategy to reduce health inequalities failed? *Social Science & Medicine* 71, 2010.
- Mackenbach, Johan P.; Bos, Vivian & Andersen, Otto ym.: Widening socioeconomic inequalities in mortality in six Western European countries. *International Journal of Epidemiology* Vol. 32, No. 3, 2003.
- Mackenbach, Johan P.; Stirbu, Irina & Roslam, Albert-Jan R. ym.: Socioeconomic Inequalities in Health in 22 European Countries. *The New England Journal of Medicine* 358, June 5, 2008.
- Manderbacka, Kristiina & Keskimäki, Ilmo: Terveyspalvelut ja terveyserot. Teoksessa Sihto, Marita ym. (toim.) *Terveyspolitiikan perusta ja käytännöt*. Terveysten ja hyvinvoinnin laitos, Teema 17, Juvenes Print, 2013.
- Manderbacka, Kristiina; Häkkinen, Unto; Nguyen, Lien; Pirkola, Sami; Ostamo, Aini & Keskimäki, Ilmo: Terveyspalvelut. Teoksessa Palosuo, Hannele; Koskinen, Seppo & Lahelma, Eero ym. (toim.): *Terveysten eriarvoisuus Suomessa. Sosioekonomisten terveyserojen muutokset 1980–2005*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 23, 2007.
- Manderbacka, Kristiina; Peltonen, Riitta; Lumme, Sonja; Keskimäki, Ilmo; Tarkiainen, Lasse & Martikainen, Pekka: *The contribution of health policy and care to income differences in life expectancy – a register based cohort study*. BMC Public Health, 13, 812, 2013.
- Mannila, Simo: *Työhistoria ja syrjäytyminen. Vaikeasti työllistyvien terveysongelmien elämänkulusta*. Kuntoutussäätiö, Tutkimuksia 41, 1993.
- Mannila, Simo & Peltoniemi, Jyri: Köyhiä ja kipeitä. *Terveystila ja syrjäytyminen 1986–1994*. Kuntoutussäätiö, Tutkimuksia 57, 1997.
- Martelin, Tuija; Sainio, Päivi; Sulander, Tommi & Helakorpi, Satu: Toimintakyky. Teoksessa Palosuo, Hannele; Koskinen, Seppo & Lahelma, Eero ym. (toim.): *Terveysten eriarvoisuus Suomessa*. Sosiaali- ja terveysministeriö, Julkaisuja 23, 2007.
- Melkas, Tapani: Terveys kaikissa politiikoissa -periaate Suomen terveyspolitiikassa. *Yhteiskuntapolitiikka* 78, No. 2, 2013.

- Metteri, Anna: *Hyvinvointivaltion lupaukset, kohtuuttomat tapaukset ja sosiaalityö*. Tampere University Press, 2012.
- Myrskylä, Mikko: *Elämme toistakymmentä vuotta elinajanodotetta pidempään*. Tieto & trendit 1/2010. http://www.stat.fi/artikkelit/2010/art_2010-02-18_001.html?s=o&tulosta
- Määttä, Anne: *Perusturva ja poiskäännyttäminen*. Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja A Tutkimuksia 36, 2012.
- Nyman, Kauko: *Tasa-arvo suomalaisessa terveydenhuollossa*. Kansaneläkelaitoksen julkaisuja M:88, 1993.
- Ostamo, Aini; Huurre, Taina; Talala, Kirsi; Aro, Hillevi & Lönnqvist, Jouko: *Mielenterveys*. Teoksessa Palosuo, Hannele; Koskinen, Seppo & Lahelma, Eero ym. (toim.): *Terveyden eriarvoisuus Suomessa*. Sosiaali- ja terveysministeriö, Julkaisuja 23, 2007.
- Palosuo, Hannele & Lahelma, Eero: *Terveyden sosiaaliset determinantit*. Teoksessa Sihto, Marita ym. (toim.): *Terveyspolitiikan perusta ja käytännöt*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Teema 17, 2013.
- Palosuo, Hannele; Sihto, Marita; Lahelma, Eero; Lammi-Taskula, Johanna & Karvonen, Sakari: *Sosiaaliset määrittäjät WHO:n ja Suomen terveyspolitiikassa*. THL Raportti 14, 2013.
- Patomäki, Heikki: *Uusliberalismi Suomessa. Lyhyt historia ja tulevaisuuden vaihtoehdot*. WSOY, 2007.
- Prättälä, Ritva: *Yhteenveto ja johtopäätökset terveyskäyttäytymisen muutoksista*. Teoksessa Palosuo, Hannele; Koskinen, Seppo & Lahelma, Eero ym. (toim.): *Terveyden eriarvoisuus Suomessa. Sosioekonomisten terveyserojen muutokset 1980–2005*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 23, 2007.
- Rahkonen, Ossi; Talala, Kirsi; Sulander, Tommi; Laaksonen, Mikko; Lahelma, Eero; Uutela, Antti & Prättälä, Ritva: *Koettu terveys*. Teoksessa Palosuo, Hannele; Koskinen, Seppo & Lahelma, Eero ym. (toim.): *Terveyden eriarvoisuus Suomessa. Sosioekonomisten terveyserojen muutokset 1980–2005*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 23, 2007.
- Rauhala, Urho: *Huono-osaisen muotokuva*. Sosiaali- ja terveysministeriö, Suunnitteluosasto, Julkaisuja 7, 1988.
- Rauhala, Urho: *Huono-osaisuuden moni-ilmeiset kasvot*. Teoksessa Takala, Pentti; Helminen, Ilmari; Massa, Ilmo; Hellsten, Katri & Karisto, Antti (toim.): *Hyvinvointi ja muutosten Suomi*. Juhlakirja Olavi Riihisen täyttäessä 60 vuotta. Hakapaino, 1990.

- Review of social determinants and the health divide in the WHO European Region: final report.* World Health Organization, Regional Office for Europe & UCL Institute of Health Equity. Updated reprint, 2014.
- Rotko, Tuulia; Aho, Timo; Mustonen, Niina & Linnanmäki, Eila: *Kapeneeko kuilu? Tilannekatsaus terveyserojen kaventamiseen Suomessa 2007–2010.* THL Raportti 8, 2011.
- Rotko, Tuulia; Kauppinen, Tapani; Mustonen, Niina & Linnanmäki, Eila: *Kuilun kaventajat. Kansallinen terveyserojen kaventamisen toimintaohjelma 2008–2011 – loppuraportti.* THL Raportti 41, 2012.
- Saari, Juho: *Onnellisuuspolitiikka. Kohti sosiaalisesti kestäväää Suomea.* Kalevi Sorsa -säätöön julkaisuja 1/2012.
- Sihto, Marita: Tarvitaan enemmän ja parempaa terveyspolitiikan tutkimusta – mutta millaista? *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti* Vol. 47, No. 2, 2010.
- Sihto, Marita; Palosuo, Hannele; Topo, Päivi; Vuorenkoski, Lauri & Leppo, Kimmo (toim.): *Terveyspolitiikan perusta ja käytännöt.* Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Teema 17, 2013.
- Sihto, Marita & Palosuo, Hannele: Terveyserot terveyspoliittisena kysymyksenä. Teoksessa Sihto, Marita ym. (toim.): *Terveyspolitiikan perusta ja käytännöt.* Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Teema 17, 2013.
- STM: *Terveyttä kaikille vuoteen 2000. Suomen terveyspolitiikan pitkän aikavälin tavoite- ja toimintaohjelma.* Sosiaali- ja terveysministeriö, 1986.
- STM: *Kansallinen terveyserojen kaventamisen toimintaohjelma 2008–2011.* Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 16, 2008.
- Talala, Kirsi; Härkänen, Tommi; Martelin, Tuija; Karvonen, Sakari; Mäki-Opas, Tomi; Manderbacka, Kristiina; Suvisaari, Jaana; Sainio, Päivi; Rissanen, Harri; Ruokolainen, Otto; Heloma, Antero & Koskinen, Seppo: Koulutusryhmien väliset terveys- ja hyvinvointierot ovat edelleen suuria. *Suomen Lääkärilehti* 69, 36, 2014.
- Talousneuvosto 1972: Yhteiskuntapolitiikan tavoitteita ja niiden mittaamista tutkiva jaosto. Liite 1. *Terveyspolitiikan tavoitteita tutkivan työryhmän raportti.* 1972.
- Tarkiainen, Lasse; Martikainen, Pekka; Laaksonen, Mikko & Valkonen, Tapani: Tuloluokkien väliset erot elinajanodotteessa ovat kasvaneet vuosina 1988–2007. *Suomen Lääkärilehti* 56, 48, 2011.
- THL: Perusturvan riittävyyden arviointiraportti. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Avauksia 4/2011.

- Townsend, Peter & Davidson, Nick (toim.): *Inequalities in Health. The Black Report*. Penguin Books, 1982.
- Valkonen, Tapani; Ahonen, Hilka; Martikainen, Pekka & Remes, Hanna: Sosioekonomiset kuolleisuuserot. Teoksessa Palosuo, Hannele; Koskinen Seppo & Lahelma, Eero ym. (toim.): *Terveyden eriarvoisuus Suomessa*. Sosiaali- ja terveysministeriö, Julkaisuja 23, 2007.
- Valtiontalouden tarkastusvirasto: *Politiikkaohjelmat ohjauskeinona. Esimerkkinä Terveyden edistämisen ohjelma*. Valtiontalouden tarkastusviraston tuloksellisuustarkastuskertomus 212, 2010.
- Vuorinen, Heikki S.: *Taudit, parantajat ja parannettavat*. Vastapaino, 2010.
- Vuorinen, Heikki S.: Sosiaaliepideologian juuret. Teoksessa Laaksonen, Mikko & Silventoinen, Karri (toim.): *Sosiaaliepideologia. Väestön terveyserot ja terveyteen vaikuttavat sosiaaliset tekijät*. Gaudeamus, 2011.
- Välimäki, Kari: *Kakkua jaettavaksi*. Kunnallissalan kehittämissäätiön Polemia-sarjan julkaisu 89, 2013.
- Warsell, Leena: Näyttöön perustuva alkoholipolitiikka. Teoksessa Sihto, Marita ym. (toim.): *Terveyspolitiikan perusta ja käytännöt*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Teema 17, 2013.
- Whitehead, Margaret: *Bridging the gap: Working towards equity in health and health care*. Karolinska Institutet, Department of Public Health, 1997.
- Wilkinson, Richard & Pickett, Kate: *Tasa-arvo ja hyvinvointi. Miksi tasa-arvo on hyväksi kaikille?* HS kirjat, Bookwell, 2010.
- World Health Statistics 2014*. World Health Organization. http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/112738/1/9789240692671_eng.pdf?ua=1. Vierailtu 14.11.2014.
- Österberg, Esa & Mäkelä, Pia: Mitä vuoden 2004 alkoholiveron alennuksesta seurasi? Teoksessa Moisio, Pasi; Karvonen, Sakari; Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.): *Suomalaisten hyvinvointi 2008*. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, 2008.
- Österberg, Esa; Kajalo, Sami; Leppänen, Kalervo; Niilola, Kari; Rauhanen, Timo; Salomaa, Jukka & Voipio, Iikka B.: *Alkoholijuomien hintatason alenemisen yhteiskunnalliset vaikutukset*. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 8, 1998.

- 1 Onnen ja varsinkin onnellisuuden yhteyttä hyvinvointiin ja talouteen on tutkittu varsin paljon. Ks. esim. Saari 2012.
- 2 Vuorinen 2010, 12–13.
- 3 CSDH 2008; Palosuo ym. 2013.
- 4 Ks. esim. Karisto 1984; Blaxter 2010; Palosuo & Lahelma 2013.
- 5 Ks. esim. Graham & Kelly 2004; Sihto & Palosuo 2013.
- 6 Lahelma ym. 2007; Palosuo & Lahelma 2013.
- 7 Ks. Graham & Kelly 2004, 3.
- 8 Allardt 1976; Karisto 1984.
- 9 Välimäki 2013, 21.
- 10 Myrskylä 2010.
- 11 Elinajanodote 24.10.2014, www.findikaattori.fi.
- 12 Review of social determinants and the health divide in the WHO European Region: final report updated 2014, 16–17.
- 13 World Health Statistics 2014, 66–68.
- 14 Valkonen ym. 2007; Koskinen & Martelin 2013.
- 15 Valkonen ym. 2007.
- 16 Julkunen 2007.
- 17 Tarkiainen ym. 2011.
- 18 Esim. Whitehead 1997; Koskinen & Martelin 2007, 223.
- 19 Drewer ym. 1996.
- 20 Valkonen ym. 2007, 57.
- 21 Koskinen & Martelin 2007; Vuorinen 2011.
- 22 Suomi on saavuttanut kuolleisuuden rakenteen ja syiden muutoksissa epidemiologisen transition neljännen vaiheen, jota luonnehditaan degeneratiivisten sairauksien viivästymisen vaiheeksi ja jossa eliniän piteneminen johtuu lähinnä iäkkäiden ihmisten kuolleisuuden vähenemisestä; ks. Graham & Kelly 2004, 4; Koskinen & Martelin 2007, 170–171.
- 23 Mackenbach ym. 2003; Mackenbach ym. 2008.
- 24 Esim. Huisman ym. 2005.
- 25 Valkonen ym. 2007.
- 26 Koskinen ym. 2007.
- 27 Martelin ym. 2007.
- 28 Rahkonen ym. 2007.

- 116 29 Ostamo ym. 2007.
- 30 Talala ym. 2014.
- 31 Esimerkiksi Urho Rauhala erotteli huono-osaisuuden yhdeksi ulottuvuudeksi ”terveyden suhteen huono-osaiset”; Rauhala 1988, 19–23.
- 32 Mannila 1993; Mannila & Peltoniemi 1997.
- 33 Kortteinen & Tuomikoski 1998.
- 34 Kivelä ym. 2000.
- 35 Kinnunen 2009 (toim.).
- 36 THL 2011.
- 37 Metteri 2012.
- 38 Määttä 2012.
- 39 Kauppinen ym. 2010; Airo & Niemelä 2013.
- 40 Lintonen & Joukamaa 2013.
- 41 Ks. esim. Karisto 1984; Palosuo & Lahelma 2013.
- 42 Ks. Sihto 2013.
- 43 Ks. Prättälä 2007.
- 44 Townsend & Davidson 1982; Lahelma ym. 2007; Bartley 2010.
- 45 Nyman 1993; Keskimäki 2010.
- 46 Manderbacka ym. 2007; Manderbacka & Keskimäki 2013.
- 47 Ks. Häkkinen 2003; Keskimäki 2010.
- 48 Keskimäki 2010; Lumme ym. 2012; Manderbacka ym. 2013.
- 49 Ostamo ym. 2007.
- 50 Leppo 2009; Bartley 2010; Sihto 2010.
- 51 Whitehead 1997; ks. myös Sihto 2010.
- 52 Ks. Palosuo ym. 2013, 89–91.
- 53 Sihto 2010.
- 54 CSDH 2008; Palosuo ym. 2013.
- 55 Kuusi 1963, 269.
- 56 Talousneuvosto 1972.
- 57 Leppo 2010, 23–29.
- 58 STM 1986.
- 59 CSDH 2008; komission raportin ja sen vastaanoton suomenkielinen esittely ;
ks. Palosuo ym. 2013.
- 60 CSDH 2008, 35.
- 61 STM 2008.
- 62 Heinämäki 2012; Valtiontalouden tarkastusvirasto 2010.

- 63 Ks. ohjelman väliarvio Rotko ym. 2011 ja loppuarvio Rotko ym. 2012.
- 64 Österberg & Mäkelä 2008.
- 65 Alkoholiveron laskemisesta oli myös tehty poikkeuksellisen huolellinen ennakkoarviointi, jossa oli laskettu veron alenemisesta seuraava kuolleiden määrän lisääntyminen eri veroprosenteilla. Veron alentamispäätöksessä näistä valittiin huonoin (eli eniten kuolemia ennustava) vaihtoehto, joka toteutui ennusteen mukaisesti. Österberg ym. 1998; ks. myös Österberg & Mäkelä 2008. Terveyserojen kaventamisen toimintaohjelma ei kuitenkaan ole vastuussa alkoholiveropäätöksistä vaan osui kohtaan, jossa veronalennuksen haitat olivat sosioekonomisten terveyserojen kannalta merkittäviä.
- 66 Mackenbach 2011.
- 67 Julkunen 2006, 219.
- 68 Uusliberalismilla on terveys- ja sosiaalipolitiikan yhteydessä viitattu mm. uuteen julkisjohtamiseen, julkisen talouden supistamiseen ja julkisten hyvinvointitehtävien siirtämiseen markkinoiden, yritysten, järjestöjen ja yksityisten ihmisten hoidettavaksi. Ks. esim. Julkunen 2006; Palosuo ym. 2013, 80–81, 100–101; uusliberalismin käsitteestä ks. Patomäki 2007.
- 69 Lundberg et al. 2008.
- 70 Universalismin käsite on pulmallinen eivätkä hyvinvointiregiimit ole puhtaita tyypejä, mutta esimerkiksi pohjoismaiseen järjestelmään kuuluvat sosiaali-etuudet ja koulujärjestelmä poikkeavat kuitenkin selvästi esimerkiksi anglosaksisten liberaalien järjestelmien käytännöistä. Suomen monikanavainen terveyspalvelujärjestelmä ei kuitenkaan selvästikään ole universalistinen. Tämä ei silti kumoa pohjoismaisen ryhmän päätelmää.
- 71 Urho Rauhala arvosteli parikymmentä vuotta sitten sosiaalipolitiikkatiedettä huono-osaisuusongelman vähäisestä käsittelemisestä, vaikka se on sosiaalipolitiikan keskeisimpiä ongelmia. Rauhala 1990, 116.
- 72 Terveyspolitiikan sosiaalipoliittisia ulottuvuuksia esitellään kuitenkin teoksessa Sihto ym. 2013; Terveyserojen kaventamisen toimintaohjelman valmistelussa ja toimeenpanossa pyrittiin myös yhdistämään terveyspolitiikan ja sosiaalipolitiikan asiantuntemus. Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen sivusto Hyvinvointi- ja terveyserot pyrkii myös kokoamaan terveyserojen kaventamiseen liittyvää aineistoa laajalti eri aloilta.
- 73 Terveyserojen kaventamisen keinoja on pohdittu ja ehdotettu useissa dokumenteissa terveyserojen kaventamisohjelman (STM 2008) lisäksi, mm. Rotko ym. 2011; tässä nojaututaan erityisesti raporttiin Palosuo ym. 2013, 105–111.

118 74 Wilkinson & Pickett 2010.

75 Esimerkiksi Jan Vapaavuori totesi keväällä 2014, että terveyserojen kaventaminen on tärkeämpää kuin tuloerojen kaventaminen. (Piia Elonen: Stubb nokitti kielitaidolla ja tahtoi Natoon. HS 3.6.2014.) Tämä toteamus voisi tarkoittaa sitä, että vaikka terveyserot on ymmärretty ongelmaksi, on jäänyt huomaamatta tulojen ja tuloerojen merkitys terveyden määrittäjänä. Tulojen ja tuloerojen terveysseuraamuksia koskevaa keskustelua on jonkin verran esitelty raportissa Palosuo ym. 2013, 108.

76 Warsell 2013.

77 CSDH 2008, 14; ks. Palosuo ym. 2013, 41.

78 Julkunen 2007.

5. Hyvinvoinnin alue-erojen jäljillä: politiikkaa vai paikallista kehittämistä?

Sakari Karvonen

KIRJAILIJA MIKKO-PEKKA HEIKKINEN hahmottelee pari vuotta sitten ilmestyneessä kirjassaan *Terveisiä Kutturasta* lähitulevaisuuden, jossa Pohjois- ja Etelä-Suomi ajautuvat sisällissotaan. ”Pohjoinen”, lähinnä saamelaisista ja lappilaisista koostuva sissijoukko, ryhtyy valloitusotaan kyllästyneenä ”Etelän” vuosisatoja jatkuneeseen maaomaisuuden riistoon, kielivähemmistöjen alistamiseen ja luonnonvarojen hyväksikäyttöön. Toimittajataustainen Heikkinen dokumentoi tarkasti – joskin ehkä hieman yksipuolisesti – tätä vastakkainasettelua, jonka voi hyvin tulkita pitkään jatkuneen hyväksikäytön tuotokseksi. Mutta voisiko näin räikeä kahtiajako olla perusteltu nykypäivän näkökulmasta?

Tarkastelen tässä kirjoituksessa sitä, onko maassamme nykyään sellaisia alueiden välisiä eroja, joiden voi ajatella ilmentävän alueellista eriarvoa. Tarkastelen myös, millaisia alueellisia eroja tuoreen tutkimustiedon mukaan on havaittavissa terveydessä, koetussa hyvinvoinnissa tai hyvinvointipalvelujen saatavuudessa.

Yhteiskuntapolitiikan julkilausuttuna tavoitteena on pitkään ollut alueellisten erojen poistaminen ja yhtenä oikeudenmukaisuuden mitana tasa-arvo palvelujen saatavuudessa ja viime kädessä myös hyvinvoinnin ilmenemisessä väestössä. Hyvinvoinnin, terveyden tai koulutuksen, ainakaan koulutukseen pääsyn, ei siis pitäisi vaihdella suuresti alueittain. Ja edelleen, mikäli eroja havaitaan, niihin pitäisi olla hyviä ja perusteltuja syitä, jotka oikeuttavat ja tekevät ymmärrettäviksi erot, joita alueiden välillä ilmenee.

Alueiden erojen pitkä historia

Historiallisesti Suomea ovat halkoneet suuret hyvinvointierot, joiden taustalla on muun muassa luonnonmaantieteellisiä ja asutushistoriallisia tekijöitä. Itä- ja Pohjois-Suomen köyhyys ovat kestoaiheita kirjallisuudessa ja kuvataiteissa, joten alussa mainittu Heikkisen teos asettuu siltä kannalta tälle taiteelliselle jatkumolle. Myös tutkimukset osoittavat, että edelleen voi hyvinvoinnissa, elämäntavoissa ja vaikkapa terveyteen liittyvässä käyttäytymisessä havaita piirteitä, jotka heijastavat maan varhaista asutushistoriaa.

Väinö Kannisto¹ osoitti jo lähes 70 vuotta sitten kuolleisuuden niin sanotun itä-länsi-eron, joka on ollut havaittavissa ainakin 1930-luvulta asti. Kuolleisuuserot ovat sittemmin jonkin verran tasoittuneet, mutta alueita erottelevia jakoja on muitakin. Hieman Kanniston tutkimusta myöhemmin Olavi Riihinen² kuvasi hyvinvoinnin alueellisten erojen peruspiirteitä 1950-luvun Suomessa. Hän toi esiin teollistuneisuuden tärkeänä Suomen kuntia erottelevana ja hyvinvointia selittävänä piirteenä. Lisäksi hän havaitsi teollistuneisuudesta riippumatonta vaihtelua kuntien välillä taloustoiminnan häiriöalttiudessa (jota kuvasi erityisesti miesten työllisyysaste), väestön tulotason kehityksessä ja sosiaalisen irrallisuuden asteessa. Teollistuneisuus liittyi erityisesti kuntien kaupunkimaisuuteen, ja taloustoiminnassa oli vähiten häiriöalttiutta eteläisessä ja läntisessä Suomessa, erityisesti ruotsinkielisillä alueilla. Sosiaalista irrallisuutta oli vähiten Pohjanmaalla, erityisesti sen ruotsinkielisillä alueilla, ja eniten Savossa. Nykyinen aluerakenne siis perustuu paljolti luonnonolosuhteiden ja väestörakenteen mahdollistamaan alueelliseen taloudelliseen työnjakoon.

Viime vuosikymmenten aikana Suomessa on eletty 1990-luvun alkuun saakka alueellisesti tasapainoisen kehityksen aikaa. Hyvinvointivaltion kasvua ja niin sanottua kulta-aikaa leimasi tavallaan ”positiivisen diskriminaation” – myönteinen erityiskohtelu – teollistamispolitiikka, jonka yhtenä pääelementtinä oli alueellisten ja paikallisten keskusten kasvun tukeminen heikommassa asemassa olevilla alueilla. Kekkosen ajan Suomi edusti tätä mallia verrattomimmin, luotiinhan hänen myötävaikutuksellaan muun muassa koko maan kattava

yliopistolaitos ja neuvoteltiin Kainuun työllisyyden tueksi teollisuus-kombinaatin rakennushanke Neuvostoliiton Kostamukseen.

1990-luvulla kaupungistumisen ja uuden tietotalouden kehitty-misen myötä alueellinen kehitys suosi harvoja muuttovoittokaupun-keja ja väestön alueellinen keskittyminen sai uutta pontta. Viimeisin muuttoaalto alkoi 1990-luvun loppupuolella ja sen elementteinä ovat olleet maatalouden rakennemuutos ja väestön vanheneminen, joka on kiihdyttänyt väestön vähenemistä monissa harvaan asutun maaseudun kunnissa.³

Väestönkasvu on 2000-luvulla ollut voimakkainta kaupunkien lähei-sellä maaseudulla, mikä on tarkoittanut keskittymisen sijasta väestön hajaantumista uudella tavalla. Tätä on kuvattu myös vastakaupungistu-misen käsitteellä.⁴ Paitsi kaupungistuneisuuden mukaan väestö on kes-kittynyt myös alueellisesti etelään ja länteen.

Poikkeuksena asutuksen keskittymiselle kaupunkeihin ja kaupunkien lähialueille ovat maaseudun kirkonkylät, jotka ovat pysyneet alueelli-sesti entisellään. Lisäksi vapaa-ajan asutuksen huomioiminen muuttaa aluekehityksestä saatavaa kuvaa, sillä vapaa-ajan asutus on keskitty-misen sijaan hajautunut entistä laajemmalle kolmenkymmenen viime vuoden aikana. Väestön aluerakenteellisen keskittymisen rinnalla siis yhdyskuntarakenne on samalla hajautunut, mikä puolestaan on mer-kinnyt taajamien asukastiheyden alenemista, työ- ja asiointimatkojen pidentymistä, autoriippuvuuden lisääntymistä ja joukkoliikenteen toi-mintaedellytysten heikentymistä.⁵

Aluepolitiikka ja hyvinvoinnin mittaaminen

Nykyään alueellisia hyvinvointieroja tarkastellaan alueellisen kehi-tyksen, aluepolitiikan onnistuneisuuden, elinkeinopolitiikan ja oikeu-denmukaisuuden näkökulmasta. Esimerkiksi työ- ja elinkeinominis-teriö (TEM) linjaa alueiden kehittämisen vahvistavan kilpailukykyä, edistävän taloudellista tasapainoa, kehittävän elinkeinotoimintaa ja tukevan työllisyyttä. Alueiden kehittämisen tavoitteena on: ”Kaventaa alueiden välisiä ja niiden sisäisiä kehityseroja sekä edistää väestön hyvinvointia ja osaamista. Lisäksi parannetaan elinympäristön laatua ja tuetaan kestävää alue- ja yhdyskuntarakennetta.”

Alueiden kansallisen kehittämisen ohjenuorana on vuoteen 2020 ulottuva Suomen aluekehittämisstrategia.⁶ Alueiden kehittämistä tukevat myös muun muassa eri teemoihin kohdentuvat politiikat, kuten kaupunki-, maaseutu- ja saaristopolitiikat sekä alueellinen innovaatiopolitiikka. Kansallista maaseutupolitiikkaa suuntaa lisäksi valtioneuvoston asettama maaseutupolitiikan yhteistyöryhmä (YTR). Sen pyrkimys on sovittaa yhteen maaseudun kehittämistoimia ja edistää maaseutuun kohdistettavien voimavarojen tehokasta käyttöä. Yhteistyöjärjestelyllä ajatellaan tuettavan valtakunnallista, alueellista ja paikallista maaseudun kehitystyötä sekä lisättävän valmiuksia hyödyntää EU:n rahoitusohjelmia ja muita maaseudun kehittämisvälineitä.

Aluepolitiikkaa ja alueiden kehittämistä luonnehtii siis monitoimijaisuus ja verkostomaisuus. Toimijoita, intressejä ja intressiryhmiä on paljon, sillä eri ministeriöillä on alueiden kehittämistoimia ja aloitteita omalla hallinnonalallaan. Esimerkiksi sosiaali- ja terveysministeriö (STM) koordinoi niin sanottua sote-uudistusta, jonka tavoite on turvata tärkeimmät hyvinvointipalvelut uudistamalla sosiaali- ja terveyspalvelut. Olennainen osa uudistusta ovat maahan muodostettavat viisi sote-alueita, jotka vastaavat palvelujen järjestämisestä alueellaan.

Aluehallinnosta vastaavat sen sijaan valtiovarainministeriön (VM) alaiset aluehallintovirastot, joiden on tarkoitus edistää alueellista yhdenvertaisuutta hoitamalla lainsäädännön toimeenpano-, ohjaus- ja valvontatehtäviä alueillaan. Aluehallintovirastoja on kaikkiaan kuusi ja niiden tehtäväkenttä kattaa valvonnan ja ohjauksen lisäksi perusoikeuksien ja oikeusturvan toteutumisen, peruspalvelujen saatavuuden arvioinnin, ympäristönsuojelun, ympäristön kestävästä käytön, sisäisen turvallisuuden sekä terveellisen ja turvallisen elin- ja työympäristön edistämisen. Näiden lisäksi alueiden kehittämiseen osallistuu muun muassa 15 elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskusta (ELY). Alueita tuetaan EU:n rakennerahasto-ohjelmilla (EAKR ja ESR). Myös maakuntaliitot ovat tehneet omia aluekehityssuunnitelmiaan. Esimerkiksi Pohjois-Karjalan maakuntaliitto ilmoittaa, että sillä on ”aktiivinen rooli Pohjois-Karjalan hyvinvointiasioiden kehittäjänä”.

Vaikka toimintaa ja toimijoita on paljon, hyvinvoinnin ja hyvinvointierojen kehityksestä tiedetään selvästi vähemmän, sillä toistaiseksi alu-

eellisiä eroja ei seurata systemaattisesti ja kattavasti missään tietojärjestelmässä.⁷

123

Omat piirteensä hyvinvoinnin alueelliseen tutkimukseen aiheuttaa kuitenkin hyvinvoinnin moni-ilmeisyys. Tutkijatkaan eivät ole yksimielisiä siitä, mitä hyvinvoinnilla tarkoitetaan. Yhtä mieltä ollaan kuitenkin siitä, että hyvinvointi on moniulotteinen käsite, joten sitä ei voi mitata yhdellä mittarilla. Olennainen jako on niin sanottujen objektiivisten ja subjektiivisten mittareiden välillä. Objektiiviset mittarit viittaavat kohteesta riippumattomiin mittareihin, kun subjektiiviset mittarit ottavat huomioon mittarin kohteen. Toinen jako on myönteisen (positiivisen) ja kielteisen (negatiivisen) mittaamisen välillä. Monesti hyvinvointitutkimusta on kritisoitu siitä, että se kuvaa tosi asiassa hyvinvoinnin kääntöpuolta: huono-osaisuutta, hyvinvoinnin vajeita tai syrjäytymisriskejä. Tätä menettelyä perustellaan sillä, että – varsinkin ulkopuolisen tutkijan – on helpompi arvioida, mikä ihmiselle on vahingollista kuin mikä lisää hänen hyvinvointiaan.

Lisäksi mittaamiseen ja sovellettaviin mittareihin vaikuttaa jonkin verran se, halutaanko kuvata yksittäisiä ihmisiä ja heidän välisiään eroja vai onko kohteena kokonaisia maita tai alueita.⁸ Kuntien toiminnasta kertyy toki myös paljon tilastotietoa, mutta tilastot kuvaavat tyypillisesti pikemminkin hallinnon suoritteita tai palvelujen toimintaa kuin vaikkapa palvelujen laatua.

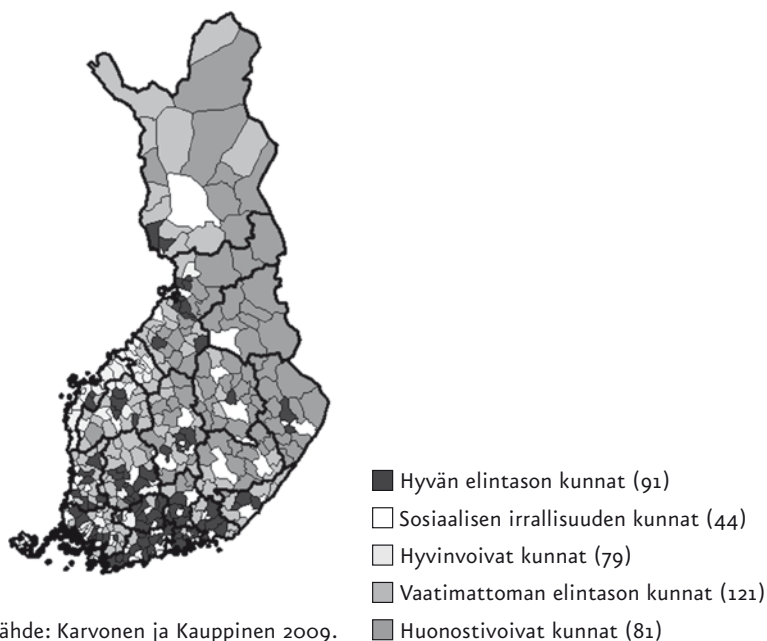
Mittaaminen on myös politiikkaa. Se, millaisia mittareita aluekehitystä kuvaamaan valitaan, vaikuttaa ratkaisevasti siihen, miten satsaukset kohdennetaan. Vaikka indikaattorien hienoudet voivat tuntua sivuseikalta, mitattavat kohteet määräävät, mihin huomio kehittämistoiminnassa kiinnittyy ja mihin ei.

Suurten hyvinvointierojen paluu

Aluetutkimus keskittyi pitkään analysoimaan kuntien välisiä hyvinvointieroja. Näissä tutkimuksissa havaittiin hyvinvoinnin vaihtelevan kaupunkien ja maaseudun välillä karkeasti sanoen niin, että kurjinta näyttää olleen maaseudun haja-asutusalueilla ja onnellisinta kaupunkien ympäryskunnissa.⁹ Maantieteellisesti tarkasteltuna kaikkein hyvinvoimppina erottuvat Pohjanmaan ruotsinkieliset rannikkokunnat

ja pahoinvoivimpina Itä- ja Pohjois-Suomen syrjäseudut. Tästä näkökulmasta ”pohjoisella” voisi siis ollakin syytä katkeroitua, ainakin jos oletetaan, että alueellisten erojen taustalla on todellista eriarvoa. Nämä hyvinvointierotutkimukset perustuvat siis lähinnä kuntien välisten erojen dokumentointiin. Tuorein niistä analysoi hyvinvointieroja 2000-luvun puolivälissä.¹⁰

Siinä muodostettiin aiempaan teoreettiseen kirjallisuuteen perustuva luonnehdinta hyvinvoinnin ulottuvuuksista, joka kattaa seuraavat elementit: 1) materiaallinen hyvinvointi, mukaan lukien ”tuottavuus”, 2) terveys, 3) psykososiaalinen hyvinvointi, 4) turvallisuus, 5) poliittinen osallisuus, 6) palveluiden saatavuus ja laatu. Vaikka lista tuskin on tyhjentävä, se kuvaa hyvin niitä tekijöitä, joita tutkimuksissa yleensä on otettu huomioon alue-eroja tarkasteltaessa. *Materiaalista* hyvinvointia kuvattiin taloudellisen toimeentulon, työllisyyden ja työttömyyden sekä asumisen avulla. *Terveyttä* kuvattiin sairastavuuden ja kuolleisuuden sekä laitos- ja avohoidon potilas- ja asiakasmäärien avulla. *Psykososiaalinen* hyvinvointi liittyi päihteisiin, perherakenteeseen ja lastensuojeluun sekä ikääntyneiden yksinasumiseen. *Turvallisuutta* kuvasivat tiedot poliisin tietoon tulleista rikoksista ja päihytyneiden säilöönotoista. *Poliittinen osallisuus* tarkoitti äänestysaktiivisuutta edellisissä kuntavaaleissa. *Palvelujen* saatavuudesta tai laadusta ei sen sijaan löytynyt luotettavaa kuntatietoa, joten tämä ulottuvuus jäi pois.

Lähde: Karvonen ja Kauppinen 2009.

Hyvinvointiprofiliensa perusteella kunnat ryhmittäivä viiteen ryhmään (kuvio 1), jotka olivat hyvän elintason kunnat, sosiaalisen irrallisuuden kunnat, hyvinvoivat kunnat, vaatimattoman elintason kunnat ja huonosti voivat kunnat. *Hyvän elintason* ryhmään kuuluvia kuntia olivat Hollolan, Paraisen, Pohjan, Valkealan ja Pyhtään kaltaiset kehyskunnat. Auerakenteen nopeaa muutosta kuvaa, että Pohja ja Valkeala ovat jo poistuneet kuntakartalta tutkimuksen toteuttamisen jälkeen.

Myös toista kuntaryhmää kuvasi hyvä elintaso, mutta näissä kunnissa yleisiä olivat indikaattorit käyttäytyminen, joita Olavi Riihinen¹¹ nimitti väitöskirjassaan oireiksi *sosiaalisesta irrallisuudesta*, kuten huume- ja väkivaltarikollisuus. Tyypillisimpiä tämän ryhmän kuntia olivat keski-suuret tai suuret kaupungit Hämeenlinna, Lappeenranta, Riihimäki, Kuopio ja Tampere. Näistä kaupungeista ennallaan ovat vain Riihimäki ja Tampere, kun muihin on yhdistetty kahdeksan ympäröivää kuntaa:

Hämeenlinnaan muun muassa Hauho ja Tuulos, Lappeenrantaan Joutseno ja Ylämaa ja Kuopioon toistaiseksi Karttula ja Nilsii.

Hyvinvoivien kuntien ryhmää luonnehtii hyvinvointivajeiden vähäisyys kautta linjan. Tyypillisiä kuntia ovat läntisen rannikon kunnat kuten Maalahti, Oravainen, Alahärmä, Närpiö ja Uusikaarlepyy, joista poistuneita ovat Oravainen ja Alahärmä. Neljättä ryhmää kuvaa selvimmin *vaatimaton elintaso* ja sen tyyppikuntia olivat maaseutumaiset Virrat, Lavia, Alastaro, Ruokolahti ja Savitaipale. Näistä Alastaro yhdistyi vuonna 2009 Loimaan kaupunkiin. *Huonostivoivien kuntien* ryhmään puolestaan kuuluivat harvaan asutut Pihtipudas, Kangasniemi, Viita-saari, Utajärvi ja Kitee, jotka kaikki ovat vielä itsenäisiä kuntia.

Samassa tutkimuksessa verrattiin myös kuntien profileita kymmenen vuotta aiempaan tilanteeseen ja erojen havaittiin syventyneen 1990-luvun puolivälistä. Tulosten mukaan huono-osaisuus sijoittui entistä selvemmin Itä- ja Pohjois-Suomen kuntiin. Havaintoa tuki myös muutosanalyysi, jonka mukaan 2000-luvulla erottui aiempaa selvemmin huonostivoivien kuntien ryhmä, jossa ongelmia oli kaikilla mitatuilla hyvinvoinnin ulottuvuuksilla, ja tähän ryhmään oli siirrytty erityisesti itäisessä ja pohjoisessa Suomessa. Hyvinvointi kaikilla mitareilla mitattuna puolestaan keskittyi aiempaa selvemmin rannikko-seuduille.

Tosin myös hyvä elintaso oli levinnyt laajemmalle 2000-luvun puolivälissä kuin 1990-luvulla. Vielä 1990-luvulla käytännössä kaikki hyvän elintason kunnat sijaitsivat maan eteläisissä tai läntisissä osissa, mutta kymmenen vuotta myöhemmin näitä kuntia oli myös muualla maassa. Etenkin kaupunkien lähellä kehitys oli myönteinen: 1990-luvun huonostivoivien kuntien ryhmästä siirtyi useita kehyskuntia hyvän elintason kuntiin. Samalla eteläisen ja läntisen Suomen hyvän elintason kunnat eriytyivät niin, että hyvinvointi kasautui erityisesti kaupunkien läheiselle maaseudulle.

Myös kuntatyyppin mukaiset erot selvenivät niin, että kaupunkimaisuus ja maantieteellinen sijainti jäsensivät hyvinvointia selvemmin kuin 1990-luvun laman jälkeen. Käytännössä kaikki sosiaalisen irrallisuuden kunnat olivat kaupunkeja. Vastaavasti vaatimattoman elintason kunnista ei yksikään ollut kaupunki ja huonostivoivista kunnistakin vain yksi oli kaupunkimainen.

Johtopäätöksensä Sakari Karvonen ja Timo M. Kauppinen¹² esittivät hypoteesin maantieteellisten erojen ”paluusta”: Hyvinvointivaltion kultakaudella – 1970- ja 1980-luvuilla – sijainti oli hyvinvoinnin kannalta vähemmän tärkeä kuin myöhemmin ja toisaalta tätä aiemmin. Mahdollisesti myös hyvinvointivaltion turvarakenteet olivat tuohon aikaan pitävämpiä¹³ ja toisaalta aluepolitiikka koherentimpaa ja kokonaisvaltaisempaa kuin myöhemmin Euroopan unioniin liittymisen jälkeen, jolloin aluepolitiikan merkitys vähitellen heikkeni. 1990-luvun lama aiheutti muutoksen alueelliseen kehitykseen, kun taloudellinen huonosaisuus koetteli myös kasvukeskuksia. Alue-erot olivat tavallaan olleet parin kolmen vuosikymmenen ajan poikkeustilassa, poikkeuksellisen tasaisia, mutta tämän jälkeen ne olisivat palaneet normaalitilaan. Tätä ”normaalisuus” tarkoittaa suuria maantieteellisiä hyvinvointieroja lännen ja idän, etelän ja pohjoisen sekä ruuhka-Suomeen sijoittuvien keskusten ja harvaanasutun periferian välillä.

Koettu asuinpaikka näkyy hyvinvoinnissa

Kuntakenttä on sittemmin voimakkaasti uudistunut. Kun tällä hetkellä kuntia on 320, edellä mainitussa tutkimuksessa niitä oli vielä satakunta enemmän, 416. Meneillään on joukko kuntajakoselvityksiä, jotka koskevat peräti 189 kuntaa. Kuntarakenteen harventuessa tutkijoiden mielenkiintokin on suuntautunut muualle, sillä vaikka kunta ainakin toistaiseksi järjestää palvelut ja paikallishallinnon, asuinkunta ei enää kerro, millaisessa ympäristössä ihmiset todella elävät. Nykyään on tavanomaista, että yhden kunnan sisällä voi olla sekä hyvinkin tiivistä kaupunkirakennetta että selvää maaseutua. Helsinkiinkin lukeutuu nykyään erämaata.

Näiden erojen tavoittamiseksi on alettu hyödyntää vastaajien omaa kokemusta asuinympäristöstään.¹⁴ Ihmisiltä itseltään voidaan kysyä, millaisessa paikassa he kokevat asuvansa, onko asuinpaikka kaupungin keskusta, esikaupunkialue tai lähiö, kuntakeskus tai muu taajama ja maaseudun haja-asutusalue tai kylä. Kun väestöä tällä tavoin pyydetään itse määrittelemään asuinympäristönsä, havaitaan, kuinka suuria eroja kuntien sisällä todella on asuinympäristöissä. Esimerkiksi harvaan asutussa kunnassa asuvista kuusi prosenttia katsoo asuvansa esikaupunki-

alueella tai lähiössä ja joka kymmenes (11 %) kaupungin keskustassa. Vaikka osa vastaajista on voinut muuttaa, suurin osa eroista todennäköisesti kuvaa aitoja ristiriitoja (hallinnollisen) asuinkunnan ja todellisen asuinympäristön välillä.

Entä vastaavatko koetun asuinpaikan mukaiset hyvinvointierot kuntatyyppin mukaisia eroja? Yleisesti ottaen erojen suunta ja ulottuvuudet kyllä vastaavat toisiaan, mutta mittaluokka on pienempi. Esimerkiksi maaseudulla, etenkin haja-asutusalueilla asuvilla, terveyden-tila on huonompi kuin kaupunkilaisilla, mutta erot ovat pienempiä ja niitä selittävät lähinnä alueiden väliset väestörakenteelliset erot. Toimeentulo-ongelmat sen sijaan ovat yhtä yleisiä maaseudulla kuin kaupungeissa. Riippumatta koetusta asuinpaikasta joka neljäs ilmoittaa, että rahat eivät syystä tai toisesta riitä kattamaan menoja. Yleisin puute on, ettei halutessaan pääsisi lomamatkalle eikä olisi varaa uusiin huonekaluihin. Kaupunkiympäristön erityispiirre puolestaan on tyytymättömyys asunnon kokoon. Maalla tätä ongelmaa ei ole, sillä siellä asutaan väljemmin. Tätä eroa eivät selitä väestörakenteelliset tekijät, kuten ikä, sukupuoli tai koulutustaso. Myös yksinäisyys on yleisintä kaupungin keskustassa ja harvinaisinta maaseudun haja-asutusalueilla tai kylissä asuvilla. Tämäkään ero ei johdu väestörakenteen eroista. Sen sijaan ole asuinalueen turvallisuus tai yleinen elämänlaatu eivät eroa asuinkunnan tyyppin mukaan.

Kahden tarkastelutavan, koetun asuinpaikan ja kuntatiedon mukaisen asuinpaikan, ero kuvastaa todennäköisesti sitä, että asuinkunnan tyyppi liittyy kiinteämmin palvelujen järjestämiseen ja siitä seuraaviin hyvinvointivaikutuksiin, kun taas asukkaan lähiympäristössä tapahtuu sosiaalinen kanssakäyminen, määräytyvät arvostukset ja elämäntyyli. Asuinympäristön ja hyvinvoinnin välinen suhde on siis varsin monimutkainen eikä se tyhjene yhteen tutkimukseen.

Positiivinen hyvinvointi

– vain huono-osaisuuden kääntöpuoli?

Vaikka positiivisen eli myönteisen hyvinvoinnin kuvaamiseen on ollut kasvavaa mielenkiintoa jo jonkun aikaa, positiivisen hyvinvoinnin eroista tiedetään selvästi vähemmän. Arttu Saarinen ym.¹⁵ tutkivat

onnellisuutta selittäviä tekijöitä Kainuussa, Pohjois-Pohjanmaalla ja Turussa ja vertasivat niitä koetun kaupunkimaisuuden mukaan.¹⁶

Aikuisista onnellisimmat asuivat maaseudulla, etenkin haja-asutus-alueella. Asuinalueesta riippumatta onnellisuutta selitti ennen kaikkea hyvä terveys, parisuhde ja vähäiset toimeentulo-ongelmat. Esikaupungeissa ja etenkin maaseudulla myös hyvät naapurisuhteet ruokkivat onnellisuutta.

Havainnot poikkeavat siis kiinnostavasti huono-osaisuuden eroja kuvaavista tiedoista. Selvin poikkeama liittyi maaseudun haja-asutus-alueella asumiseen, sillä useimmat huonosti voivista Itä- ja Pohjois-Suomen kunnista ovat juuri tällaisia maaseutukuntia, joita leimaa erityisesti toimeentulo-ongelmat ja korkea sairastavuus. Toisaalta koetun asuinpaikan mukainen tarkastelu osoitti, että yleinen elämänlaatu ei juuri vaihtelee asuinpaikan mukaan.

Saarisen ym. tutkimuksen vertailua muihin tutkimuksiin vaikeuttaa kuitenkin niiden paikallisuus. Tutkimus kattoi vain kolme aluetta, joten tuloksia on vaikea verrata koko Suomea koskeviin tutkimuksiin.

Saarsalmen ym.¹⁷ tutkimus sen sijaan kattoi koko maan ja piti sisälleen myös positiivisen hyvinvoinnin tietoja. Kun erilaisilla alueilla asuvan väestön ikäerot otetaan huomioon, näyttää onnellisuuden vaihtelu oletettua vähäisemmältä niin, että lähinnä vain sisemmällä kaupunkialueella on muita vähäisemmän onnellisia. Sen sijaan elämänlaadussa tilanne on päinvastainen, sillä kaupunkilaiset kokevat elämänlaatunsa hieman paremmaksi kuin maalaiset. Toisin sanoen sisemmällä ja ulommalla kaupunkialueella asuvat sekä kaupunkien kehysalueella asuvat raportoivat parempaa elämänlaatua kuin muilla alueilla asuvat.

Eroja selittää todennäköisesti kaksi seikkaa. Ensiksikin onnellisuuden arvio perustuu mitä ilmeisimmin erityyppiseen, tilanteisempan pohdintaan kuin laadukasta elämää arvottava kokonaisvaltainen arvio, joka koostuu useasta elämänalueesta (kattaen muun muassa tarmokkuuden, ihmissuhteet, tyytyväisyyden itseen). Esimerkiksi erilaiset institutionaaliset tekijät, kuten terveyskeskuspalvelut tai julkiset liikenneyhteydet, eivät tunnu vaikuttavan juurikaan ihmisten onnellisuuteen.¹⁸

Toiseksi, huono-osaisuutta kuvaavat tiedot pyrkivät tavoittamaan konkreettisia olosuhteita, kun myönteisen hyvinvoinnin arviot luulta-

vimmin pikemminkin suhteutetaan niihin ja ympäristössä tyypillisiin olosuhteisiin.

Uusi maaseutuluokitus tuottaa entistä tarkemman kuvan

Sitä mukaa kun kuntakoko on kasvanut, on lisääntynyt tarve tarkentaa tarkasteluja, jotka kuvaavat asuinympäristön luonnetta entistä paremmin. Tilanteeseen on herätty etenkin maaseutupoliittisesta näkökulmasta, sillä yhä suurempi osa maaseutualueista sijoittuu kaupungeiksi luettaviin kuntiin. Tämän vuoksi YTR teetti vuonna 2013 uuden kaupunki–maaseutu-luokituksen,¹⁹ jonka avulla kuntakentän muutoksesta aiheutuva kuntien sisäisten olojen kirjavoituminen voidaan ottaa huomioon.²⁰ Luokat vastaavat aiempaa kuntien luokittelua, mutta nyt tavoitetaan lähiasuinympäristön todellinen luonne myös kuntien sisällä entistä täsmällisemmin.²¹

Kauppinen ja Karvonen²² ovat äskettäin osoittaneet, että uusikin luokitus tukee jo aiemmin saatuja havaintoja. Hyvinvoinnin vajeiden eroja esiintyy kaikilla hyvinvoinnin pääulottuvuuksilla tyypillisesti niin, että maaseudulla hyvinvoinnin puutteita ilmenee enemmän kuin kaupunkialueilla. Ikä- ja sukupuolirakenteen erojen huomioon ottamisen jälkeen maaseudulla on keskimäärin huonompi terveys ja rahat riittävät huonommin lomamatkaan. Maaseudulla myös esiintyy enemmän epäluottamusta muihin ihmisiin ja julkiseen valtaan sekä tyytymättömyyttä julkisiin palveluihin kuin kaupunkialueilla. Erot olivat erityisen selviä kaupunkialueiden ja harvaan asutun maaseudun välillä, joiden väliin asettuivat useimmissa tapauksissa kaupunkien kehysalueet ja ydinmaaseutu. Koulutustason erot aluetyyppien välillä selittivät jonkin verran, mutta vain osin havaittuja hyvinvointieroja.

Kaikki ei maallakaan ole huonommin, sillä asumismenot koetaan siellä vähemmän rasittaviksi kuin kaupunkialueilla. Lisäksi maalla voi olla sellaisia positiivisia tekijöitä, kuten luonnon merkitys hyvinvoinnille, joita ei aina huomata tarkastella. Kun olennainen ulottuvuus ympäristön hyvinvointia luovista ominaisuuksista puuttuu, kuva hyvinvointieroista voi olla hieman vaillinainen. Ehkä tästä syystä tyytymättömyyttä elämään ei maaseudulla koeta tämänkään tutkimuksen mukaan sen enempää kuin kaupungeissa, vaikka monia puutteita esiintyykin.

Toisaalta viitteitä haja-asutusalueiden asukkaiden suuremmasta onnellisuudestaan ei havaittu, mikä poikkeaa Saarisen ym.²³ tutkimuksesta.

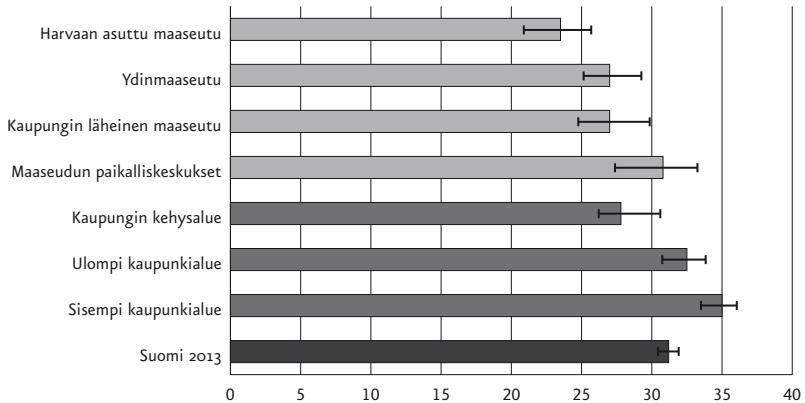
Epäluottamus sekä muihin ihmisiin että julkiseen valtaan oli yleisintä harvaan asutulla maaseudulla ja harvinaisinta kaupunkialueilla. Epäluottamus saattaa kuvastaa myös yksilön ”perusluottamusta”,²⁴ mutta kyse on kuitenkin yksilön suhteesta muihin ihmisiin tai yhteiskuntaan. Epäluottamus voi siis kuvata myös yksilön aiempia kokemuksia suhteessa kanssaihmiin ja julkiseen valtaan, ja toisaalta keskus–periferia-suhteeseen liittyvä epätasa-arvoinen valta-asetelma voi lisätä syrjäisellä alueella tunnettua epäluottamusta. Matti Heikkilä ym.²⁵ havaitsivatkin epäluottamuksen olevan harvaan asutulla maaseudulla suurta erityisesti suhteessa valtakunnan tason politiikoihin.

Edellä mainittu tutkimus kattoi kylläkin luotettavasti koko maan, mutta pitkälle meneviin aluetarkasteluihin sekään ei riittänyt ja alue-
luokkia jouduttiin yhdistelemään. Alueellisesti kattavimmat tiedot suomalaisten hyvinvoinnista sen sijaan saadaan kahdesta Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen tietojärjestelmästä, jotka ovat aikuisväestöä kuvaava Alueellinen terveys- ja hyvinvointitutkimus ATH sekä 14–18-vuotiaat kattava Kouluterveyskysely. Tässä keskitytään aikuisiin, mutta nuorten alueellisten hyvinvointierojen vertailu olisi oma kiinnostava kysymyksensä, josta on saatavissa tietoja Kouluterveyskyselyn peruseräraporteista. Niistä tuorein alue-eroja kuvaava raportti osoittaa, että myös nuorilla on suuria alueellisia eroja koetussa hyvinvoinnissa ja pääsyssä palveluihin.²⁶

Uutta alueluokitusta on testattu myös koko maan kattavan ATH-kyselyn avulla, jonka kokonaisotos sallii myös uuden luokituksen kaikki luokat.²⁷ Sen mukaan myönteisen hyvinvoinnin erot ovat verraten vähäisiä, ainakin muihin indikaattoreihin verrattuna. Esimerkiksi niin sanottu tyydyttymätön palvelutarjonta, millä tarkoitetaan vastaajan arviota siitä, onko hän saanut mielestään tiettyä palvelua silloin kun on tarvinnut, vaihtelee alueittain selvästi (kuvio 2). Sisemmällä kaupunkialueella asuvien tyydyttymätön tarve terveyskeskuslääkäripalveluihin on suurempi (34 %) kuin harvaan asutulla maaseudulla (26 %). Kulttuuripalvelujen tarpeen erot ovat vieläkin selvemmät ja odotusten mukaiset, sillä sisemmällä kaupunkialueella tarvetta raportoi noin 10 prosenttia ja harvaan asutulla maaseudulla peräti 37 prosenttia vastaa-

jista sen jälkeen kun ikärakenne on otettu huomioon. Edelleen elintavat vaihtelevat maaseutumaisuuden mukaan suoraviivaisesti niin, että lihavia ja niukasti kasviksia käyttäviä on eniten harvaan asutulla maaseudulla ja vähiten sisemmällä kaupunkialueella.

Kuvio 2: Tyydyttymätön terveyskeskuslääkäripalvelujen tarve asuinpaikan maaseutumaisuuden mukaan vuonna 2013.

Lähde: Saarsalmi ym. 2014.

Myös heikko työkyky oli leimallista maaseutualueille, yleisintä työkyvyn kokeminen heikentyneeksi oli haja-asutusalueella, joskin ikäerot selittävät alue-eroja osin. Kun haja-asutusalueella 37 prosenttia koki työkykynsä heikentyneeksi, sisemmällä ja ulommalla kaupunkialueella se oli 29 prosenttia.

Kokonaisuutena siis myös tuoreimmat, laajimmat ja ajantasaisimmat tiedot viittaavat siihen, että hyvinvoinnin alue-erojen pääpiirteet ovat ennallaan. Tosin ajallisista muutoksista on tietoja vain yksittäisiltä hyvinvoinnin osa-alueilta ja muutenkin ajallisen muutoksen analyysia vaikeuttaa itse alueellisuuden muutos, ennen kaikkea kuntarakenteen voimakas uudistuminen. Joka tapauksessa hyvinvoinnin, siis myönteisessä mielessä elämänlaadun, elämään tyytyväisyyden ja onnellisuuden, erot näyttävät olevan vähäisempiä ja myös vähemmän systemaattisia

kuin huono-osaisuuden erot. Vaikka maalaiset ovat hieman onnellisempia, urbaaniin elämään näyttää liittyvän hieman parempi elämänlaatu, mitä tukevat tiedot huono-osaisuudesta. Muun muassa huono työkyky, ylipainoisuus, huono terveydentila, huonompi toimeentulo ja epäluottamus ihmisiin ovat leimallisempia maaseutualueille kuin kaupunkimaiselle asuinympäristölle. Ääripäitä monilla näistä hyvinvoinnin ulottuvuuksista edustavat huono-osaisimpina haja-asutusalueet ja hyvinvoivimpina sisemmät kaupunkialueet.

Tosin uusi ruutupohjainen luokitus soveltuu huonommin kaupunkialueiden erotteluun. Aiempi tutkimus viittasi siihen, että nimenomaan suurimpiin kaupunkeihin liittyy oma hyvinvointiproblematiikka, jota jaottelu ulompaan ja sisempään kaupunkialueeseen ei tavoita riittävästi.²⁸

Yksiselitteistä onnelaa nämä tutkimukset eivät osoita, mutta aiemmat kuntatutkimukset viittaavat siihen, että ruotsinkieliselle rannikkoseudulle kasautuu eniten hyvinvointia. Edelleen objektiivisten kuntatietojen perusteella hyvinvoivimmat alueet ovat kaupunkien läheistä maaseutua, mutta tätä johtopäätöstä eivät tue uuden kuntaluokituksen mukaiset subjektiiviset tiedot, joiden nojalla vähiten hyvinvoinnin vajeita näyttäisi paikantuvan sisemmille kaupunkialueille.

Miten kaventaa alue-eroja?

Hyvinvointieroja on yhteiskuntatieteissä pyritty selittämään suurin piirtein yhtä kauan kuin eroista on tietoja. Kun alue-eroilla tiedettiin olevan asutushistoriallinen tausta, selityksiäkin haettiin aluekulttuurisista tekijöistä. Yksi varhaisia selitysmalleja oli sosiologi Veli Verkon heimoajatelu 1930-luvulla. Verkon kenties tunnetuin tutkimuskohde oli väkivaltarikollisuus, jonka taustalta hän erotti kaksi toisiinsa yhteydessä olevaa tekijää: alkoholin ja kansanluonteen.²⁹ Näiden yhdysvaikutuksesta voitiin tulkita väkivaltarikosten alueelliset erot: Vaasan läänille tyypillinen korkea henkirikosten määrä perustui – Verkon sanoin – "pohjalaisten äkkipikaisuuteen ja rehentelevään sekä ylpeään ja vapautta rakastavaan kansanluonteeseen". Tähän yhdistyi lisäksi huono "alkoholireaktio".

Vastaavasti Viipurin läänin todettiin perinteisesti olleen rauhallinen tässä suhteessa. Tämä perustui läänin väestön siveellisyyteen ja "karja-

laisen luonteen miellyttävään avomielisyyteen ja ystävällisyyteen". Karjalaisten katsottiin myös olevan raittiimpia kuin vaikkapa hämäläisten, joiden jurous selitti heidän heikkoa alkoholin sietokykyänsä.

Heimorajat ovat sittemmin liudentuneet, Viipurin lääni jäi rajan taakse ja itse heimoteoriakin edustaa mennyttä aikaa. Nykyään havaittujen erojen selitykset jaetaan perinteisesti kahteen ryhmään: toisaalta selitys voisi piillä alueilla asuvien ihmisten ominaisuuksissa tai elintavoissa, toisaalta selitystä haetaan alueisiin itseensä liittyvistä piirteistä. Usein ihmisten ominaisuuksia otetaan huomioon vakioimalla tilastollisesti alueilla asuvan väestön sosiodemografiset ominaisuudet, kuten ikä, sukupuoli, koulutustaso ja työllisyys, näin tehtiin useimmissa edellä esitellyistä tutkimuksista. Kuitenkin jo esimerkiksi työllisyys voi riippua voimakkaasti asuinseudun luonteesta ja sen tarjoamasta mahdollisuuksien rakenteesta. Maatalousvaltaisella paikkakunnalla voi olla vaikea työllistyä palvelusektorille.

Kunkin alueen hyvinvointiin vaikuttaa myös tekijöitä, jotka ovat siihen nähden ulkoisia voimia. Nämä ”ulkoiset voimat” muodostuvat usein pitkistä ja ainutlaatuisista vaikutusketjuista, joiden ilmentyminä näkyvät hyvinvointierot. Esimerkiksi työpaikkojen syntyminen ja poistuminen alueelta on usein pitkän prosessin tulos, jonka elementtinä on myös taloudellisia ja poliittisia voimia.³⁰ Edelleen yksilöiden kokemaan hyvinvointiin vaikuttavat hieman eri asiat kuin heidän asuinympäristöjensä laatuun. Tämä selittää myös sitä, miksi itsearvioidun (subjektiivisen) hyvinvoinnin mukaiset erot ovat toisenlaisia kuin ulkoa-arvoitujen (objektiivisten) mittausten mukaiset tulokset.³¹

Käytännössä hyvinvoinnin alueellisten erojen kattava selittäminen edellyttää näkökulmaa, joka huomioi ajallisen muutoksen sekä lähialueiden, kuten esimerkiksi koko seutukunnan, kehityksen. Usein tutkitavana on kuitenkin ollut vain yksittäinen poikkileikkaus. Aluetietojen ohella *on kerättävä tietoa myös väestön kokemuksista ja näkemyksistä mahdollisimman kattavasti*. Näiden ohella on kuitenkin olemassa aidosti yhteisötasoisia hyvinvointiin vaikuttavia tapahtumia tai olosuhteita, joita ei voi palauttaa yksilöihin. Esimerkiksi sosiaaliset verkostot, vuorovaikutus ja työllistymismahdollisuudet, samoin kuin yhteisön taloudellinen tila ja kyvyt hyödyntää avautuvia toimintamahdollisuuksia, liittyvät nimenomaan yhteisön toimintaan ja rakenteeseen.

Asuinympäristö tai -alue ei kuitenkaan ole sama kuin asuinyhteisö, joten alue-eroja selitettäessä olisi lisäksi otettava huomioon alueellisuus ja mahdollisuuksien rakenteen sijoittuminen spatiaalisesti asuinympäristössä.³² Edelleen yhteydet ja vaikutusketjut voivat olla epäsuoria esimerkiksi niin, että huonot liikenne yhteydet saattavat vaikeuttaa pääsyä terveyspalveluihin, mikä vuorostaan heikentää maaseutuväestön jo ennalta huonompaa terveydentilaa.³³

Vaikka ”Etelän” ja ”Pohjoisen” ero ilmenee tutkimustenkin mukaan edelleen usealla hyvinvoinnin ulottuvuudella, sisällissodan mahdollisuus on lähinnä kirjallista visiointia. Juuri keskinäisriippuvuudet, alueellinen työnjako ja monenlaiset taloudelliset sidokset kytkevät alueita toisiinsa, niin Suomessa kuin muuallakin. Tämä nähtiin äskettäin Britanniassa, kun skotlantilaiset äänestäjät päättivät jo ajoin kärkekkääksikin yltyneestä vastakkainasettelusta huolimatta pysyä osana saarivaltakuntaa.

Katsaus alue-erojen historiaan osoittaa, että yksioikoinen etelän ja pohjoisen tai kaupungin ja maaseudun vastakkainasettelu on perusteeton. Erityyppisiin alueisiin maan eri puolilla liittyy kuhunkin omat hyvät ja huonot piirteensä, jotka ilmenevät, kun hyvinvointia tarkastellaan riittävän laajasti ja monella ulottuvuudella. Vaikka alueiden erot ovat hyvin sitkeät, kahtiajaon sijasta olisi hyödyllisempää ottaa *aluepolitiikan lähtökohdaksi alueiden välinen vuorovaikutus ja väestön kasvava monipaikkaisuus*. Maaseutupolitiikassa tämä näkemys on koottu ”paikkaperustaisen kehittämisen” käsitteen alle.³⁴ Paikkaperustaisuuden tavoitteena on politiikka, joka tunnistaa paikkojen monimuotoisuuden ja ottaa huomioon paikalliset olosuhteet hallinto- ja palvelujärjestelmää kehitettäessä.

Käytännössä tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että samalla kun tunnistetaan kunkin alueen tärkeimmät hyvinvointiongelmien, *pyritään myös vahvistamaan niitä mahdollisuuksia, joita nämä alueet pitävät sisällään*. Esimerkiksi kun harvaan asutun maaseudun ikäihmiset leimataan hyvinvointijärjestelmää kuormittavaksi väestöryhmäksi, unohtuu usein eritellä sitä potentiaalia, joka ikääntyneiden palveluissa piilee, samoin kuin se tosiasia, että harvaan asuttu maaseutu on merkittävä ja merkityksellinen elinympäristö ja virkistysalue myös suurelle osalle kaupunkilaisia ja kasvavassa määrin myös kakkosasumisen paikka. Olennaista

on kuitenkin huomioida, että ”maaseutu” sen enempää kuin ”kaupunkikaan” ei ole jakamaton eikä eristyksissä vaan maaseutua on moneksi ja kaupunkialueet ovat kiinteässä vuorovaikutuksessa ja keskinäisriippuvuudessa eri maaseutualueiden kanssa. Näin ollen kehittämistoimenpiteiden tai aluepolitiikan lähtökohtana ei pidä olla yhden koon ratkaisut vaan paikallisiin oloihin mukautuvat, räätälöidyt ratkaisut.

Julkisuudessa liikkuu aika ajoin tietoja ”voittavista” ja ”häviävistä” alueista, milloin minkinlaisen laskelman seurauksena. Esimerkiksi soteuudistuksen voittajakunnat on jo julistettu, vaikka laskuperusteet ovat vielä avoinna ja sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmän rahoitusuudistus tekemättä. ”Etelän media” leimaa niin ikään säännöllisin väliajoin Väli- ja Pohjois-Suomen milloin eläteiksi, milloin tukitoimialueiksi, mitä diskurssia vastaan kirjailija Heikkinenkin opponoi. Hyvinvoinnin alueerojen kaventamisessa nämä asenteet eivät ole kovin hyödyllisiä.

Kokonaisuutena keskustelu kuvastaa paljolti myös sitä näköalatto- muutta, joka on syntynyt aluepoliittisen moninaistumisen seurauksena. Lukuisat aluetoimijat tähtäävät eri tahoille eikä luontevaa yhteistyötä ole päässyt muotoutumaan kokonaisnäkemyksen puuttuessa. Maan sisäiset ja sitkeässä istuvat suuret hyvinvointierot tulisi kuitenkin nähdä ennen kaikkea harjoitetun *valtakunnallisen* politiikan tuotoksena, kun ne tyypillisesti hahmotetaan pikemminkin *paikallisen ja seudullisen* politiikan ongelmina ja haasteina. Tällainen ripustus saattaa johtaa turhaan keskinäiseen kilpailuun ja kuntatason osaoptimointiin. Tästä hyvä esimerkki ovat pääkaupunkiseudun kaavoitukseen ja rakentamiseen liittyvät erityispiirteet, joita nyt yritetään ratkoa metropolihallinnolla. Näkökulman *painopisteen siirtäminen tuotoksiin johtaisi mitä luultavimmin nykyistä tavoitteisempaan ja hallitumpaan aluepolitiikkaan.*

Lähteet

- Allardt, Erik: *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. Juva, 1980.
- Heikkilä, Matti; Rintala, Taina; Airio, Ilpo & Kainulainen, Sakari: *Hyvinvointi ja tulevaisuus maalla ja kaupungissa*. Tutkimuksia 126. Stakes, 2002.
- Helminen, Ville; Nurmio, Kimmo; Rehunen, Antti; Ristimäki, Mika; Oinonen, Kari; Tiitu, Maija; Kotavaara, Ossi; Antikainen, Harri & Rusanen, Jarmo: *Kaupungin-maaseudun alueluokitus. Paikkatietomuotoisen alueluokituksen muodostamisperiaatteet*. SYKE, 2013.
- Kainulainen, Sakari; Rintala, Taina & Heikkilä, Matti: *Hyvinvoinnin alueellinen erilaistuminen 1990-luvun Suomessa*. Tutkimuksia 114. Stakes, 2001.
- Kannisto, Väinö: *Kuolemansyyt väestöllisinä tekijöinä Suomessa*. Kansantaloudellinen yhdistys, 1947.
- Karvonen, Sakari & Kauppinen, Timo M.: Kuinka Suomi jakautuu 2000-luvulla? – Hyvinvoinnin muuttuvat alue-erot. *Yhteiskuntapolitiikka* 74, 2009.
- Karvonen, Sakari; Kauppinen, Timo M. & Ilmarinen, Katja: Koetun hyvinvoinnin erot ja kehitys asuinpaikan mukaan. Teoksessa Vaarama, Marja; Moisio, Pasi & Karvonen, Sakari (toim.): *Suomalaisten hyvinvointi 2010*. THL, 2010.
- Karvonen, Sakari: Lapsiperheet maalla ja kaupungissa. Teoksessa Lammi-Tasakula, Johanna & Karvonen, Sakari (toim.): *Lapsiperheiden hyvinvointi 2014*. THL, 2014.
- Karvonen, Sakari & Kauppinen, Timo M.: Hyvinvoinnin vajeet maalla, kaupungeissa ja kaupunkikeskuksissa. Teoksessa Moisio, Pasi; Karvonen, Sakari; Simpura, Jussi & Heikkilä, Matti (toim.): *Suomalaisten hyvinvointi 2008*. Stakes, 2008.
- Kauppinen, Timo M. & Karvonen, Sakari: Hyvinvoinnin puutteet asuinpaikan maaseutumaisuuden mukaan. Teoksessa Vaarama, Marja; Karvonen, Sakari; Kestilä, Laura; Moisio, Pasi, & Muuri, Anu (toim.): *Suomalaisten hyvinvointi 2014*. THL, 2014.
- Kouvo, Antti: *Luottamuksen lähteet. Vertaileva tutkimus yleistynyttä luottamusta synnyttävistä mekanismeista*. Turun yliopisto, 2014.
- Luopa, Pauliina; Kivimäki, Hanne; Matikka, Anni; Vilkki, Suvi; Jokela, Jukka; Laukkarinen, Essi & Paananen, Reija: *Nuorten hyvinvointi Suomessa 2000–2013*. Raportteja 25. THL, 2014.
- Malinen, Pentti; Kytölä, Liisa; Keränen, Heikki & Keränen, Reijo: *Suomen maaseututyypit 2006*. 7/2006. Maa- ja metsätalousministeriö, 2006.

- Ponnikas, Jouni; Tiainen, Timo; Hätälä, Johanna & Rusanen, Jarmo: *Suomi ja alueet 2030*. Tutkimusjulkaisut nro 60. Kunnallissalan kehittämissäätiö, 2010.
- Ponnikas, Jouni; Voutilainen, Olli; Korhonen, Sirpa & Kuhmonen, Hanna-Mari: *Maaseutukatsaus 2014*. Alueiden kehittäminen 2. Työ- ja elinkeinoministeriö, 2014.
- Ramsey, Doug & Smit, Barry: Rural community well-being: models and application to changes in the tobacco-belt in Ontario, Canada. *Geoforum* 33, 2002.
- Riihinen, Olavi: *Teollistuvan yhteiskunnan alueellinen erilaistuneisuus*. WSOY, 1965.
- Saarinen, Arttu; Airio, Ilpo; Kaikkonen, Risto & Luoma, Minna-Liisa: Onnellisuus erityyppisillä asuinalueilla. *Yhteiskuntapolitiikka* 78, 2013.
- Saarsalmi, Perttu; Koskela, Timo; Virtala, Esa; Murto, Jukka; Pentala, Oona; Kauppinen, Timo M.; Karvonen, Sakari & Kaikkonen, Risto: *Terveysten ja hyvinvoinnin erot maalla ja kaupungissa vuonna 2013 – ATH-tutkimuksen tuloksia uuden kaupunki-maaseutu-luokituksen mukaan*. Tutkimuksesta tiiviisti 30, joulukuu 2014. THL, 2014.
- Siirilä, Seppo; Viljanen, Ville & Jousmäki, Jussi: *Elinolojen alueellinen erilaistuminen – huono-osaisuuden näkökulma*. Tutkimuksia Sarja B 71 Tampereen yliopisto, Aluetieteen ja ympäristöpolitiikan laitos, 1999.
- Siirilä, Seppo; Viljanen, Ville; Kuitunen, Jorma & Keski-Petäjä, Timo: *Hyvinvoinnin alueelliset erot Suomessa*. Aluetieteen laitos, sarja B: 47. Tampereen yliopisto, 1988.
- Työ- ja elinkeinoministeriö. Mahdollisuuksien maaseutu. Maaseutupoliittinen kokonaisohjelma 2014–2020. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja. Alueiden kehittäminen. Maaseudun yhteistyöryhmä. 9. Työ- ja elinkeinoministeriö, 2014.
- Työ- ja elinkeinoministeriö. Suomen aluekehittämisstrategia 2020. Vierailtu 12.1.2015. https://www.tem.fi/files/26330/ALUEKEHITTAMISSTRATEGIA_2020.pdf
- Verkko, Veli: *Väkivaltarikollisuuden riippuvaisuus kansanluonteesta ja muista etnillisistä tekijöistä: tilastollis-kriminologinen tutkimus*. Valtioneuvoston kirjapaino, 1936.
- Voutilainen, Olli; Wuori, Olli & Muilu, Toivo: *Eriytyvät alue- ja maatalouden rakenteet Suomessa maaseutunäkökulmasta*. MTT Raportti 64. Verkkojulkaisu. Vierailtu 14.11.2014. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-487-404-5>

- 1 Kannisto 1947.
- 2 Riihinen 1965.
- 3 Ponnikas ym. 2010.
- 4 Voutilainen ym. 2012.
- 5 Ponnikas ym. 2014.
- 6 Työ- ja elinkeinoministeriö 2010.
- 7 Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksella ja Kelassa on kuitenkin kehitetty erilaisia alueiden vertailun mahdollistavia verkkopalveluita, jotka kattavat joitakin hyvinvointitietoja. Näitä ovat THL:n Hyvinvointikompassi, tilasto- ja indikaattoripankki SOTKANet, Terveystemme.fi-sivusto ja Kelan Terveyspuntari.
- 8 Yksilöistä saadaan tietoa monin tavoin (kyselyt, tilastot, rekisterit), jolloin hyvinvoinnin eri ulottuvuuksien tavoittaminen on periaatteessa helpompaa. Sen sijaan eri aluetasojen kuvaamaan soveltuvat tietolähteet ovat jo niukempia. Vaikka periaatteessa samat tiedot ovat käytettävissä niin eri aluetasolla kuin yksilöitä kuvattaessa, kyselyaineistot ovat harvoin niin laajoja, että ne riittävät kuvaamaan esimerkiksi yksittäisen kunnan väestöä kattavasti ja samalla luotettavasti.
- 9 Siirilä ym. 1988; Kainulainen ym. 2001; Heikkilä ym. 2002.
- 10 Karvonen & Kauppinen 2009.
- 11 Riihinen 1965.
- 12 Karvonen & Kauppinen 2009.
- 13 Siirilä ym. 1999, 54-55.
- 14 Esim. Karvonen ym. 2010.
- 15 Saarinen ym. 2013.
- 16 Alueet jaettiin tällä kertaa neljään tyyppiin, jotka olivat kaupungin keskusta, esikaupunki/lähiö, kuntakeskus/taajama ja maaseudun haja-asutusalue.
- 17 Saarsalmi ym. 2014.
- 18 Saarinen ym. 2013; Karvonen 2014.
- 19 Helminen ym. 2013.
- 20 Uusi luokitus perustuu 250 m × 250 m ruutuihin, jotka on luokiteltu seitsemään luokkaan kaupunki-maaseutu-ulottuvuudella. Luokituksen avulla voidaan erottaa toisistaan sisempi kaupunkialue, ulompi kaupunkialue, kau-

pungin kehysalue, maaseudun paikalliskeskus, kaupungin läheinen maaseutu, ydinmaaseutu ja harvaan asuttu maaseutu.

21 Malinen ym. 2006.

22 Kauppinen & Karvonen 2014.

23 Saarinen ym. 2013.

24 Kouvo 2014.

25 Heikkilä ym. 2002.

26 Luopa ym. 2014.

27 Saarsalmi ym. 2014.

28 Karvonen & Kauppinen 2008.

29 Verkko 1936.

30 Ramsey & Smit 2002.

31 Allardt 1980.

32 Karvonen & Kauppinen 2009.

33 Saarinen ym. 2013.

34 Työ- ja elinkeinoministeriö 2014.

6. Meikäläiset ja muukalaiset – etnisten ja kulttuuristen erojen Suomi

141

Pasi Saukkonen

Etnisessä mielessä Suomi on pitkään ollut sanan varsinaisessa merkityksessä kansallisvaltio: lähes kaikki suomalaiset kuuluvat samaan rotuun, puhuvat samaa kieltä ja tunnustavat samaa uskontoa. Lähes kaikki suomalaiset asuvat valtiossa nimeltä Suomi. Suomalaiset ovat yksi kansa yhdessä valtiossa.¹

SOSIOLOGI MATTI VIRTANEN kiteytti yllä olevaan lainaukseen sen, mitä monet suomalaiset vielä 1980-luvun puolivälissä todennäköisesti maastaan ja kansastaan ajattelivat. Ei tarvinnut olla kiihkomielinen nationalisti ollakseen sitä mieltä, että suomen kielen ja suomalaisen kulttuurin varaan muodostuva kansallinen yhteisö tai kansakunta, Suomessa asuvista ihmisistä koostuva sosiaalinen yhteisö (yhteiskunta) ja täysivaltaisista kansalaisista koostuva poliittinen yhteisö (valtio) olivat pohjimmiltaan yksi ja sama asia. Kansallinen yhtenäisyys oli jopa yksi suomalaisuutta sinänsä luonnehtiva piirre, jota pidettiin myös erittäin tärkeänä ja hyödyllisenä asiana, voimavarana kansainvälisessä kilpailussa sekä tukena ja turvana sisäisissä kriiseissä ja ulkoisen uhan alla.²

On itse asiassa hieman omituista, että tämä käsitys kansallisesta yhtenäisyydestä ja sen siunauksellisuudesta oli niin laajalti jaettu. Voisi nimittäin väittää myös aivan päinvastaista. Sillä maa-alueella, jota on ollut tapana kutsua Suomeksi, on tietävästi aina puhuttu eri kieliä, harjoitettu eri uskontoja, ylläpidetty erilaisia etnisiä ja kulttuurisia identiteettejä sekä muutenkin jaettu toisistaan poikkeavia käsityksiä oikeista arvoista ja tavoista sekä hyvästä elämästä. Suomi on aina ollut moni-

kulttuurinen yhteiskunta, etnisesti ja kulttuurisesti monimuotoinen, eikä sille silti ole historian saatossa kovin huonosti käynyt.

Monikulttuurisuus on myös tunnustettu, mutta kansallisen identiteetin sijaan suomalaisessa kieli- ja vähemmistöpolitiikassa. Useimpiin Euroopan maihin verrattuna virallinen Suomi on suhtautunut ainakin joihinkin vähemmistöihinsä varsin suopeasti. Kirkko ja valtio erotettiin toisistaan jo autonomian aikana, ja ortodoksisella kirkolla on jo pitkään ollut kansankirkon asema evankelis-luterilaisen kirkon rinnalla. Itsenäistymisen yhteydessä Suomesta tehtiin virallisesti kaksikielinen valtio, kun suomi ja ruotsi määriteltiin maan kansalliskieliksi. Saamelaisia ja romaneja on syrjitty monin tavoin, mutta heidän olemassa olonsa tunnistettiin ja tunnustettiin jo 1800-luvulla, ja perinteisten vähemmistöjen asema on toisen maailmansodan jälkeen kaikkineen parantunut merkittävästi.

Suomi onkin erittäin helppo ymmärtää väärin kansallisvaltiosta ja vähemmistöjen oikeuksista puhuttaessa. Maamme ei ole kielellisissä ja kulttuurisissa kysymyksissä nationalistinen TAI monikulttuurisuutensa tunnustava ja sen säilymistä tukeva multikulttuuristinen valtio. Suomi on näitä molempia samanaikaisesti, SEKÄ nationalistinen ETTÄ multikulttuuristinen. Lainsäädäntö ja poliittis-hallinnolliset periaatteet ja käytännöt ovat taanneet monille väestöryhmille suhteellisen laajat kulttuuriset oikeudet ja niihin kuuluville ihmisille yhdenvertaisen aseman. Tästä huolimatta monet ovat olleet sitä mieltä, että vain äidinkieleltään suomenkieliset, taustaltaan evankelis-luterilaiset ja fyysisiltä ominaisuuksiltaan valkoihoiset henkilöt ovat aitoja, oikeita suomalaisia. Vielä joitain vuosikymmeniä sitten varsinaisten suomalaisten esi-isien ajateltiin olevan kotoisin Volgan mutkasta, Kama-joen seudulta, josta oli lähdetty kohti nykyisiä asuinalueita suhteellisen yhtenäisenä joukkona. Muut kuin nämä Suomen kansan aidot edustajat ovat olleet muukalaisia, vieraita, ei-suomalaisia.

Haaste Suomelle ja Euroopalle

Sellaista yhteiskuntaa, joka todella olisi etnisesti, kielellisesti ja kulttuurisesti täysin yhtenäinen, ei juuri olekaan. Tästä syystä kaikissa yhteiskunnassa yksi keskeinen tehtävä ja haaste on organisoida tuota eri-

laisuutta siten, että yhteiskunta pysyy koossa ja pystyy saavuttamaan keskeiset tavoitteensa. Tarvitaan riittävästi yhteenkuuluvuuden tunnetta sekä kykyä ratkoa niitä ongelmia ja ristiriitoja, jotka erilaisuudesta ja usein myös eriarvoisuudesta kumpuavat. Monikulttuurisuuden järjestämistä tapahtuu sekä lainsäädännön, politiikan ja julkisen hallinnon tasolla että symbolisella tasolla, jossa jaetaan ihmisiä meihin ja muihin, aitoihin ja outoihin, hyväksyttyihin ja halveksittuihin.

Kulttuurioikeuksia koskeva kansainvälinen kehitys loi 1900-luvun jälkipuoliskolla melko yleisesti hyväksytyt kehykset erilaisuuden organisoinnille ja vähemmistöjen suojelulle. Yhdistyneiden Kansakuntien piirissä alettiin ajan mittaan osoittaa enemmän huomiota myös kollektiivisille kulttuurisille oikeuksille. Euroopan neuvostossa hyväksyttiin 1990-luvulla kaksi merkittävää asiakirjaa: kansallisten vähemmistöjen suojelua koskeva puiteyleissopimus sekä alueellisia ja vähemmistökieliä koskeva Eurooppalainen peruskirja. Suomi on ratifioinut molemmat sopimukset. Useimmissa Euroopan maissa on luotu ratkaisuja etnisten, kielellisten ja kulttuuristen vähemmistöjen oikeuksien sekä yhteiskuntarauhan turvaamiseksi. Nämä ratkaisut poikkeavat toisistaan paljon.³

Samaan aikaan monien maiden etniset ja kulttuuriset rakenteet muuttuivat suuresti lisääntyneen kansainvälisen muuttoliikkeen seurauksena. Ihmisiä on muuttanut esimerkiksi imperiumien hajoamisen jälkimainingeissa, opiskelun, työn ja toimeentulon perässä, perheen perustamisen tai yhdistämisen merkeissä, pakoon sotaa, vainoa tai väkivaltaa ja monista muista syistä. Verrattuna esimerkiksi Kanadaan tai Australiaan muutto Euroopan maihin on kuitenkin yhä ollut melko vähäistä. Suhteessa ennen toista maailmansotaa vallinneeseen tilanteeseen muutos on kuitenkin ollut dramaattinen, koska Eurooppa oli vuosisatojen ajan paikka, josta lähinnä muutettiin muualle maailmaan. Toisin kuin Pohjois-Amerikassa ja Oseaniassa maailmanlaajuinen muuttoliike on Euroopassa myös haastanut ajatuksen kulttuurisesti yhtenäisestä yhteiskunnasta ja kansallisvaltiosta.

Suomi on aina ollut kansainvälisten muuttoliikkeiden kohdema, mutta erityisesti itsenäisyyden ajan ensimmäisen seitsemän vuosikymmenen aikana Suomeen muutti vain vähän ihmisiä. Heistä harvalukuinen määrä jäi tänne lopullisesti. Maahanmuutto alkoi kasvaa 1980-luvun lopussa kylmän sodan päätyttyä, eurooppalaisen yhden-

tymiskehityksen voimistuessa ja kun Suomi lähestyi yleisessä vaurauudessa ja hyvinvoinnissa muiden Pohjoismaiden tasoa. Nyky-Suomessa puhutaan lukuisia eri kieliä, tunnustetaan kaikkia maailman suuria uskontoja ja ihmisillä on mitä erilaisimpia etnisiä identiteettejä sekä kulttuurisia tapoja ja traditioita. Yhtenäiskulttuurin aika on peruuttamattomasti ohi, jos sitä siis koskaan olikaan.

Miten Suomessa on suhtauduttu maahanmuuton seurauksena syntyneeseen uuteen monimuotoisuuteen? Miten julkinen valta pyrkii edistämään Suomeen muuttavien ja erilaisiin vähemmistöryhmiin kuuluvien oman paikkansa löytämistä täkäläisessä yhteiskunnassa? Kuinka yhdenvertaisia erilaisia taustoja omaavat, erilaisia identiteettejä ylläpitävät ja erilaisia kieliä ja kulttuureja edustavat ihmiset ovat Suomessa? Kuinka periaatteelliset oikeudet ja vapaudet toteutuvat käytännössä? Onko kansallinen identiteetti muuttunut avoimempaan ja monikulttuurisempaan suuntaan? Millä tavalla Suomi on muuttunut kun Suomeen on muutettu?

Suomen historiallinen monimuotoisuus

Valtiollisessa mielessä Suomesta voidaan puhua vasta vuodesta 1809 lähtien. Autonomisen Suomen suuriruhtinaskunnan kulttuuriset rakenteet olivat ennen muuta kielellisiä. Suuri osa maan väestöstä jakautui suomen- ja ruotsinkielisiin, joista jälkimmäiset olivat pitkään etuoikeutetussa asemassa, koska ruotsin kieli oli maan virallinen kieli sekä kulttuurielämän, sivistyneistön ja suurelta osin myös elinkeinoelämän kieli. Tämän vuoksi ruotsin kielellä oli paljon merkitystä myös sellaisilla alueilla, joilla äidinkieleltään ruotsinkielisiä ei muuten juuri asunut. Saamelaiden asutusalue oli vuosisatojen aikana siirtynyt aina vain pohjoisemmaksi.

Ulkomaalaisia Suomessa on maan periferisestä asemasta huolimatta myös aina ollut.⁴ 1800-luvun jälkipuoliskolla, kun suomalainen yhteiskunta nopeasti nykyaikaistui, muuttoliike kiihtyi siihen mittaani, että joitain paikkakuntia kuten Viipuria ja vuosisadan vaihteen Helsinkiä voidaan pitää suorastaan kansainvälisinä kaupunkeina. Venäläisten lisäksi Suomeen muutti juutalaisia, tataareja ja itäaasialaisia sekä esimerkiksi yrittäjiä ja eri alojen ammattilaisia Saksasta, Norjasta ja Eng-

lannista. Uraa ja mainetta Suomessa loivat myös muun muassa tanskalaiset meijeristit sekä sveitsiläiset kondiittorit ja juustomestarit.

Ensimmäinen maailmansota, Venäjän vallankumous ja Suomen itsenäistyminen pysäyttivät tämän kehityksen, jopa niin dramaattisesti, että varhainen maahanmuutto on monin paikoin unohtunut aiheutta koskevasta keskustelusta. Suomeen tuli Venäjältä kymmeniätuhansia pakolaisia, mutta suuri osa heistä jatkoi matkaansa jonnekin muualle. Epävakaiden poliittisten olojen lisäksi poismuuttoa kiihdytti taloudellinen lama sekä viranomaisten tiukentunut suhtautuminen työolupien myöntämiseen. Samalla ruotsin kielen merkitys ja asema muuttuivat, kun suomesta tuli toinen virallinen kieli. Suuri osa suomenkielisistä suomalaisista, etenkin sisämaassa, asui sellaisissa etnisissä ja kulttuurisissa oloissa, että ympäristöä saattoi perustellusti pitää yhtenäiskulttuurisena.

Toisen maailmansodan aikana Suomi vastaanotti suuria määriä pakolaisia Virosta ja Inkeristä, mutta useimmat heistä jouduttiin palauttamaan takaisin Neuvostoliittoon. Vielä suuremman pakolaisryhmän muodosti sodassa hävityiltä alueilta evakuoitu karjalainen siirtoväki, joka asutettiin eri puolille Suomea. Heidän joukossaan oli myös paljon romaneja. Kylmä sota sulki Suomen melko kattavasti kansainväliseltä muuttoliikkeeltä, joskin myös tänä aikana maahamme saapui työpaikan seurauksena tai avioitumisen tuloksena ihmisiä lähinnä muista Euroopan maista. Vuonna 1950 Suomessa oli kuitenkin vain alun toistakymmentätuhatta ulkomaalaista, eikä määrä kasvanut seuraavien kahden vuosikymmenen aikana kuin tuhannella hengellä. Samaan aikaan Suomesta muutti ulkomaille, erityisesti Ruotsiin, satojatuhansia henkilöitä.

Suomi vastaanotti 1970-luvulla pakolaisia Chilestä sotilasvallankaappauksen jälkeen sekä myöhemmin niin sanottuja venepakolaisia Vietnamista. Kylmän sodan päättyminen, rajojen vapautuminen Euroopassa sekä Neuvostoliiton romahtaminen aiheuttivat suuria muutoksia kansainvälisessä muuttoliikkeessä ja se näkyi myös Suomessa. Ensimmäiset somalialaiset saapuivat Neuvostoliitosta heidän kotimaassaan syttyneen sisällissodan jälkeen. Jugoslavian väkivaltainen hajoaminen aiheutti niin ikään pakolaisuutta, minkä seurauksena Suomeen tuli esimerkiksi albaaneja, ja lisäksi turvapaikanhakijoita on saapunut esimerkiksi Irakista ja Afganistanista. Oman erityisryhmänsä muodostavat

paluumuuttajastatuksella Suomesta oleskeluluvan saaneet inkerinsuomalaiset. Suomen jäsenyys Euroopan unionissa on lisännyt muuttoa myös muista EU:n jäsenmaista, hyvin monilla eri perusteilla.⁵

Monikulttuurisuuden rakenteet nyky-Suomessa

Suomen nykyistä monikulttuurisuutta on vaikea kuvata täsmällisesti, koska meillä ei ole tarkkaa tietoa yhteiskunnan etnisistä ja kulttuurisista rakenteista. Etnistä taustaa tai identiteettiä ei tilastoida. Sen sijaan Suomessa kerätään tietoja ihmisten äidinkielestä, syntymämaasta ja kansalaisuudesta, myös rekisteröityjen uskonnollisten yhdyskuntien jäsenten lukumäärät ovat tiedossa. Näiden tietojen avulla voi muodostaa suuntaa-antavan kuvan Suomessa sijaitsevista kulttuurisista yhteisöistä ja jakolinjoista.

Kieliryhmistä ruotsinkieliset on yhä ylivoimaisesti suurin, Manner-Suomessa asui vuonna 2013 noin 265 500 ihmistä, jotka ovat rekisteröineet äidinkielekseen ruotsin kielen, minkä lisäksi Ahvenanmaalla asuu noin 25 000 ruotsinkielistä. 1900-luvulla kielirakenteet muuttuivat kuitenkin huomattavasti. Ruotsinkielisten osuus koko väestöstä pieneni, kun taas maahanmuutto tuotti uusia kielivähemmistöjä, joista osa on jo melko suuria. Venäjänkielisiä on virallisten kielitilastojen perusteella noin 66 000, vironkielisiä noin 43 000, somalin- ja englanninkielisiä noin 16 000 (taulukko 1.) Kaikkiaan rekisteröityjä äidinkieliä on Suomessa yli 150.

Taulukko 1: Kymmenen suurinta ulkomailla syntyneiden, ulkomaan kansalaisten ja vieraskielisten ryhmää Suomessa vuonna 2013.

Syntymävaltio	Määrä	Kansalaisuus	Määrä	Kieli	Määrä
Entinen Neuvostoliitto	53 740	Viro	44 774	venäjä	66 379
Viro	39 488	Venäjä	30 757	viro	42 936
Ruotsi	31 777	Ruotsi	8 382	somali	15 789
Venäjä	11 058	Somalia	7 465	englanti	15 570
Somalia	9 618	Kiina	7 121	arabia	13 170
Irak	9 275	Thaimaa	6 484	kurdi	10 075
Kiina	8 894	Irak	6 353	kiina	9 496
Thaimaa	8 699	Turkki	4 398	albania	8 214
Entinen Jugoslavia	6 748	Intia	4 372	thai	7 513
Saksa	6 350	Britannia	4 048	persia	7 281
Ulkomailla syntyneet yhteensä	304 279	Ulkomaan kansalaiset yhteensä	207 511	Vieraskieliset yhteensä	289 068

Lähde: Tilastokeskus.

Kielitilastojen nojalla voidaan tehdä päätelmiä Suomen monikielisydestä. Kuva on kuitenkin jo nyt epätarkka, ja tulevaisuudessa tämä seurantajärjestelmä muuttuu perin epäluotettavaksi. Käytössä oleva standardi ei tunnista kaikkia maailman kieliä, ja ihmiset voivat eri syistä ilmoittaa myös jonkin muun kielen kuin tosiasiallisen äidinkieltensä. Suurin ongelma piilee kuitenkin siinä, että Suomessa voi rekisteröidä äidinkielekseen vain yhden kielen, vaikka monet ihmiset ovat tosiasiallisesti kaksi- tai jopa monikielisiä. Heillä voi myös olla siinä mielessä kaksi- tai monikielinen identiteetti, että he kokevat nämä kielet yhtä lailla omakseen ja itselleen läheisiksi ja tärkeiksi.

Suomen evankelis-luterilainen kirkko on yhä ylivoimaisesti suurin uskonnollinen yhdyskunta, jolla on yli neljä miljoonaa jäsentä. Käytännössä Suomesta löytyvät nykyään kuitenkin kaikki maailman suuret uskonnot, joista islamilainen yhteisö eri suuntauksineen on kasvanut

huomattavasti. Suomen muslimien määrää voi vain arvioida, koska vain pieni osa heistä on jäsen rekisteröidyssä uskonnollisessa yhdyskunnassa, mutta uskontokunnan kooksi on arvioitu noin 50 000–60 000 muslimia.⁶ Islam ja muu muuttoliikkeen tuottama uskonnollinen moninaisuus nousee usein esille, kun puhutaan esimerkiksi uskonnollisista traditioista koulujen juhlatilaisuuksissa. Taustalla vaikuttaa kuitenkin myös se, että yhä suurempi osa väestöstä, erityisesti pääkaupunkiseudulla, on kaikkien uskontokuntien ulkopuolella, osa heistä vakaumusellisista tai ideologisista syistä.

Kansalaisuuden perusteella ei voi sanoa juuri mitään monikulttuurisuuden rakenteista, eikä kansalaisuustilastoja juuri kannata käyttääkään muuten kuin esimerkiksi arvioitaessa äänestyskäyttäytymistä valtiollisissa vaaleissa. Suomessa asuvien ihmisten syntymämaa tarjoaa luotettavamman kuvan yhteiskunnan muutoksesta. Suomessa asuu tällä hetkellä noin kolmesataatuhatta muualla kuin Suomessa syntynyttä henkilöä. Heistä monet ovat lähtöisin Venäjältä tai muualta entisen Neuvostoliiton alueelta. Myös Ruotsista muuttaneita on paljon, heistä monilla on suomalaiset sukujuuret. Somaliasta, Irakista, erityisesti Jugoslaviasta ja monista muista maista on tultu sotaa tai muuta turvattomuutta pakoon. Thaimaasta on muutettu etenkin suomalaisten (miesten) puolisoiksi, Kiinasta ja Intiasta puolestaan lähinnä opiskelemaan ja työtä tekemään.

Maahanmuuttajat ovatkin niin heterogeeninen ihmisjoukko, että heistä puhuminen yhtenä ryhmänä vie hakoteille. Lisäksi median tapakäsitellä asioita johtaa harhaan. Vaikka pakolaisuus usein korostuu maahanmuutosta puhuttaessa, turvapaikanhakijoita on ollut vuosittain vain muutamia tuhansia, eikä suuri osa heistä ole edes saanut oleskelulupaa. Puheenaiheena on usein myös ikäviä asioita kuten korkea työttömyys, alhainen koulutustaso tai maahanmuuttajien kokemaa syrjintä ja rasismi. Tällöin unohtuu, että Suomessa on myös paljon sellaisia maahanmuuttajia, joilla on asiat hyvin ja jotka pystyvät huolehtimaan itsensä ja lähimmäisistään ilman yhteiskunnan apua. On ymmärrettävää, että he eivät halua tulla kutsutuksi ja kohdelluksi stereotyyppisesti leimattuina maahanmuuttajina.

Historiallisina, etnisinä, kielellisinä, uskonnollisina tai muuten kulttuurisina vähemmistöinä on viime vuosikymmeninä Suomessa pidetty

hieman vaihtelevasti Suomen ruotsinkielisiä, karjalaisia, ortodokseja, saamelaisia, romaneja, juutalaisia, tataareja ja (vanha)venäläisiä.⁷ Toisinaan näitä ryhmiä on kutsuttu myös kansallisiksi vähemmistöiksi.⁸ Tuoreimmissa Suomen kulttuurisen monimuotoisuuden kuvauksissa oman sijansa ovat saaneet myös maahanmuuton tuottamat uudet ryhmät. Etnisiä tai kulttuurisia yhteisöjä onkin nyt jo suuri määrä ja esimerkiksi muslimit, somalit ja vironkieliset ovat kooltaan suurempia kuin jotkut perinteistä vähemmistöryhmistä. Suomen monikulttuurisuus on nykyään täysin kiistaton tosiasia.

Samalla tuon monikulttuurisuuden alueellinen painopiste on siirtynyt entistä vahvemmin suuriin kaupunkeihin, erityisesti pääkaupunkiseudulle. Henkilöitä, jotka olivat rekisteröineet jonkin muun kielen kuin suomen tai ruotsin äidinkielekseen, oli Helsingissä vuonna 2014 lähes 80 000, ja näiden niin sanottujen vieraskielisten osuus väestöstä on myös Espoossa ja Vantaalla 12–13 prosenttia. Venäjänkielisiä on suhteellisen paljon myös Kaakkois-Suomessa, työperäisiä maahanmuuttajia eri maista joissain ruotsinkielisen Pohjanmaan kunnissa ja Ahvenanmaalla ja pakolaistaustaisia paikkakunnilla, joilla sijaitsee turvapaikanhakijoiden vastaanottokeskus. On kuitenkin myös paikkakuntia, joilla esimerkiksi musta ihonväri herättää yhä paljon huomiota.

Maahanmuutto jatkuu varmasti myös tulevaisuudessa, hyvin todennäköisesti lisääntyä. Vaikka ulkomailla syntyneiden määrä on kasvanut suuresti sitten 1980-luvun puolivälin, heidän osuutensa väestöstä on yhä Euroopan pienimpiä. Oletettavasti suomalainen yhteiskunta siten monikulttuuristuu entisestään. Me emme kuitenkaan vielä tiedä, kuinka vahvoja ja ajallisesti kestäviä vähemmistöryhmiä muuttoliike Suomeen tuottaa. Niin sanottu toinen sukupolvi eli Suomeen muuttaneiden ihmisten lapset on vielä melko pieni, joskin se kasvaa joka vuosi melko nopeasti. Osa siihen kuuluvista sulautuu suomalaiseen kantaväestöön eli suomalaistuu täysin, mutta monet haluavat myös säilyttää ja välittää edelleen kotinsa kieltä, uskontoa ja muita traditioita.

Vähemmistöt eri asemissa

Suomen perustuslaissa, sen 17. pykälässä säädetään, että suomi ja ruotsi ovat maan kansalliskielet. Virallisen kaksikielisyyden lisäksi Suomen

lainsäädäntö osoittaa valtiosäännön tasolla varsin paljon huomiota maan monikulttuurisuudelle ja Suomessa asuvien ihmisten kulttuurisille oikeuksille heidän taustoistaan riippumatta. Samassa perustuslain pykälässä taataan saamelaisille alkuperäiskansana sekä romaneille ja muille ryhmille oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan.

Taustalla on 1990-luvun alussa toteutettu perusoikeusuudistus, jonka perusteluissa todettiin, että edellä mainittu linjaus tarkoittaa myös julkisen vallan velvollisuutta tukea oman kielen ja kulttuurin ylläpitoa ja kehittämistä. Lisäksi säännöksen perusteluissa todettiin, että siinä mainitut oikeudet koskevat esimerkiksi tataarien ja juutalaisten lisäksi myös uusia väestöryhmiä, jos niitä voidaan pitää vähemmistöinä. Suomalaisen kotouttamispolitiikan perusperiaate onkin ollut jo yli kahdenkymmenenviiden vuoden ajan, että tavoitteena on Suomeen muuttaneiden sopeutuminen ja osallistuminen täkäläiseen yhteiskuntaan ilman, että he joutuvat luopumaan kielestään, kulttuuristaan tai identiteetistään.

Kaikki kulttuurivähemmistöt eivät kuitenkaan ole samalla viivalla. Ruotsin kielen asema toisena virallisena kielenä poikkeaa selvästi muista, eivätkä Suomen ruotsinkieliset ole siis samassa merkityksessä vähemmistö kuin muut. Myös saamelaisten kielelliset ja kulttuuriset oikeudet ovat toisella tasolla kuin muiden historiallisten vähemmistöjen, koska heillä on niin ikään perustuslakiin ankkuroitu omaa kieltä ja kulttuuria koskeva itsehallinto saamelaisten kotiseutualueella. Romanit mainitaan siis perustuslaissa nimeltä, mutta heitä tai heidän kieltään ja kulttuuriaan koskevaa erityislainsäädäntöä ei ole.

Itse asiassa Suomen lainsäädäntö ei määrittele tarkemmin Suomen kansallisia tai kielivähemmistöjä tai näiden oikeuksia. Suomen ratihoimien Euroopan neuvoston sopimusten pohjalta Suomi tunnustaa ruotsin kieltä käyttävät Suomen kansalaiset ja ruotsin kielen, saamelaiset ja saamen kielen (kielet), romanit ja romanikielen, venäläiset ja venäjän kielen, tataarit ja tataarikielen sekä juutalaiset ja jiddišin. Kieli-sopimuksen yhteydessä mainitaan myös viittomakieli sekä karjalan kieli, joka sai ei-alueellisen vähemmistökielen aseman vasta vuonna 2009. Kansallisten vähemmistöjen yhteydessä raportoidaan erikseen Ahvenanmaasta ja sen itsehallinnosta.

Monet näihin ryhmiin kuuluvat ihmiset ovat kuitenkin epätietoisia siitä, mitkä heidän kielelliset ja kulttuuriset oikeutensa ja vastaavasti suomalaisen yhteiskunnan velvollisuudet heitä kohtaan ovat. Tämän epäselvyyden lisäksi suomalaista vähemmistöpolitiikkaa leimaa kuilu periaatteiden ja käytäntöjen, retoriikan ja toteutuksen sekä tavoitteiden ja niiden saavuttamisen välillä. Todellisuudessa Suomi on paljon vähemmän multikulturalistinen kuin mitä lainsäädännön, politiikkaohjelmien ja juhlapuheiden antamasta ideaalikuvasta monikulttuurisesta Suomesta voisi päätellä.⁹

Tämä ristiriita koskee myös Suomen ruotsinkielisiä, joiden kielelliset oikeudet eivät toteudu likimainkaan lainsäädännön edellyttämällä tavalla. Viime aikoina on ilmaistu paljon huolta pienten historiallisten vähemmistökielten säilymisestä ja esitetty tarve ryhtyä määrätietoisempiin ja kunnolla resursoituihin toimiin. Kaikki kolme saamelaiskieltä ovat enemmän tai vähemmän uhanalaisia, etenkin inarinsaame ja koltansaame, samoin Suomessa puhuttu romanikieli. Epävarmaa on myös muita myöhemmin vähemmistökieleksi luokitellun karjalan kielen siirtyminen seuraaville sukupolville niin, että kielen säilyminen Suomessa varmistuu.¹⁰

Selvimmin kuilu suomalaisen multikulturalismin ihanteiden ja arjen välillä näkyy kuitenkin Suomeen muuttaneiden ihmisten ja heidän jälkeläistensä kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien kohdalla. Maahanmuuttajien ja uusien vähemmistöryhmien yhdistykset ja hankkeet ovat voineet saada rahoitusta valtiolta ja kunnilta kielen ja kulttuurin ylläpitämiseen, ja suomalainen koululaitos on tarjonnut mahdollisuuden oman kielen opetukseen. Suhteessa kasvavaan tarpeeseen keinot ja niihin tarkoitetut määrärahat ovat kuitenkin olleet vähäiset, riittämättömät. Käytännön kotouttamispoliittiset toimet kohdistuvat tosiasiaa miltei pelkästään yksilöotteiseen suomalaiseen yhteiskuntaan ja suomalaisuuteen sopeutumiseen.

Kuva suomalaisesta multikulturalismista tarkentuu myös ottamalla huomioon yhteiskunnassa vallitseva asenneilmasto. 1960-luvun lopulta vuosituhaten vaihteeseen ulottuneella ajanjaksolla suvaitsevaisuuden ja erilaisuuden hyväksynnän voi katsoa yleisesti lisääntyneen Euroopassa. Sitten uusnationalismi ja arvokonservatismi ovat vahvistuneet koko Euroopassa, mikä näkyy erilaisten usein maahanmuuttoa

vastustavien ja monikulttuurisuutta kritisoivien uusoikeistolaisten ja populististen puolueiden suosion kasvuna. Kyse on kuitenkin laajemmasta ilmiöstä, joka sisältää sekä maltillisempia (lipunheiluttelu kansainvälisissä kilpailuissa, sota-ajan nostalgisointi) että radikaalimpia ilmenemismuotoja (väkivaltainen äärioikeistolaisuus).

Suomessa tätä kehitystä ilmentää Perussuomalaisten muuttuminen aikaisempaa nationalistisemmaksi puolueeksi sekä kannatuksen kasvu ennen vuoden 2011 vaaleja. Siitä kertoo myös muuttunut suhtautuminen ruotsin kielen asemaan. Suuri osa verkossa ilmenevästä kritiikistä koskien ruotsin kieltä ja suomenruotsalaisia käsittelee ruotsinkielisten kielellisiä oikeuksia, etenkin ruotsin kielen pakollisuutta suomenkielisissä kouluissa.¹¹ Osa paikoin hyvin kärjekkäästä arvostelusta kohdistuu kuitenkin myös suomenruotsalaisiin instituutioihin ja ruotsinkielisiin ihmisiin. Suomessa on yhä ainakin jonkin verran ihmisiä, jotka eivät pidä ruotsinkielisiä samassa mielessä suomalaisina kuin suomenkielisiä.

Myös saamelaisten oikeuksista käytävä keskustelu saa pohjoisimmassa Suomessa paikoin kärjekkäitä sävyjä, ja romaneihin suhtaudutaan monin paikoin halveksivasti ja epäluuloisesti. Varsinaista ihonväriin tai etniseen alkuperään kytkeytyvää rasismia Suomesta löytyy niin ikään, samoin kielteistä asennoitumista islamin uskoa ja muslimeja kohtaan.¹² Syrjinnästä työhönottotilanteissa on vastikään saatu vahvaa tieteellistä näyttöä.¹³

Tutkimuksissa on myös pystytty osoittamaan, että Suomessa on etnistä hierarkiaa eli eri maista tuleviin ja eri kulttuureja ja kansallisuksia edustaviin suhtaudutaan eri tavoin. Pirkko Pitkäsen tutkimuksessa suhtautuminen esimerkiksi kurdien, somalialaisten ja venäläisten maahanmuuttoon oli huomiota herättävän kielteistä.¹⁴ Kyse on kuitenkin jo nyt suurehkoista ihmisryhmistä, joista varsinkin somaliyhteisön ja venäjänkielisten voi varmuudella olettaa kasvavan tulevaisuudessa. Venäläisiin suhtaudutaan myös paljon kielteisemmin kuin muista naapurimaista muuttaviin ihmisiin. Asenteet heijastanevat sekä Suomen historiallisia kokemuksia että mielikuvia nyky-Venäjästä ja sen kehityksestä. Arjen tasolla ne saattavat kuitenkin kohdistua ihmisiin kipeästi ja epäoikeudenmukaisesti.

Oman paikkansa löytäminen

Edellä mainittu kotouttaminen tähtää maahanmuuttajien kotoutumiseen. Kotoutuminen on suomenkielinen vastine kansainvälisessä käytössä olevalle termille integraatio. Sen voisi suomentaa vaikka oman paikkansa löytämiseksi siinä yhteiskunnassa, jossa asuu ja elää. Suomen ensimmäinen niin sanottu kotouttamislaki tuli voimaan 1999, ja se uusittiin vuonna 2010.¹⁵ Kotoutumisen määritelmä lainsäädännössä on matkan varrella hieman muuttunut, mutta peruslähtökohta on pysynyt samana. Kotoutuminen tarkoittaa pääsyä työelämään ja muuta osallistumista yhteiskunnan toimintaan yhdenvertaiselta pohjalta joutumatta luopumaan omasta identiteetistään ja sen osatekijöistä kuten kielestä ja kulttuurista.

Kotoutumisesta puhutaan julkisuudessa usein kuin se olisi yksilöllinen asia, joka joko onnistuu tai epäonnistuu. Kotoutumista voidaanakin jossain määrin arvioida kyllä–ei-asetelmassa, silloin kun se typistetään pelkäsi työllistymiseksi – mikä ei ole lainkaan harvinaista: ihmisellä joko on töitä tai sitten ei ole. Jos näin tehdään, kuva ei ole kovin ruusuinen. Tuoreimpien tietojen mukaan vieraskielisten keskimääräinen työllisyysaste on 15–17 prosenttia alempi kuin niillä, jotka ovat rekisteröityneet suomen-, ruotsin- tai saamenkieliseksi. Työttömyysaste on puolestaan hieman yli kaksinkertainen. Varsin yllätyksettömästi työmarkkinatilanne on keskimäärin parempi niillä Suomeen muuttaneilla, jotka tulevat Suomea kielellisesti ja kulttuurisesti lähellä olevista maista ja/tai työn perässä. Sen sijaan esimerkiksi turvapaikka-prosessin kautta hyvin toisenlaisista olosuhteista muuttavilla on usein vaikeampaa.¹⁶

Työpaikan saaminen on tärkeä asia, mutta kotoutumisen kokonaisarviointissa tuijottaminen pelkästään työllistymiseen on nykyisissä olosuhteissa tarpeettoman yksinkertainen ja todellisuutta vääristävä tarkastelutapa. Työmarkkinat ovat muuttuneet tavalla, jossa yhä useammilla on lyhytaikaisia ja tilapäisiä työsuhteita, minkä vuoksi työllisyystilanne saattaa vaihdella suuresti esimerkiksi kuukaudesta toiseen. Lisäksi voi hyvin olla, että vaikka on töitä, työstä saatavat ansiot eivät riitä elämiseen. Maahanmuuttajat työllistyvät myös usein koulutustaan

vastaamattomiin töihin, joka on sekä yhteiskunnassa olevien inhimillisten voimavarojen tuhlausta että työmotivaatiota heikentävää.

Suomeen muuttaneiden työllisyysaste tiettynä ajankohtana kertoo myös usein enemmän ajankohdan taloudellisesta suhdanteesta ja sitä edeltäneestä muuttoliikkeestä kuin maahanmuuttajien työnhakumotivaatiosta tai kotouttamispolitiikan onnistumisesta. Poikkileikkaustarkastelun sijaan olisikin tärkeää tarkastella, kuinka hyvin tiettynä ajankohtana muuttaneet löytävät tiensä työmarkkinoille ja etenevät urallaan. Taloudellisesti synkkinä aikoina muuttaneilla on hankalampi polku kuljettavanaan taustamaasta tai maahantuloperusteesta riippumatta kuin niillä, jotka saapuvat maahan nousukaudella. Tällainen tarkastelu osoittaa myös sen, että ero pakolaisten ja muilla perusteilla muuttaneiden välillä tasaantuu ajan mittaan, vaikka lähtötilanne onkin turvapaikanhakuprosessin kautta oleskeluluvan saaneilla alkuvuosina usein vaikea.¹⁷

On myös kyseenalaista pitää maahanmuuttajien kohdalla työllistymistä määräävänä kotoutumisen kriteerinä sellaisessa yhteiskunnassa, jossa on muutenkin laajaa ja rakenteellista työttömyyttä. Maahanmuuttajalta odotetaan tällöin muihin yhteiskunnan jäseniin verrattuna erityistä onnistumista elämässään, mitä ei voi pitää kohtuullisena lähtökohdana. Silti tätäkin tapahtuu paljon median käsittelyssä sekä maahanmuuttoon ylipäänsä kriittisesti suhtautuvien piirissä.

Samalla unohtuu se, että jos kotoutuminen ymmärretään oman paikansa löytämisenä yhteiskunnassa, se voidaan ja on syytä nähdä prosessina, joka koskettaa kaikkia yhteiskunnan jäseniä heidän taustoistaan, identiteetistään ja lähtökohdistaan riippumatta. Sujuva kotoutuminen nyky-Suomeen on kaikille tämän päivän nuorille aikamoinen haaste. Monet kantäväestöönkään kuuluvat eivät selviä siitä ongelmitta, vaan maahanmuuttajien tavoin syrjäytyvät kokonaan tai osittain, tilapäisesti tai pysyvästi.

Eikä kotoutuminen ole pelkästään peruskoulutuksen saamista, ammatillisen koulutuksen hankintaa ja työmarkkinoille pääsyä. Suomessa on ihmisiä, joilla on työpaikan ja tulojen osalta asiat hyvin, mutta he ovat kuitenkin yksinäisiä, osa heistä jopa eristyneitä ja jotkut jopa vihamielisiä yhteiskuntaa ja sitä edustavia instituutioita kohtaan. Yhtä lailla meillä on vahvan itsetunnon omaavia työttömiä, joilla on kui-

tenkin sosiaaliset suhteet kunnossa ja jotka osallistuvat aktiivisesti kansalaisjärjestötoimintaan ja vaaleihin.

155

Kotoutumista on siten syytä tarkastella moniulotteisena ilmiönä, jolla on oikeudellinen, poliittinen, taloudellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen puolensa. Työmarkkinoilla ja elinkeinoelämässä hyvin menestyvät vähemmistöryhmät saattavat olla kulttuurisesti eristyneitä ja päinvastoin, kulttuurisesta sopeutumisesta tai sulautumisesta huolimatta toiset ryhmät saattavat esimerkiksi ihonväriin tai etniseen taustaan perustuvan syrjinnän vuoksi menestyä keskimääräistä huonommin.

Tärkeätä on myös kotoutumisen symbolinen ulottuvuus, kokemus hyväksytyksi tulemisesta ja siis mahdollisuudesta esiintyä julkisuudessa omana itsenään, joutumatta peittelemään omaa taustaansa, kieltään, tapojaan ja arvojaan. Tämä ei tarkoita sitä, että kaikkea pitäisi hyväksyä, kuten monikulttuurisuuden arvostelijat usein väittävät. Suomalainen lainsäädäntö antaa rajat sille, minkälainen käytös ja esimerkiksi suhtautuminen toisiin ihmisiin on hyväksyttyä. Toisaalta noiden rajojen sisällä on mahdollista elää Suomessa monin eri tavoin.

Kaikenlainen kotoutumisen edistäminen on hyödyllistä. Kotoutumisen moniulotteisuus tekee asian sillä tavalla hankalaksi, että rajallilla resursseilla on vaikea saavuttaa kaikkea sitä, minkä haluaisi tavoitteeksi asettaa. Tulevaisuuden Suomen kehityksen kannalta olennaista olisi onnistua välttämään kotoutumisen laajamittainen epäonnistuminen ja sen rakenteistuminen. Jos yhteiskuntaan syntyy pitkäaikaisia, mahdollisesti ylisukupolvisia ryhmiä, joiden jäsenet kokevat olevansa moninkertaisesti ulkopuolisia ja nöyryytettyjä, se on vahingollista paitsi näihin ryhmiin kuuluvien ihmisten, myös koko yhteiskunnan kannalta. Euroopan lähiöistä tällaista ”neljättä maailmaa” valitettavasti jo löytyy. He ovat helppoa riistaa erilaisille hyväksikäyttäjille huumeidiilereistä jihad-rekrytoijiin.

Ensimmäinen ja toinen sukupolvi

Suomesta löytyy kosolti esimerkkejä tänne muuttaneista ihmisistä, jotka ovat jopa hämmästyttävän nopeasti onnistuneet ajamaan itsensä sisään tšekäläiseen kieleen, kulttuuriin ja yhteiskuntaan ja menestymään erinomaisesti. Esimerkiksi Virosta Suomeen muuttaneet ovat

myös pääsääntöisesti päässeet hyvin suomalaisille työmarkkinoille. Jos lasketaan maahanmuuton yhteiskunnalle tuottamia hyötyjä ja haittoja, nämä ihmiset ja ryhmät kiistatta antavat vahvan panoksen Suomelle ilman että meidän on esimerkiksi heidän koulunkäyntiään juuri tarvinnut verovaroillamme rahoittaa.

Toisaalta monilla Suomeen muuttaneilla on varsinkin aluksi monella tavalla hankalaa. Vaikeudet ovat erityisen suuria, kun muutetaan maista, jotka poikkeavat kulttuuriltaan, talouselämänsä puolesta ja yhteiskuntajärjestykseltään suuresti Suomesta. Yksilötasolla ongelmat ovat sitä todennäköisempiä, mitä enemmän aikuisiällä muuttavalta puuttuu täkäläisillä työmarkkinoilla tarvittavaa kielitaitoa ja koulutusta. Heidänkin kotoutumisensa edistämiseen kannattaa panostaa, koska ajan mittaan monet kuitenkin löytävät paikkansa. Varsinkaan pakolaisten vaikutusta suomalaiseen yhteiskuntaan ei kuitenkaan ole mielekästä arvioida yksinkertaisen kustannus-hyöty-laskelman mukaisesti. Oleskeluluvan myöntämiselle täytyy olla muitakin syitä kuin sen taloudellinen kannattavuus.

Suomalaisen kotouttamispolitiikan varsinainen lähiaikojen koetinkivi on kuitenkin alueella, joka ei edes kuulu varsinaisen lainsäädännössä määritellyn kotouttamispolitiikan piiriin. Sellaisten Suomessa syntyneiden ihmisten, joiden vanhemmista molemmat ovat syntyneet ulkomailla, määrä on vielä varsin pieni, mutta se kasvaa nopeasti (taulukko 2). Vuonna 2013 heitä oli noin 45 000, joista suuri osa asuu pääkaupunkiseudulla. Näitä ihmisiä ei pidä kutsua maahanmuuttajiksi, koska he ovat Suomessa syntyneitä ja monet heistä myös pitävät itseään suomalaisina. Kansainvälisen kokemuksen perusteella useat niin sanottuun toiseen sukupolveen kuuluvista tarvitsevat kuitenkin apua oman paikkansa löytämiseen. Kahden kulttuurin ja identiteetin hedelmällisen yhdistämisen sijaan monet ovat vaarassa pudota yhteiskunnan tarjoamien kaikkien mahdollisuuksien väliin.¹⁸

	1990	1995	2000	2005	2010	2013
Euroopan unionin jäsenmaat (pl. Suomi)	523	1 093	1 924	3 065	5 288	7 550
Muut Euroopan maat*	1 074	2 169	4 086	6 915	11 103	14 338
Afrikan maat**	60	934	2 754	4 628	7 216	9 545
Pohjois- ja Etelä-Amerikan maat	260	277	334	385	499	584
Aasian maat	304	1 243	2 817	4 978	8 382	11 127
Oseanian maat	6	8	14	19	25	34
Taustamaa tuntematon	2 598	2 506	2 349	2 232	2 115	2 105
Ulkomaataustaiset yhteensä	4 825	8 230	14 278	22 222	34 628	45 283

Lähde: Tilastokeskus.

* Sisältää Venäjällä (542 vuonna 2013) ja Neuvostoliitossa (8 518 vuonna 2013) syntyneiden vanhempien lapset.

** Sisältää Somaliassa syntyneiden vanhempien lapset (5 652 vuonna 2013).

Kaikilla Suomessa syntyneillä ja koulunsa aloittavilla henkilöillä pitäisi lähtökohtaisesti olla täysin yhdenvertaiset mahdollisuudet päästä toteuttamaan itseään ja menestymään elämässään. Muista länsimaista saatavan tiedon nojalla monilla sellaisilla, joiden perhetausta on maan ulkopuolella, on kuitenkin keskimääräistä enemmän vaikeuksia. Näitä ovat esimerkiksi riittämätön kielitaito, heikko koulumenestys ja jopa koulunkäynnin keskeyttäminen, vaivalloinen työllistyminen ja sitä kautta myös ansiotulojen jääminen kantaväestöä alemmaksi. Pahimmillaan seurauksena voi olla suoranainen köyhyys, syrjäytyminen yhteiskunnasta, eristäytyminen monipuolisista sosiaalisista verkostoista ja muita sosiaalisia ongelmia.

Toista sukupolvea ei pidä liiaksi yleistää eikä missään tapauksessa ajatella, että kaikilla siihen kuuluvilla on vaikeata suomalaisessa yhteiskunnassa ja että he kaikki aiheuttavat vain ongelmia. On jälleen syytä

muistaa myös se, että huonojen uutisten varjoon jää suuri määrä myönteistä kehitystä. Kotoutumisen ongelmat voivat myös johtua monista erisyistä. Joissain tapauksissa suomen (tai ruotsin) kielen oppiminen jää yksinomaan koulun harteille. Toisinaan lasten ja heidän vanhempiansa välille syntyy kulttuurisia jännitteitä, joita ei onnistuta omin neuvoin purkamaan. Vanhemmat eivät aina myöskään ymmärrä kannustaa lapsiaan kouluttautumaan, eivätkä opettajat aina havaitse ajoissa erityisen tuen tarvetta tai puutu syrjintään tai rasismiin.

Suomessa syntyneiden pitäisi kuitenkin olla – kuten edellä mainittiin – samalla viivalla kaikkien kanssa. Siksi toiseen sukupolveen kuuluvien syrjäytyminen yhteiskunnasta on paljon vakavampi asia kuin esimerkiksi Suomeen aikuisiällä vaikeista olosuhteista muuttaneiden ihmisten työttömyys. Heillä voi osin täysin perustellusti syntyä käsitys epäoikeudenmukaisesta kohtelusta ja yhteiskunnan ulkopuolelle jäämisestä. Heidän ryhmissään ja yhteisöissään saattaa rakentua perustavanlaatuisen kokemus, että Suomi ei ole heidän maansa, vaikka he täällä asuvatkin. Näiden käsitysten ja kokemusten kustannuksia yhteiskunnalle ei voi edes mitata rahassa. Inhimillisten ja taloudellisten syiden lisäksi julkisen vallan täytyy ottaa toisen sukupolven ongelmat vakavasti juuri näiden seurausten vuoksi.

Erilaisuuksien Suomi

Monikulttuurisuuden yhteydessä puhutaan paljon maahanmuutosta, ja tämänkin kirjoituksen perspektiivi on kääntynyt tarkastelemaan maahanmuuttajiin ja heidän jälkeläisiinsä liittyviä kysymyksiä. On kuitenkin syytä palata alkuun ja muistuttaa siitä, että suomalainen monikulttuurisuus ei ole pelkästään tuontitavaraa ja että kyse on muutenkin huomattavasti laajemmasta ilmiöstä. Eivät kantaväestöön kuuluvatkään mikään kulttuurisesti yhtenäinen ryhmä ole: suomen kieltä puhutaan monin eri tavoin, evankelis-luterilaisen kirkon piirissä on monenlaisia uskovia ja jopa ei-uskovia, elämän suuriin peruskysymyksiin kytkeytyviä arvoja, ihmisten väliseen kanssakäymiseen liittyviä tapoja ja vaikkapa juhlapäivien vieton traditioita on useita.

Suomi on erilaisuuksien Suomi. Maastamme puuttuu kuitenkin tällä hetkellä selkeä näkemys siitä, minkälainen tämä Suomi on vähemmis-

töjen ja niihin kuuluvien ihmisten kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien suhteen sekä minkälainen on etnisesti ja kulttuurisesti monimuotoisen Suomen kansallinen identiteetti.

Mitä kielellisiin ja kulttuurisiin oikeuksiin tulee, kaikilla väestöryhmillä ei voi olla kaikkia oikeuksia ainakaan siinä mielessä, että julkinen valta osallistuu näiden oikeuksien käytännön toteutumiseen. Siihen eivät riitä taloudelliset eivätkä hallinnolliset voimavarat nykyaikaisen super-monimuotoisuuden olosuhteissa. Poliittisen järjestelmän olisi kyettävä tekemään selviä ja ajallisesti kestäviä valintapäätöksiä siitä, minkä ryhmien ja minkälaisten kulttuuristen oikeuksien toteutuminen on muita tärkeämpää, jotta rajallisia resursseja voitaisiin tehokkaasti kohdentaa nimenomaan näihin oikeuksiin liittyvien tavoitteiden saavuttamiseen. Tämä vaatii perusteellista vähemmistöpoliittista keskustelua, jossa kaikkien osapuolten äänen pitäisi päästä kuuluville.

Tärkeätä on tehdä työtä myös kansallisen yhteenkuuluvuuden tunteen ylläpitämiseksi ja kehittämiseksi. Vaikka ihmiset ovat erilaisia, kaikilla meistä on myös paljon yhteistä. On syytä hakea niitä elementtejä, jotka yhdistävät mahdollisimman monia, mielellään kaikkia Suomessa asuvia ihmisiä, ja vahvistaa tietoisuutta niiden olemassa olost. Kaikki järjestelmät testataan viime kädessä kriisitilanteessa, ja yhteiskunnan joutuessa kriisiin ratkaisevaa on se, kuinka hyvin ihmiset silloin kokevat kyseisen yhteiskunnan omakseen ja sellaiseksi, että sen pelastamiseksi vaikeuksista ollaan valmiita tekemään töitä ja tarvittaessa jopa henkilökohtaisia uhrauksia. Solidaarisuudesta siinä on kysymys.

Lähteet

- Cordell, Karl & Wolff, Stefan (toim.): *The Ethnopolitical Encyclopedia of Europe*. Palgrave Macmillan, 2004.
- Daher, Okan; Hannikainen, Lauri & Heikinheimo, Karoliina (toim.): *Suomen kansalliset vähemmistöt: kielten ja kulttuurien rikkautta*. Vähemmistöoikeuksien ryhmän Suomen jaosto MRG Finland, 2012.
- Forsander, Annika: Maahanmuuttajien sijoittuminen työelämään. Teoksessa Martikainen, Tuomas; Saukkonen, Pasi & Säävälä, Minna (toim.): *Muuttajat. Kansainvälinen muuttoliike ja suomalainen yhteiskunta*. Gaudeamus, 2013.
- Larja, Liisa; Warius, Johanna; Sundbäck, Liselott; Liebkind, Karmela; Kandolin, Irja & Jasinskaja-Lahti, Inga: *Discrimination in the Finnish Labor Market. An Overview and a Field Experiment on Recruitment*. Työ- ja elinkeinoministeriö, 2012.
- Leitzinger, Antero: *Ulkomaalaiset Suomessa 1812–1972*. East-West Books, 2008.
- Martikainen, Tuomas & Haikkola, Lotta: *Maahanmuutto ja sukupolvet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2010.
- Martikainen, Tuomas; Saari, Matti & Korkiasaari, Jouni: Kansainväliset muutto- liikkeet ja Suomi. Teoksessa Martikainen, Tuomas; Saukkonen, Pasi & Säävälä, Minna (toim.): *Muuttajat. Kansainvälinen muuttoliike ja suomalainen yhteiskunta*. Gaudeamus, 2013.
- Martikainen, Tuomas & Pyykkönen, Miikka: Maahanmuutto ja kansalaisyhteiskunta. Teoksessa Martikainen, Tuomas; Saukkonen, Pasi & Säävälä, Minna (toim.): *Muuttajat. Kansainvälinen muuttoliike ja suomalainen yhteiskunta*. Gaudeamus, 2013.
- Myrskylä, Pekka & Pyykkönen, Topias: *Suomeen muuttaneiden naisten ja miesten työmarkkinatilanne, koulutus ja poliittinen osallistuminen*. Working Papers 2/2014. Tilastokeskus, 2014.
- Pentikäinen, Juha & Hiltunen, Marja (toim.): *Suomen kulttuurivähemmistöt*. Suomen Unesco-toimikunnan julkaisuja No. 72. Suomen Unesco-toimikunta, 1997.
- Pitkänen, Pirkko: *Etninen ja kulttuurinen kohtaaminen viranomaistyössä*. Editat, 2006.
- Puuronen, Vesa: *Rasistinen Suomi*. Gaudeamus, 2011.

- Saukkonen, Pasi: *Suomi, Alankomaat ja kansallisvaltion identiteettipolitiikka: tutkimus kansallisen identiteetin poliittisuudesta, empiirinen sovellutus suomalaisiin ja hollantilaisiin teksteihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1999.
- Saukkonen, Pasi: *Mikä suomenruotsalaisissa ärsyttää? Selvitys mediakeskustelusta Suomessa*. Magma, 2011.
- Saukkonen, Pasi: *Erilaisuuksien Suomi: vähemmistö- ja kotouttamispolitiikan vaihtoehdot*. Gaudeamus, 2013.
- Virtanen, Matti: Mitä suomalaisuus on? Teoksessa Alho, Olli; Raunio, Aimo & Virtanen, Matti (toim.): *Ihminen ja kulttuuri: suomalainen kansainvälistyvässä maailmassa*. Vientikoulutussäätiö, 1998.

Viitteet

- 1 Virtanen 1988.
- 2 Ks. tarkemmin Saukkonen 1999.
- 3 Ks. esim. Cordell & Wolff 2004.
- 4 Ks. esim. Leitzinger 2008.
- 5 Ks. tarkemmin Martikainen, Saari & Korkiasaari 2013.
- 6 Martikainen & Pyykkönen 2013.
- 7 Ks. esimerkiksi Pentikäinen & Hiltunen 1997.
- 8 Esim. Daher ym. 2012.
- 9 Ks. tarkemmin Saukkonen 2013.
- 10 Ks. esimerkiksi *Futura*-lehden erikoisnumero 4/2014 Etnisten vähemmistöjen tulevaisuudesta Suomessa.
- 11 Ks. tarkemmin Saukkonen 2011.
- 12 Ks. esim. Puuronen 2011.
- 13 Larja ym. 2012.
- 14 Pitkänen 2006, 60.
- 15 Vuoden 1999 laki oli viralliselta nimeltään laki turvapaikanhakijoiden vastaanotosta ja maahanmuuttajien kotoutumista edistävästä toimenpiteistä (493/1999) ja uusi laki puolestaan laki kotoutumisen edistämisestä (1386/2010). Turvapaikanhakijoiden vastaanottoon liittyvät asiat käsitellään nykyään erillisessä laissa.
- 16 Myrskylä & Pyykkönen 2014.
- 17 Ks. esim. Forsander 2013.
- 18 Ks. Martikainen & Haikkola 2010.

- 162 19 Tilastokeskuksen nykyään käyttämän luokittelun mukaan ulkomaalaistaustaisia ovat ne henkilöt, joiden molemmat vanhemmat tai ainoa tiedossa oleva vanhempi on syntynyt ulkomailla. Ulkomaalaistaustaisia ovat myös ulkomailla syntyneet henkilöt, joiden kummastakaan vanhemmasta ei ole tietoa väestötietojärjestelmässä. Mikäli henkilön molemmat vanhemmat ovat syntyneet ulkomailla, on taustamaa ensisijaisesti biologisen äidin syntymävaltio. Ks. tarkemmin Tilastokeskuksen väestörakennetilastojen laatuseloste Tilastokeskuksen kotisivulta.

7. Osallistumisen polarisaatio suomalaisessa demokratiassa

163

Merja Jutila Roon

Valtiovalta Suomessa kuuluu kansalle, jota edustaa valtiopäiville kokoontunut eduskunta. Kansanvaltaan sisältyy yksilön oikeus osallistua ja vaikuttaa yhteiskunnan ja elinympäristönsä kehittämiseen. – Perustuslain 2§.

DEMOKRATIA ELI KANSANVALTA perustuu kansalaisten tasavertaiseen osallistumiseen päätöksenteossa. Edustuksellisessa demokratiassa kansalaiset valitsevat vaaleilla keskuudestaan edustajat tekemään päätöksiä puolestaan. Vaikka valtuutetuilla on oikeus tehdä päätöksiä oman harkintakykynsä mukaan, ylin päätäntävalta kuuluu kuitenkin kansalaisille.

Ongelmaksi Suomessa on muodostunut se, että yhä useampi kansalainen ei käytä perustuslain takaamaa oikeutta osallistua ja vaikuttaa päätöksentekoon. Demokraattinen päätöksenteko nojaa enemmistön tahtoon, mutta kun suuri osa kansalaisista järjestelmällisesti jättää osallistumatta, edustuksellisuuden toteutuminen ja järjestelmän oikeutus kärsivät.

Demokratian muodollisten rakenteiden perusteella Suomi on yksi maailman kärkidemokratioista. Kansalaisvapauksia, vaaleja ja poliittisen järjestelmän toimivuutta arvioitaessa Suomi sijoittuu parhaimpien joukkoon.¹ Kansalaisten osallistumisessa sen sijaan Suomi pärjää länsimaiden keskitasoa huonommin.² Äänestysaktiivisuus on Suomessa lisäksi laskenut 1960-luvulta lähtien nopeammin kuin muissa länsimaissa.³ Eduskuntavaalien äänestysaktiivisuus on pudonnut 85 prosentista 1960-luvulla 65,9 prosenttiin 2000-luvulla.⁴

Äänestäminen on kuitenkin kansalaisten keskuudessa edelleen suosituin tapa vaikuttaa, ja valtaosa suomalaisista osallistuu poliittisesti ainoastaan äänestämällä.⁵ Äänestämistä pidetäänkin keskeisenä mittarina poliittista aktiivisuutta tutkittaessa.⁶

Etenkin muihin Pohjoismaihin verrattuna suomalaisten äänestysaktiivisuus on alhainen. Norjassa äänestysaktiivisuus on kymmenen prosenttiyksikköä korkeampi kuin Suomessa, Tanskassa ja Islannissa jopa 20 prosenttia korkeampi.⁷ Ruotsissa kehityssuunta on ollut päinvastainen kuin Suomessa viimeiset kaksikymmentä vuotta. Syksyllä 2014 äänestysaktiivisuus Ruotsin eduskuntavaaleissa nousi 85,8 prosenttiin.⁸

Eroja Pohjoismaiden välillä voidaan selittää erilaisilla vaalijärjestelmillä, esimerkiksi blokki- ja lista-vaaleilla, eri vaalien samanaikaisuudella sekä kulttuurieroilla, mutta yhtä selkeää vastausta näihin poikkeaviin trendeihin on vaikea löytää.⁹

Yleinen kehityssuunta länsimaissa on kuitenkin ollut äänestysaktiivisuuden heikkeneminen. Syitä on etsitty esimerkiksi individualismin kasvusta, kansalaisvelvollisuuden ja puoluekiinnittyneisyyden heikkenemisestä ja epäluottamuksesta poliitikkoja kohtaan. Postmodernissa globaalissa maailmassa poliittinen käyttäytyminen on muodostunut enemmän yksilöpohjaiseksi, eivätkä ihmiset ole samalla tapaa luokkatietoisia ja samaistu puolueisiin kuten aikaisemmin. Puolueet ovat kuitenkin vakiinnuttaneet paikkansa osana järjestelmää, ja kansalaisten vaikutusmahdollisuudet edustuksellisen järjestelmän kautta ovat rajalliset.¹⁰

Samaan aikaan epäluottamus poliitikkoja kohtaan on kasvanut. Järjestelmästä kumpuavat seuraukset, kuten monipuoluehallitukset kompromisseineen ja esimerkiksi vaalirahoituskohut ovat edesauttaneet epäluottamuksen vahvistumista. Päätöksentekoprosessit voivat lisäksi olla vaikeasti hahmotettavia.¹¹ Seitsemän kymmenestä suomalaisesta on sitä mieltä, että politiikka on usein monimutkaista ja vaikeaselkoista.¹² Vastuut jäävät helposti epäselviksi, kun normaalisti yli kolme viidestä suomalaisesta ei osaa nimetä hallituspuolueita. Kun tähän lisätään, että kolme neljästä suomalaisesta kokee puolueiden ajautuneen yhä kauemmaksi tavallisten ihmisten ongelmista,¹³ ei ole yllättävää, että politiikkoja ja politiikkaa karsastetaan.

Erityisen ongelmallista demokratian toteutumiselle on, että tietyt väestöryhmät ovat systemaattisesti sivussa päätöksenteosta. Aktiivisimpia osallistujia ovat parhaiten toimeentulevat, korkeimmin koulutetut ja vanhemmat ikäluokat, kun taas työväestö, työttömät ja vähiten koulutetut jättävät helposti osallistumatta.

Poliittinen osallistuminen voidaan määritellä suppeammin valtiollisiin instituutioihin ja niiden päätöksentekoon kohdistuvaksi toiminnaksi, tai laajemmin myös kattamaan näiden instituutioiden ulkopuolella tapahtuva kansalaisten yhteiskunnallinen aktiivisuus.¹⁴ Äänestämisen ja puolue toiminnan lisäksi osallistua voi esimerkiksi ottamalla yhteyttä edustajiin, kirjoittamalla mielipideosastolle, osallistumalla lähidemokratiahankkeisiin, keräämällä nimiä adresseihin tai ääniä kansalaisaloitteisiin tai osallistumalla mielenosoitukseen.

Poliittisen osallistumisen heikentyminen on kohdentunut nimenomaan edustuksellisen demokratian keskeisiin instituutioihin, mikä näkyy heikentyneenä äänestysaktiivisuutena vaaleissa ja puolueiden jäsenmäärien laskussa. On mahdollista, että poliittinen osallistuminen on vain siirtymässä perinteisten foorumien ulkopuolelle.¹⁵

Julkisuudessa on viime vuosina puhuttu edustuksellisen demokratian riittämättömyydestä, kun kansalaiset haluavat vaikuttaa asioihin suoremmin ja myös vaalien välissä. Edustuksellista demokratiaa onkin pyritty täydentämään erilaisilla suoran ja lähidemokratian hankkeilla. Ajatuksena on ollut, että kansalaisten tyytyväisyyttä demokratian toimivuutta kohtaan voidaan kohentaa lisäämällä osallistumistapoja.¹⁶

Nämä eivät kuitenkaan paikkaa osallistumattomuuden ongelmaa. Erityisesti ongelmaksi on muodostumassa osallistumisen vahva jakautuminen eri väestöryhmien välillä. Samat ryhmät, jotka äänestävät aktiivisimmin, hyödyntävät aktiivisimmin muitakin osallistumismahdollisuuksia. Uusien osallistumistapojen myötä osallistuminen kasaantuu siten samoille ihmisille, ja polarisaatio kasvaa sen sijaan että useampia saataisiin osallistumaan yhteisistä asioista päättämiseen.

Artikkelin ensimmäisessä osassa keskityn kuvaamaan äänestämisen jakautumista laajentaen aihetta sitten muun osallistumisen kasautumiseen. Seuraavaksi huomio siirtyy nuoriin ja maahanmuuttajiin, joiden äänestysaktiivisuus on poikkeuksellisen heikkoa ja jotka kasvavina ryhmänä olisi tärkeää saada integroitua osaksi päätöksentekojärjestelmää.

Muuten vaarana on, että osallistumisen edustuksellisuus heikkenee entisestään.

Äänestämisen jakautuminen sosio-ekonomisten taustojen mukaan

Politiikasta kiinnostuneiden kansalaisten osuus on kasvanut tällä vuosikymmenellä. Vuonna 2011 noin 75 prosenttia kansalaisista oli jossain määrin kiinnostunut politiikasta ja yhteiskunnallisista asioista, kun kahdeksan vuotta aikaisemmin vain 53 prosenttia vastasi samoin.¹⁷

Vähiten politiikasta kiinnostuneita ryhmiä ovat nuoret, ammattikoulutetut, työväestö ja työttömät.¹⁸ Tosin näissäkin ryhmissä kaksi kolmannesta on kiinnostunut yhteiskunnallisista asioista ja politiikasta.¹⁹ Korkeakoulutettujen kohdalla luku on 88 prosenttia.²⁰

Politiikasta kiinnostuminen, politiikasta tietäminen ja politiikkaan osallistuminen kulkevat käsi kädessä ja vahvistavat toisiaan. Kiinnostuminen ei kuitenkaan ole yhtä kuin osallistuminen tai äänestäminen. Erot äänestysaktiivisuudessa eri sosioekonomisten ryhmien välillä ovat suuria.²¹ Kiinnostuksesta huolimatta huonompisaiset jättävät todennäköisesti äänestämättä, kun taas innostus politiikkaa ja osallistumista kohtaan kasvaa sosiaalisen hyväosaisuuden suuntaan.²² Äänestysprosenttien ero perusasteen ja yliopistokoulutuksen saaneiden välillä on kasvanut kuudesta prosenttiyksiköstä 1970-luvulla 24 prosenttiyksiköön vuoden 2007 eduskuntavaaleissa.²³

Mitä vahvempi poliittinen lukutaito kansalaisella on, sitä todennäköisemmin hän äänestää. Poliittinen lukutaito tarkoittaa Paloheimon ja Borgin mukaan sitä, ”kuinka hyvät tiedot kansalaisilla on politiikasta, kuinka realistisesti he pystyvät analysoimaan erilaisten asioiden yhteyksiä ja kuinka hyvin he pystyvät tekemään omia poliittisia valintojaan relevanttien tietojen perusteella.”²⁴

Elon ja Rapelin tutkimuksessa miehet, korkeasti koulutetut ja hyvin ansaitsevat erottuivat muita korkeammalla tietotasolla.²⁵ Esimerkiksi politiikkaa koskevien tietokysymysten ratkaisuprosentti työttömien keskuudessa oli 45 kun ylemmistä toimihenkilöistä 78 prosenttia vastasi oikein. Yliopiston käyneistä oikein vastasi noin 80 prosenttia. Niistä,

joilla oli lyhyt ammattikoulutus tai ei ammatillista koulutusta ollenkaan, vastasi oikein 58 ja 56 prosenttia.²⁶

Korkeasti koulutetuilla on keskimäärin korkein tietotaso ja poliittinen lukutaito ja he osallistuvat yhtälailla koulutusalaan riippumatta. Nämä samat ryhmät myös kokevat muita enemmän, että he voivat vaikuttaa poliittiseen päätöksentekoon.²⁷ ”Mitä enemmän kansalainen luottaa mahdollisuuksiinsa saada aikaan parannuksia, sitä todennäköisemmin hän ryhtyy aktiiviseen toimintaan. Mitä vähemmän kansalainen luottaa vaikutusmahdollisuuksiinsa, sitä todennäköisemmin hän jää lojaaliksi tai välinpitämättömäksi.”²⁸

Jaoteltaessa vastaajat neljään ryhmään, kvartiileihin, sen mukaan miten vastaaja oli kokonaisuutena menestynyt, äänestämättä jättäneet löytyvät varmimmin alimmasta tietokvartiilista. Heistä noin joka kolmannes ei äänestänyt vuoden 2007 vaaleissa.²⁹ Elon ja Rapelin tutkimuksen mukaan selvin jakolinja äänestyskäyttäytymisessä kulkee alimman ja kaikkien muiden kvartiilien välillä.³⁰ Huolimatta siitä, että alimman tietotason omaava kvartaali kokee äänestämisen mielekkäimmäksi tavaksi vaikuttaa, heidän keskuudessaan äänestämättä jättäminen on yleistä.³¹

60 prosenttia niistä, jotka eivät äänestäneet vuonna 2011, vastasivat, että he jättivät äänestämättä poliitikkoja kohtaan tuntemansa epäluottamuksen vuoksi.³² Ongelmaksi voi myös muodostua sopivan puolueen löytäminen. Kun jonkun puolueen itselleen läheiseksi kokevat käyvät muita todennäköisemmin äänestämässä,³³ 44 prosenttia äänestämättömistä katsoi vuonna 2011, että mikään puolue ei ole lähellä heidän omia näkemyksiään.³⁴ Äänestämättä jättäneistä huomattava osuus myös vastasi, etteivät he osaa sijoittaa itseään tai puolueita vasemmisto-oikeistolottuvuudella.³⁵

Politiikasta kiinnostuneet ja siitä paljon tietävät kansalaiset ovat poliittisesti aktiivisempia ja heidän mielipiteensä yleensä poikkeavat muista kansalaisista.³⁶ Demokratian edustuksellisuus ja pahimmassa tapauksessa harjoitettu politiikka saattavat siten kärsiä osallistumisen vääristymästä aiheuttaen lisää turhautumista harjoitettuun politiikkaan. Viimeaikaiset tulokset näyttävät kansan ja valtaeliitin asenteiden lähentyneen 1990-luvun alun jälkeen, kun kansaa tutkitaan yhtenä kokonaisuutena. Tarkasteltaessa eri sosioekonomisten väestöryhmien asenteel-

lista etäisyyttä eliitteihin erottuu ryhmiä, joiden näkemykset poikkeavat muista. Esimerkiksi heikosti äänestävien, työelämän ulkopuolella olevien asenteet ovat muita etäämpänä eliittien asenteista.³⁷

Osallistumisen polarisaatio ja kasautuminen

Muut osallistumistavat kuin äänestäminen eivät ole olleet Suomessa kovin suosittuja.³⁸ Niidenkin kohdalla vahvat tiedot politiikasta ja poliittinen osallistuminen korreloivat keskenään.³⁹

Elon ja Rapelin tutkimustulokset osoittavat, että sekä perinteiset osallistumistavat (vaaleissa äänestäminen, yhteydenotto päätöksen tekijään, osallistuminen järjestötoimintaan tai vaalikampanjaan, mielipidekirjoitusten kirjoittaminen) että ei-perinteiset osallistumistavat (protestiäänestäminen, mielenosoitukseen osallistuminen, kansalaisaktivismi, internetin välityksellä osallistuminen) ovat parhaan tietotason omaavien keskuudessa mielekkäämpiä tapoja osallistua kuin matalan tietotason omaavilla.

Kaikkein heikoiten äänestävästä alimman tietotason omaavasta kvartaalista puolestaan yli 70 prosenttia ei pitänyt kansalaisaktivismia, protestiäänestämistä tai mielenosoituksiin osallistumista lainkaan mielekkäänä.⁴⁰

Poliittisen vaikutusvallan epätasainen jakautuminen korostuu siten entisestään, kun politiikasta ja poliittisesta päätöksenteosta perillä olevat kansalaiset kykenevät vaikuttamaan politiikkaan muidenkin osallistumisareenojen kautta muita tehokkaammin.⁴¹

Väestönmuutoksia ja kehityssuuntia osallistumisessa

Sosioekonomiset erot poliittisen osallistumisen selittäjänä läpäisevät koko yhteiskunnan. Lisäksi erottuu ryhmiä, joiden äänestysaktiivisuus on kokonaisuudessaan muita heikompaa. Heidänkin kohdallaan tosin koulutuksella ja tietotaidolla on merkitystä.

Nuorempien ikäluokkien sekä maahan- ja maastamuuttajien äänestysaktiivisuus on hyvin heikkoa. Näiden äänestäjäryhmien aktivoimiseksi ja kiinnittämiseksi osaksi yhteiskuntaa tulisi nähdä vaivaa, sillä ryhmien koko ja painoarvo tulevat jatkuvasti kasvamaan. Jos heitä ei

saada integroitua osaksi päätöksentekojärjestelmää, tulee kehityskulku johtamaan entisestä kapea-alaisempaan osallistumiseen päätöksenteossa.

Nuorten yhteiskunnallinen osallistuminen

Vaikka nuoret tutkimusten mukaan arvioivat äänestämisen parhaimmaksi tavaksi vaikuttaa,⁴² nuorten äänioikeutettujen äänestysaktiivisuus on huomattavasti muita ikäryhmiä alhaisempaa. Vuonna 2007 18–24-vuotiaista äänesti 38 prosenttia (kun muissa ikäryhmissä äänestysprosentti oli alhaisimmillaan 57 %). 25–34-vuotiaista puolestaan äänesti 58 prosenttia. Vuonna 2011 äänestysaktiivisuus poikkeuksellisesti nousi ja äänioikeuttaan käytti 49 prosenttia 18–24-vuotiaista, mutta vain 54 prosenttia 25–34-vuotiaista. Samana vuonna 55–64-vuotiaiden äänestysprosentti oli 84.⁴³ Ero ikäryhmien välillä oli kasvanut suurimmillaan 35 prosenttiyksikköön.

Tärkeimmäksi äänestämättömyyden syyksi 18–24-vuotiaat mainitsivat viitsimisen ja sen, että yhdellä äänellä ei ole juuri merkitystä. 25–44-vuotiaat puolestaan mainitsivat tärkeimmäksi syyksi epäluottamuksen poliitikkoja kohtaan ja vaikeuden löytää sopivaa ehdokasta. He eivät myöskään katsoneet äänestämisestä olevan mitään hyötyä itselleen.⁴⁴

18–24-vuotiaat erottuivat muista ikäryhmistä heikoimmilla tiedoilla politiikasta,⁴⁵ ja siten osa äänestämättömyydestä selittyy nuorten muita ikäryhmiä heikommalla tietotasolla.⁴⁶

Kokemus äänestämisestä kansalaisvelvollisuutena on kokonaisuudessaan laskenut kaikilla kansanryhmillä. Erityisesti näin on kuitenkin nuorten kohdalla. Nykynuorten kokemus äänestämisestä velvollisuutena on aikaisempia sukupolvia selvästi alhaisempi, ja siten nuorten alentunutta äänestysaktiivisuutta ei voi selittää iän mukana korjautuvaksi. Aikaisemmat sukupolvet ovat jo nuorena kokeneet vaaleissa äänestämisen vahvemmin kansalaisvelvollisuudeksi.⁴⁷ Nuorempien sukupolvien äänestysprosentit eivät myöskään näyttäisi nousevan ikääntymisen myötä samassa määrin kuin aikaisemmilla sukupolvilla. Kysymyksessä on siten selvä sukupolvien välillä tapahtunut muutos.

Pidemmällä aikavälillä tämä tulee näkymään osallistumistason jatkuvana heikkenemisenä vaaleissa.⁴⁸

Äänestämistä useammin nuoret antavat palautetta palveluista. Muita yleisimpiä tapoja osallistua ovat aloitteiden, vetoomusten ja adressien allekirjoittaminen, ostopäätöksillä vaikuttaminen, ”toiminta porukalla jonkin asian puolesta tai vastaan” sekä keskustelutilaisuuksiin tai kokouksiin osallistuminen.⁴⁹

Vaikka nuoremmat saavat paljon vanhempia enemmän tietoa vaalikoneista ja ehdokkaiden nettisivuilta, yllättävää on, että nuoret eivät pidä sosiaalista mediaa ja nettifoorumeita tehokkaina tapoina vaikuttaa. Nuorista 65 prosenttia kommentoi yhteiskunnallisia aiheita koskevia päivityksiä sosiaalisessa mediassa harvemmin tai ei koskaan, ja 79 prosenttia kirjoittaa yhteiskunnallisia aiheita koskevia päivityksiä sosiaalisessa mediassa harvemmin tai ei koskaan.⁵⁰

Myös nuorten kohdalla koulutustausta vaikuttaa osallistumiseen. Niistä, joilla on yliopistotutkinto tai ovat sitä suorittamassa, 44 prosenttia oli viimeisen vuoden aikana pyrkinyt vaikuttamaan heille tärkeisiin yhteiskunnallisiin asioihin, kun ammatillisen perustutkinnon omaavista tai sitä suorittavista 25 prosenttia oli viimeisen vuoden aikana pyrkinyt vaikuttamaan heille tärkeisiin yhteiskunnallisiin asioihin.⁵¹

Nuortenkin kohdalla osallistuminen kasaantuu samoille aktiivisille. Kaikkein aktiivisimmin useita vaikutuskeinoja hyödyntävät ne nuoret, joilla on yliopistotutkinto tai jotka ovat sitä parhaillaan suorittamassa. Heikoiten eri keinoja hyödyntävät nuoret, joiden työttömyys on kestänyt yli 6 kuukautta. Vertailtaessa äänestäneiden ja äänestämättä jättäneiden osallistumista muiden vaikuttamiskanavien kautta aktiivisimmin muita osallistumistapoja hyödynsivät nuoret, jotka olivat äänestäneet edellisissä vaaleissa. Myös perinteisten edustukselliseen demokratiaan liittyvien aktiviteettien ulkopuolella, kuten ostopäätöksillä vaikuttamisessa tai palautteen antamisessa, äänestäneet nuoret olivat äänestämättömiä aktiivisempia.⁵²

Pitkäjänteinen sitoutuminen puolueisiin ja oman päättäjävallan siirtäminen hallinnolle on aktiivisesti osallistuville nuorille vieras ajatus. Tutkimuksissa on selvinnyt, että oman autonomisen päätöksenteon säilyttäminen on nuorille tärkeämpää, ja aktiiviset nuoret osallistuvatkin mieluummin asiavetoisiin yksilöllisesti valittaviin projekteihin. Niitä

määrittävät kampanjaluonteisuus ja vaihtuvat verkostot.⁵³ Vaikuttaminen ei välttämättä tapahdu perinteisen puoluepolitiikan ulkopuolella, kuten Pekka Haaviston vuoden 2012 presidentinvaalikampanjaa tukenut kansalaisliike osoittaa, mutta merkittävä piirre osallistumiselle on nimenomaan sen projektiluonteisuus.

Kansainvälinen muuttoliike ja vaaleihin osallistuminen Suomessa

Maahanmuuttajien äänestysaktiivisuus on Suomessa pysynyt alhaisena siitä asti, kun ulkomaan kansalaiset saivat äänestys oikeuden kunnallisvaaleissa vuonna 1992. Ulkomaalaisista äänioikeus kunnallisvaaleissa on Euroopan unionin jäsenvaltioiden sekä Islannin ja Norjan kansalaisilla, joilla on kotikunta Suomessa, sekä muilla ulkomaalaisilla, kun he ovat asuneet Suomessa vakinaisesti yli kaksi vuotta. Muihin Pohjoismaihin verrattuna myös Suomeen tulleiden maahanmuuttajien äänestysprosentti on alhainen.

Vuoden 2012 kunnallisvaaleissa Suomessa oli 137 000 äänioikeutettua ulkomaan kansalaista.⁵⁴ Heistä ainoastaan 19,6 prosenttia käytti äänioikeuttaan.⁵⁵ Tämä luku ei kuitenkaan sisällä kansalaisuuden saaneita maahanmuuttajia. Äänioikeutettuja, joiden äidinkieli oli muu kuin suomi, ruotsi tai saame, oli 2012 kunnallisvaaleissa hieman alle 180 000.⁵⁶

Kansalaisuuden saamisesta kulunut aika lisää maahanmuuttajien äänestysaktiivisuutta. Kuitenkaan kansalaisuuden saaminen ei kasvata maahanmuuttajien äänestysaktiivisuutta yhtä korkealle tasolle kuin niillä, jotka ovat syntyneet Suomen kansalaisiksi. Myöskään koulutuksen ja iän vaikutukset äänestysaktiivisuuteen eivät ole yhtä suuret kuin kantasuomalaisilla⁵⁷, vaikkakin sosiodemografiset taustatekijät selittävät eroja äänestysaktiivisuudessa maahanmuuttajilla melko samankaltaisesti kuin kantäväestöllä.⁵⁸

Maahanmuuttajia tulee Suomeen hyvin moninaisista taustoista ja eri syistä. Tutkimusten mukaan äänestysaktiivisuus on korkein maahanmuuttajilla, joilla on suomalainen puoliso. Lisäksi alaikäisten lasten määrä vaikuttaa maahanmuuttajien äänioikeuden käyttöön.⁵⁹

Mahdollisia syitä maahanmuuttajien alhaiselle osallistumiselle on useita. Kaikki eivät ole tietoisia äänioikeudestaan. Suomalainen poliittinen järjestelmä on myös voinut jäädä vieraaksi. Joillekin kieli tuottaa ongelmia. Lisäksi puolueet eivät välttämättä ole osanneet tuoda esiin maahanmuuttajia kiinnostavia aiheita ja aktivoida heitä osallistumaan.⁶⁰

Äänestyskäyttäytymiseen voi myös vaikuttaa maahanmuuttajan lähtömaan demokraattisuus.⁶¹ Kun äänioikeutettu tulee demokraattisesta maasta, hän todennäköisemmin äänestää myös uudessa kotimaassaan.⁶² Jotkut saattavat edelleen olla kiinnostuneempia lähtömaansa politiikasta.

Kielitaito ja työllistyminen ovat tärkeitä tekijöitä kotoutumisprosessin alkupäässä. Maahanmuuttajien poliittinen integroituminen, jossa äänestäminen on yleensä ensimmäinen askel, on keskeinen mittari todelliselle kotoutumiselle,⁶³ ja siten siihen tulisi kiinnittää huomiota. Myös eduskuntavaaleissa vieraskielisten äänioikeutettujen määrä on kaksinkertaistunut vuosituhaten alusta.⁶⁴ Luvut eivät ole vielä kovin suuria, mutta maahanmuuttajien määrän todennäköisesti kasvaessa tulee Suomessa pyrkiä integroimaan maahanmuuttajat osaksi asuinmaansa poliittista järjestelmää.

Ulkosuomalaisten poliittiseen aktivointiin tulisi myös panostaa. Vuoden 2011 eduskuntavaaleissa kaikista äänioikeutetuista 5,2 prosenttia oli ulkomailla olevia suomalaisia. Tämä on noin 300 000 äänestäjää. Vuonna 2011 heidän äänestysprosenttinsa kohosi ensimmäistä kertaa yli 10 prosentin, mutta edelleen yhdeksän kymmenestä ei äänestä.⁶⁵ Yksi merkittävä syy matalaan äänestysprosenttiin on, että äänestyspaikat saattavat olla niin kaukana, että äänestäminen ei ole mahdollista. Myös ulkosuomalaisten ulkomailla olon syyt ja ajanjaksot vaihtelevat, mikä tekee heidän aktivoinnistaan vaikeaa. Ulkomailla oleskelevia kiinnostavat vaaliteemat voisivat innostaa käyttämään äänioikeutta, ja mahdollisuus äänestää muutoin kuin virallisella äänestyspaikalla parantaisi ulkosuomalaisten äänestysaktiivisuutta.

Tulevaisuuden kehityskulut

Viime vuosina demokratiaa kehitettäessä painopiste on ollut erilaisissa demokraattisissa innovaatioissa, kuten osallistuvassa budjetoinnissa, joukkoistamisessa ja lähidemokratian kokeiluissa. Kaikki osallistumistapoja monipuolistavat hankkeet ovat toivottavia, mutta mitä ne eivät korjaa, on osallistumisen eriarvoisuus ja kasautuminen samoille väestöryhmille. Uusia osallistumismahdollisuuksia hyödyntävät eniten ne, jotka muutenkin osallistuvat aktiivisimmin. Siten on mahdollista, että osallistumisen ja vaikuttamisen polarisaatio kasvaa tätä kautta entisestään.

Poliittinen osallistuminen päätöksentekoon on jakautunut eri yhteiskuntaryhmien välillä, ja tämä kuvastuu myös vaikutusmahdollisuuksissa. Hyväosaisemmat osallistuvat aktiivisemmin yhteiskunnalliseen päätöksentekoon ja myös osaavat käyttää eri vaikutuskanavia parhaiten.

Samaan aikaan epäluottamus poliitikkoja kohtaan kasvaa. Poliittinen järjestelmä on stabiloitunut siten, että puoluekenttä tarjoaa vain rajatun määrän vaihtoehtoja äänestäjille. Muutos on mahdollista vain tiettyjen rajojen sisällä.⁶⁶ Poliittinen voimattomuus ja turhautuminen saattavat kanavoitua entisestään protestiliikkeisiin. Perussuomalaiset tarjosivat oikeaan aikaan vaihtoehdon järjestelmään turhautuneille eduskunta-vaaleissa 2011, ja äänestysaktiivisuus nousi ensimmäistä kertaa vuosikymmeniin (2,6 prosenttiyksikköä 70,5 prosenttiin).⁶⁷ Naisten äänestysprosentti oli edelleen miehiä korkeampi, mutta erityisesti miehet aktivoituivat käyttämään äänioikeuttaan aikaisempaa aktiivisemmin.⁶⁸

Tulevaisuudessa ikään perustuvat jakolinjat tulevat todennäköisesti kasvamaan. Äänestäjien mediaani-ikä on noussut jatkuvasti, ja vuoden 2007 vaaleissa jo yli puolet äänestäneistä oli yli 50-vuotiaita.⁶⁹ Erilaisten osallistumistapojen perusteella onkin muodostumassa ikäryhmien välinen kuilu. Vaali- ja puolueosallistuminen on yleisempää vanhempien ikäluokkien keskuudessa, kun taas niin kutsutut vastademokratian aktiviteetit, vetoomusten allekirjoittaminen ja boikotteihin osallistuminen ovat yleisempiä nuorten ja keski-ikäisten keskuudessa.⁷⁰

Korkeakoulutettuja lukuun ottamatta nuorten osallistumisaktiivisuus ja tiedot politiikasta on muita ryhmiä paljon heikompia. Siten on todennäköistä, että myös koulutustausta tulee tulevaisuudessa olemaan

entistä merkittävämpi jakolinja politiikkaan osallistuvien ja sen ulkopuolelle jäävien välillä.⁷¹ Olisikin huolehdittava, että jo peruskouluopetuksessa kaikki kansalaiset saisivat yhteiskunnalliseen osallistumiseen vaadittavat tiedot ja edellytykset.

Keinoista nettiäänestämisen mahdollisuus saattaisi edistää nuorten äänestysaktiivisuutta. Netti- tai postiäänestyksen mahdollisuus voisi korottaa myös ulkosuomalaisten äänestysaktiivisuutta, ainakin niiden osalta, jotka olisivat halukkaita äänestämään, mutta eivät välimatkojen vuoksi kykene.

Samalla kun yhä useampi suomalainen oleskelee ulkomailla, maahanmuuttajien määrä Suomessa kasvaa. Erityisesti pääkaupunkiseudulla maahanmuuttajat ja heidän lapsensa muodostavat lähitulevaisuudessa merkittävän osan äänestäjäkunnasta.⁷² Maahanmuuttajat ovat hyvin heterogeeninen ryhmä, mutta suomalaista demokratiaa selventävät kurssit ja esitteet usealla kielellä edesauttaisivat tiedon levittämisessä. Kurssit olisivat tärkeitä erityisesti niille maahanmuuttajille, jotka tulevat maista, jotka eivät ole demokraattisia. Myös puolueiden tulisi panostaa maahanmuuttajien osallistumiseen esimerkiksi huomioimalla maahanmuuttajia kiinnostavia aiheita, kampanjoimalla useammalla kielellä ja asettamalla ulkomaalaistaustaisia ehdokkaita.

Lopuksi

Viime vuosina demokratian kehittäminen on saanut valtionhallinnossa kaipaamansa huomion. Olisi tärkeää, että uudistukset lisäisivät kansalaisten todellisia vaikuttamismahdollisuuksia ja että lähtökohtaisesti uudistuksia ei mietittäisi pelkästään niiden kautta, jotka äänekäimmin vaativat lisää vaikutusmahdollisuuksia. On etsittävä keinoja, miten saataisiin nekin osallistumaan, jotka kokevat, että osallistuminen on turhaa.

Demokratiaa ei myöskään voida nähdä yhteiskunnan muista osaluista erillisenä alueena, koska muut yhteiskunnalliset kehityskulut vaikuttavat demokratian toteutumiseen. Koska sosioekonomiset taustat vaikuttavat kansalaisten osallistumiseen, demokratian vahvistamiseksi tarvitaan myös laajempaa osallisuutta ja tasa-arvoa edistävää yhteiskunta-

politiikkaa. Siten myös työllisyydestä huolehtiminen, ja köyhyyden 175
sekä syrjäytymisen ehkäisy tulisi nähdä demokratiakysymyksenä.

Lähteet

- Borg, Sami: Nuorten poliittinen osallistuminen. Teoksessa Borg, Sami & Paloheimo, Heikki (toim.): *Vaalit yleisdemokratiassa, Eduskuntavaalitutkimus 2007*. Tampere University Press, 2009.
- Borg, Sami (toim.): *Muutosvaalit 2011*. Oikeusministeriön julkaisuja 16, 2012.
- Borg, Sami (toim.): *Demokratiaindikaattorit 2013*, Oikeusministeriö, Selvityksiä ja ohjeita 52, 2013.
- Borg, Sami & Paloheimo, Heikki: Vaalipiirin koon vaikutus vaaliosallistumiseen. Teoksessa Borg, Sami & Paloheimo, Heikki (toim.): *Vaalit yleisdemokratiassa, eduskuntavaalitutkimus 2007*. Tampere University Press, 2009.
- Borg, Sami & Paloheimo, Heikki (toim.): *Vaalit yleisdemokratiassa, Eduskuntavaalitutkimus 2007*. Tampere University Press, 2009.
- Demokratiapuntari 2012: Yhteenveto* (2012). http://img.mtv3.fi/mn_liitteet/mtv3/uutiset/302606.pdf. Vierailtu 2.1.2015.
- Elo, Kimmo & Rapeli, Lauri: Poliittikatietämys ja poliittinen kiinnostus. Teoksessa Borg, Sami (toim.): *Muutosvaalit 2011*. Oikeusministeriön julkaisuja 16, 2012.
- Elo, Kimmo & Rapeli, Lauri: *Suomalaisten poliittikatietämys*. Oikeusministeriön julkaisuja 6, 2008.
- Forsberg, Tuomas & Raunio, Tapio (toim.): *Politiikan muutos*. Vastapaino, 2014.
- Grönlund, Kimmo: Poliittinen tietämys. Teoksessa Borg, Sami & Paloheimo, Heikki (toim.): *Vaalit yleisdemokratiassa, Eduskuntavaalitutkimus 2007*. Tampere University Press, 2009.
- Helsingin Sanomat* 22.9.2014: Äänestysaktiivisuus kasvoi Ruotsissa – ero Suomeen yli 15 prosenttiyksikköä. <http://www.hs.fi/ulkomaat/a1411350082500>. Vierailtu 2.1.2015.
- Jutila, Karina: Poliittikka kiinnostaa suomalaisia. Teoksessa Kuusela, Hanna & Rönkkö, Mika (toim.): *Puolueiden Kriisi*, Into/ Like kustannus, 2008.
- Kariuki, Peter: Äänestysaktiivisuus kertoo kotoutumisesta. *Helsingin Sanomat*, 9.9.2012. <http://www.hs.fi/paakirjoitukset/a1347072771920>. Vierailtu 2.1.2015.
- Katz, Richard S. & Mair, Peter: Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics* 1, 1995.
- Kestilä-Kekkonen, Elina: Puoluedemokratian haasteet Euroopassa: Syrjäyttävätkö uudet poliittisen osallistumisen muodot edustuksellisen demokratia?

- Teoksessa Forsberg, Tuomas & Raunio, Tapio (toim.): *Politiikan muutos*. Vastapaino, 2014.
- Lundell, Krister: *Onko vaalitavalla merkitystä? Henkilövaalit vai puoluelistat suhteellisissa vaalijärjestelmissä*. Kalevi Sorsa -säätiön Impulsseja, 2014.
- Mykkänen, Juri & Borg, Sami: Internet ja sosiaalinen media vaaleissa. Teoksessa Borg, Sami (toim.): *Demokratiaindikaattorit 2013*. Oikeusministeriö, Selvityksiä ja ohjeita 52, 2013.
- Myllyniemi, Sami: *Vaikuttava osa, Nuorisobarometri 2013*. Hakapaino, 2014.
- Paloheimo, Heikki & Borg, Sami: Eduskuntavaalit yleisdemokratian aikakaudella. Teoksessa Borg, Sami & Paloheimo, Heikki (toim.): *Vaalit yleisdemokratiassa, Eduskuntavaalitutkimus 2007*. Tampere University Press, 2009.
- Ronkainen, Jussi (toim.): *Nuoret ja ääni, Nuoret eduskuntavaaleissa 2011*. Hakapaino, 2012.
- Ruostetsaari, Ilkka: Edustuksellisen demokratian kannatus ja sen kipukohdat. Teoksessa *Uusi ja vanha demokratia*. Eduskunnan tulevaisuusvaliokunta 7, 2013. (2013a)
- Ruostetsaari, Ilkka: Eliitti ja kansa – kaksi eri maailmaa? Päättäjien ja kansalaisten asenne-erot vuosina 1991–2011. *Yhteiskuntapolitiikka* 78, No. 3, 2013. (2013b)
- Suomi demokratiana kansainvälisten vertailujen pohjalta*. Oikeusministeriön selvitys 10.4.2012. http://oikeusministerio.fi/material/attachments/om/hankkeet/fi/2011/6AldjM5wU/KV-selvitys_17.4.2012.pdf.
- Vaalitutkimus.fi: ”Puolueet ovat ajautuneet yhä kauemmas tavallisen ihmisen ongelmista”, 1984– http://www.vaalitutkimus.fi/fi/poliittiset_asenteet/puolueet_ovat.html. Vierailtu 5.1.2015.
- Wass, Hanna & Borg, Sami: Äänestysaktiivisuus. Teoksessa Borg, Sami (toim.): *Muutosvaalit 2011*. Oikeusministeriön julkaisuja 16, 2012.
- Wass, Hanna; Söderlund, Peter & Rapeli, Lauri: Äänestäneiden ja äänestämättä jättäneiden mielipideyhdyntävyys ja poliittinen edustus. Teoksessa Borg, Sami (toim.): *Muutosvaalit 2011*. Oikeusministeriön julkaisuja 16, 2012.
- Wass, Hanna; Blais, André; Weide, Marjukka & Morin-Chassé, Alexandre: *Engaging immigrants? Examining the correlates of electoral participation among voters born outside the country*. Paper prepared for presentation at the MPSA conference, April 3–5, 2014, Chicago.
- Weide, Marjukka & Saukkonen, Pasi: Maahanmuuttajien poliittinen osallistuminen. Teoksessa Martikainen, Tuomas, Saukkonen, Pasi & Säävälä, Minna

Gaudeamus, 2013.

Wiberg, Matti: *Paluu politiikkaan*. Kunnallisalan kehittämissäätiö, 2001.

Viitteet

- 1 Esim. Suomi demokratiana kansainvälisten vertailujen pohjalta 2012.
- 2 Wass & Borg 2012, 98.
- 3 Elo & Rapeli 2008, 101.
- 4 Wass & Borg 2012, 98.
- 5 Elo & Rapeli 2008, 108.
- 6 Weide & Saukkonen 2013, 266.
- 7 Wass & Borg 2012, 98.
- 8 *Helsingin Sanomat* 22.9.2014.
- 9 Lundell 2014, 8–23.
- 10 Katz & Mair 1995, 21–23.
- 11 Jutila 2008, 62–63.
- 12 Mykkänen & Borg, 2013, 71; Borg & Paloheimo 2009, 256.
- 13 Vaalitutkimus 2014.
- 14 Kestilä-Kekkonen 2014, 41.
- 15 Kestilä-Kekkonen 2014, 41, 43.
- 16 Ruostetsaari 2013a, 39.
- 17 Elo & Rapeli 2012, 283.
- 18 Demokratiapuntari 2012, 2.
- 19 Mt., Kuvio 1–7.
- 20 Paloheimo & Borg 2009, 367.
- 21 Borg 2013, 22.
- 22 Demokratiapuntari 2012, 2.
- 23 Paloheimo & Borg 2009, 367.
- 24 Mt., 368.
- 25 Elo & Rapeli 2012, 277.
- 26 Mt., 276–277.
- 27 Mt., 275.
- 28 Wiberg 2001, 41–42.
- 29 Elo & Rapeli 2012, 107.
- 30 Mt., 109.

- 31 Mt., 97, 107.
- 32 Kestilä-Kekkonen 2014, 56.
- 33 Borg 2009, 166–167.
- 34 Kestilä-Kekkonen 2014, 65.
- 35 Wass, Söderlund & Rapeli 2012, 122.
- 36 Elo & Rapeli 2012, 275.
- 37 Ruostetsaari 2013b, 256.
- 38 Ruostetsaari 2013a, 39.
- 39 Grönlund 2009, 194.
- 40 Elo & Rapeli 2008, 90, 98.
- 41 Elo & Rapeli 2012, 275.
- 42 Myllyniemi 2014, 25.
- 43 Wass & Borg 2012, 106.
- 44 Borg 2009, 159.
- 45 Elo & Rapeli 2012, 276.
- 46 Grönlund 2009, 184.
- 47 Borg 2013, 24.
- 48 Wass & Borg 2012, 107.
- 49 Myllyniemi 2014, 27.
- 50 Mt., 25, 35.
- 51 Mt., 21.
- 52 Mt., 27–30.
- 53 Ronkainen 2012, 8.
- 54 Weide & Saukkonen 2013, 272.
- 55 Borg 2013, 79.
- 56 Weide & Saukkonen 2013, 272.
- 57 Wass ym. 2014, 11.
- 58 Borg 2013, 78.
- 59 Wass ym. 2014, 11.
- 60 Weide & Saukkonen 2013, 272.
- 61 Kariuki 2012.
- 62 Wass ym. 2014, 11–12.
- 63 Weide & Saukkonen 2013, 262.
- 64 Mt., 274.
- 65 Wass & Borg 2012, 101–102.
- 66 Katz & Mair 1995.

- 180 67 Wass & Borg 2012, 100.
68 Mt.
69 Paloheimo & Borg 2009, 365.
70 Mt., 366.
71 Elo & Rapeli 2008.
72 Weide & Saukkonen 2013, 280.

8. Päämääränä oikeudenmukaisuus

181

Pentti Arajärvi

OIKEUDENMUKAISUUDEN TAVOITTELU merkitsee kannanottoa siihen, miten asioiden pitäisi olla. Tämä samalla kertoo sen, miksi oikeudenmukaisuus ei ole täysin selkeä käsite, vaikka kaikki sitä kannattavatkin. Kaikki eivät ole samaa mieltä asioiden oikeasta tolasta. Oikeudenmukaisuus myös rakentuu ajattelulle syy–seuraus-suhteista, joiden todeksi tai oikeaksi todistaminen on usein ylivoimaista.

Oikeudenmukaisuus liittyy vahvasti yhdenvertaisuuteen, jonka mukaan samanlaisia tapauksia on kohdeltava samalla tavalla. Jatkoksi usein esitetään, että erilaisia tapauksia on kohdeltava eri tavalla. Jälkimmäinen ajatus voidaan haastaa. Oikeudenmukaisuus saattaisi, ainakin muodollisena periaatteena, johtaa siihen, että erilaisia tapauksia kohdellaan samalla tavalla, joskin kohtelun syy saattaa olla eri.

Oikeudenmukaisuudesta

Oikeudenmukaisuudessa on usein kyse jonkin aineellisen tai aineetoman jaettavan hyödyistä ja haitoista ja niiden vaikutuksista ihmisiin. Toisaalta hyödyt ja haitatkaan eivät välttämättä ole kaikille ihmisille samoja. Lisäksi tästä distributiivisesta, hyötyjen jakamista koskevasta oikeudenmukaisuudesta on erotettava proseduraalinen oikeudenmukaisuus, joka tarkastelee menettelyä, jolla jako suoritetaan. Oikeudenmukaisuus ei ole lainmukaisuutta eikä moraalimukaisuutta, vaan niistä irrallinen käsite. Lainmukaisuus on käsite, joka tarkoittaa lain oikeaa sisältöä, ja lainmukainen toiminta puolestaan lain sisällön noudattamista. Moraali on ajatus oikeasta ja väärästä. Moraali on lisäksi yksilön toimintaa, kun taas oikeudenmukaisuutta tarkastellaan yleensä yhteisöllisenä ja jopa yhteiskunnallisena kysymyksenä.¹

Oikeudenmukaisuuden tärkeä ulottuvuus on yhdenvertaisuus ja toisinaan nämä käsitteet suorastaan samastuvat.² Esimerkiksi muodollinen oikeudenmukaisuus ja muodollinen yhdenvertaisuus tarkastelevat molemmat vain tapaa, jolla oikeudenmukaisuutta tai yhdenvertaisuutta pyritään toteuttamaan ottamatta huomioon muita lopputulokseen vaikuttavia elementtejä. Aineellinen tai sisällöllinen oikeudenmukaisuus ja yhdenvertaisuus pyrkivät sen sijaan tosiasialliseen oikeudenmukaisuuteen ja yhdenvertaisuuteen, johon saattaa sisältyä esimerkiksi jotakin ryhmää tai yksilöä suosivia elementtejä. Hyvä esimerkki tässä suhteessa on vaikkapa vammaistuet ja -palvelut, jotka pyrkivät saattamaan vammaisen henkilön yhdenvertaiseen asemaan vammattomien henkilöiden kanssa. Vammainen henkilö saa jotakin, mitä vammaton henkilö ei saa. Tällaiset toimenpiteet saattavat olla myös neutraaleja, kuten vaikkapa liikuntaesteiden poistaminen, jolla ei välttämättä ole vaikutusta liikuntavammattomiin henkilöihin missään suhteessa.

Oikeudenmukaisuuden ja yhteiskunnan aineellisen ja henkisen tuotannon jakoa voidaan tarkastella pyrkimyksenä suurimpaan mahdolliseen yhteenlaskettuun hyvinvointiin tai hyvinvoinnin tasaamiseen. Näissä näkökohdissa, varsinkin suurimman yhteisen hyödyn tavoittelussa, asettuvat moraaliset arviot vahvaan asemaan. Suurin kokonaisyhyöty ei vielä määrittele sitä, miten vaikkapa tulot jakautuvat yhteiskunnassa. Tulos saattaa olla varsin epäoikeudenmukainen, jos tulonjaon tasaisuutta pidetään oikeudenmukaisena.

Pyrittäessä tasaamaan hyvinvointia oikeudenmukaisesti voidaan kiinnittää huomiota prosesseihin, joilla oikeudenmukaisuutta tavoitellaan. Tämä kuitenkin yleensä edellyttää oikeudenmukaisen tilan tai tavoitteen asettamista. Ensimmäisenä seikkana voidaan tarkastella ihmisten lähtökohtien tai mahdollisuuksien oikeudenmukaisuutta. Tarkastelu voidaan tehdä myös yhdenvertaisuuden suhteen. Mahdollisuuksien tai lähtökohtien oikeudenmukaisuus tai yhdenvertaisuus voidaan määritellä asettamalla yksilöt keskenään samalle lähtöviivalle pyrkien tasoittamaan edellytyksiä saavuttaa tavoiteltu tila. Jos tavoitteena pidetään vaikkapa perusopetuksen kohtuullista läpäisemistä, merkitsee lähtökohtien oikeudenmukaisuus ja yhdenvertaisuus sitä, että parannetaan yksilöiden edellytyksiä omaksua perusopetus. Korkeatasoinen varhaiskasvatus ja esiopetus on tästä mainio esimerkki. Tällaisen edel-

lytysten tasoittamisen jälkeen voidaan ajatella voimavarojen yhtäläistä jakamista kullekin oppilaalle ja lopputuloksen pitämistä tällä perusteella oikeudenmukaisena tai yhdenvertaisena.

Toinen lähtökohta voi olla kullekin yksilölle annettavien yhteiskunnan voimavarojen tasainen jako. Tätä saatetaan pitää tosiasiallisena mahdollisuutena jokaiselle hankkia yhtäläiset edellytykset yhteiskunnassa selviämiseen ja kykyjen täysimittaiseen käyttöön. Järjestely on suhteellisen kaavamainen, mutta täyttää yhdellä tavalla määritellyn oikeudenmukaisuuden vaatimuksen: yhteiskunnan voimavarojen taseen jaon. Perusopetukseen sovellettuna se merkitsee esimerkiksi vaatimusta suurin piirtein samankokoisista opetusryhmistä, yhtä pätevistä opettajista ja perusopetuksen eri oppiaineiden tuntimäärien ja tarjonnan suhteellisen suuresta tasaisuudesta maan eri osissa. Vanhustenhuollossa se voisi merkitä yhtä suurta henkilöstömitoitusta riippumatta vanhusten toimintakyvystä.

Vaativin oikeudenmukaisuuden määrittely lähtee tiettyjen vähimmäistavoitteiden saavuttamisesta, eräänlaisesta lopputuloksen oikeudenmukaisuudesta. Tällöin, mahdollisesti lähtökohtien tasoittamisen tukemana, voimavaroja jaetaan esimerkiksi perusopetuksessa siten, että jokainen oppilas saavuttaa määritellyn vähimmäistason. Näin ollen perusopetuksessa tarjotaan erityisopetusta, tukiopetusta, erilaisia sosiaalipalveluja ja muuta opetuksellista ja huollollista tukea, joiden tavoitteena on se, että kaikki oppilaat saavuttavat tuon tason, joksi voidaan määritellä esimerkiksi perusopetuksen läpäiseminen ja oppivelvollisuuden suorittaminen. Suomessa tämä toimii kohtuullisen hyvin. Ilman perusopetuksen päättötodistusta jää kansainvälisesti vertaillen erittäin pieni osa ikäluokasta. Vastaavasti tulonjaossa verotuksen ja tulonsiirtojen avulla taataan jokaiselle yksilölle yhteiskunnan voimavaroihin suhteutettu kohtuullinen toimeentulo. Vanhustenhuollossa voimavarat jaetaan hoidon tarpeen mukaan. Voimavaroja jaetaan epätasaisesti, tavoitteena oikeudenmukainen lopputulos. Oikeudenmukaisuus on aineellista.

Samaa menettelyä voidaan periaatteessa soveltaa oikeudenmukaisuuden tavoittelussa millä hyvänsä yhteiskunnan toimintalohkolla. Menettely edellyttää vain yleensä poliittisesti määriteltyä oikeudenmukaisuuden sisältöä, joka kaikille pyritään takaamaan. Suomen

perustuslain 1 §:ssä määritellään perustavanlaatuiset arvot, jotka ovat ihmisarvon sekä yksilön vapauden ja oikeuksien turvaaminen sekä oikeudenmukaisuuden edistäminen yhteiskunnassa. Näin ollen Suomi valtionakin on sitoutunut oikeudenmukaisuuteen, jolla on kiinteä yhteys muun muassa yhdenvertaisuuteen ja taloudellisiin, sosiaalisiin ja sivistyksellisiin oikeuksiin.³

Oikeudenmukaisuuden taustaa ja käytäntöä

Hegemonia ja paradigma

Hegemonia on valtaa. Valta merkitsee vapautta tehdä valintoja ja päätöksiä toisten puolesta. Vallan perusta voi olla demokraattinen, mutta valta voi olla myös voimaan, viestintään, asiantuntemukseen, määritelmiin tai tosiasialliseen tilanteeseen perustuvaa.⁴ Vallan käyttämättä jättäminen on tosiasiaassa vallan luovuttamista jonkun toisen käytettäväksi.

Vallan uusjako on ollut Suomessa meneillään viimeisimmät 20–30 vuotta, jossa vaikuttajina ovat olleet rahamarkkinoiden vapauttaminen, Euroopan unioni, suuryritykset ja niiden kansainvälistyminen sekä yleisesti talouselämä. Myös kulttuuriset muutokset, mukaan lukien kulttuurin moniarvoistuminen, ovat merkittäviä. Suomen korporatiivinen konsensus, jossa valta on jaettu poliittisten puolueiden ja etujärjestöjen kesken, on muuttunut markkinatalouden kautta hallituksi suuryritysten ja heidän intressipiiriensä toiminnaksi.⁵

Oikeudenmukaisuuden tavoitteluun ja sen toteuttamiseen liittyvät myös poliittiset voimasuhteet ja niistä seuraavat ideologiset näkökohdat – eräänlainen ajan henki tai keskustelun hegemonia, joka lisäksi ruokkii itse itseään. Yhteiskunnallisessa toiminnassa saatetaan korostaa valtion puuttumattomuutta, yksilöllisyyttä, valinnanvapautta ja vastaavia positiivissävyyisiä seikkoja, joista tehty johtopäätös edellyttää perustellusti tai perustelematta esitetyn vaatimuksen julkisten menojen nopeasta vähentämisestä, veroasteen alentamisesta ja yksityisen toiminnan suuremman tehokkuuden hyväksi käytöstä. Päinvastainenkin tulkinta on usein vähintään yhtä perusteltu.

Markkinoiden hallitessa ei tavallaan mikään poliittinen aate tai ideologia nouse erityisemmin hallitsevaksi, vaan ongelmat näyttävät asiantuntijuuden ongelmina eikä poliittisten valintojen tuloksena. Markkinat ottavat politiikan paikan ja ohjaavat laajasti yhteiskuntaa.⁶

Anu Kantolan mukaan voidaan 1990-luvun talouskriisi nähdä esimerkiksi siirtymisenä pääoman sääntelystä pääoman hallitsemaan järjestelmään. Poliittisesti ajatellen on siirrytty markkinoihin, jotka hallitsevat poliittista keskustelua. Samalla luodaan ”näkymätön käsi”, jossa tosiasialliset päättäjät ovat piilossa ja voivat vetäytyä vastuusta. Muutokset ja ratkaisut perustuvat näennäiseen ulkoiseen pakkoon. Samalla se näyttäytyy mitättöminä muutoksina.⁷

Ilmiötä voidaan pelkistää siten, että laajassa mielessä valtion vaikutusvalta kulttuuriin ja yhteiskuntaan on merkittävästi vähentynyt, ja ennen kaikkea väestön ja jossain määrin myös kulttuurin mahdollisuudet vaikuttaa talouteen ja valtioon ovat heikentyneet. Tällöin hegemonia on siirtynyt. Kokonaisuus ei ole tasapainossa tai, jos se ei ennenkään ole ollut tasapainossa, painopiste on selvästi siirtynyt. Mahdollisesti tilanteesta syntyy uusi tasapainotila, jossa sosiaalisen komponentin tehtävä ei välttämättä enää olekaan käyttää taloutta ja valtiota laajassa mielessä hyväksi kulttuurin ja yhteiskunnan rakenteissa, vaan yhteiskunta alkaa sisäisesti, eräällä lailla oma-apuperusteisesti luoda turvajärjestelmää. Talous ja julkinen valtakin voivat jossain määrin vetäytyä vastuusta, ja se hyväksytään kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti.

Hegemonian muutosta voi seurata myös paradigman muutos. Thomas Kuhnin mukaan paradigma on uskomuksia, arvoja ja käytäntöjä, jotka hallitsevat tiettyä hetkenä ja tietyissä olosuhteissa. Se sisältää tavallaan varsinkin yhteiskunnan tieteellisen käytännön mallit ja näkökulmat. Paradigma on tavallaan itsestään selvä asia, jota ei enää tarvitse erikseen perustella. Käsitteet ovat tunnettuja. Samalla tukahdutetaan paradigmaan sopimattomat ilmiöt ja jopa asioiden kyseenalaiseksi saattaminen. Tämä asiointila saattaa ajan mittaan muuttua. Kuhnin ajattelussa olennainen tekijä onkin tieteellinen vallankumous, joka saattaa heijastua myös toiminnan vallankumouksena. Vähitellen muutos sulautuu osaksi toimintaa ja muuttuu legitiimiksi.⁸

Nykyisessä oikeudenmukaisuusajattelussa keskeisenä pidetään John Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaa. Rawlsin alkuasetelmassa yhteiskunnan oikeudenmukaisuudesta tai ehkä paremmin sanottuna yhteiskunnan säännöistä sovitaan puolueettomassa tilanteessa tietämättömyyden verhon takana. Sääntöjä asetettaessa kukaan ei tiedä, mikä erottaa hänet muista. Onko henkilö varakas vai köyhä, vammainen, kaunis tai älykäs, mikä on hänen ihonväriinsä tai etninen alkuperänsä, on tietymätöntä. Näin ollen kukaan ei ikään kuin voi korostaa niitä piirteitä, jotka olisivat hänelle edullisia eivätkä toisaalta myöskään säännöt, ainakaan periaatteessa, ole sidoksissa esimerkiksi ihmisten hyvántahtoisuuteen, sääliin tai muuhun vastaavaan seikkaan.

Pyrkimys on luoda säännöt, jotka alkutilanteessa, tietämättöminä olevat ihmiset olisivat voineet hyväksyä. Tässä suhteessa ajatus muistuttaa Kantin kategorista imperatiivia, jonka mukaan ihmisen on toimittava aina siten, että hänen toimintaansa ohjaava sääntö voisi muodostua yleiseksi laiksi.⁹

Näistä lähtökohdista Rawls kehittää kaksi oikeudenmukaisuusperiaatetta: Ensinnäkin jokaisella on oltava oikeus mahdollisimman laajoihin perusvapauksiin, kunhan ei rajoiteta muiden vastaavaa vapautta. Toiseksi erityisesti sosiaaliset ja taloudelliset eriarvoisuudet on järjestettävä siten, että niiden perustana ovat kaikille avoimet mahdollisuudet yhtäläisillä ehdoilla saavuttaa asemansa ja että erot tuottavat huonoimmassa asemassa oleville suurimman mahdollisen hyödyn.¹⁰

Ensimmäisen periaatteen mukaan on siis taattava kaikille oikeus perusvapauksiin ja -oikeuksiin. Näiden rajoittaminen on mahdollista vain sillä perusteella, että muutoin muiden vastaavat oikeudet olisivat rajoitettuja. Lyhyesti (ja epätarkasti) asian voisi ilmaista siten, että vapauden rajana on toisten vapaus samaan; yhdenvertaisuus asettaa rajan vapaudelle.¹¹

Toisen periaatteen, ns. eroperiaatteen mukaan jokaisella on ensinnäkin oltava tosiasiallinen mahdollisuus hankkia esimerkiksi se koulutus tai muut edellytykset, jota paremman aseman saavuttaminen edellyttää, ja toiseksi tulonjaon, sosiaalisen aseman tai muun epätasaisuuden tulee hyödyttää kaikkein heikoimmassa asemassa olevia hen-

kilöitä. Periaate ei sinänsä johda vaatimukseen esimerkiksi samoista tuloista kaikille, koska voidaan ajatella johonkin määrään asti epätasaisen tulonjaon palkitsevan sellaisesta yritteliäisyydestä, joka hyödyttää kaikkia ja erityisesti heikoimmassa asemassa olevia.¹²

Rawlsin kriitikoista ehkä tärkein näkökulma on Amartya Senilla. Hän huomauttaa, että Rawlsin teoria käsittelee oikeudenmukaisuutta vain tuottavaan yhteistyöhön kykenevien henkilöiden kesken. Näin ollen esimerkiksi vammainen henkilö, joka tarvitsee samaan asemaan päästäkseen enemmän voimavaroja, ei tule oikeudenmukaisesti kohdelluksi. Samoin Sen kysyy, miksi perusvapaudet on nostettu niin vahvasti ylitse muiden, että nälkäisen tai terveydenhuoltoa vailla olevan henkilön asema ei tule asianmukaisesti huomioon otetuksi. Sen korostaa, että tavoitteiden tulee perustua oikeiden yhteiskunnallisten ja yhteiskuntien epäoikeudenmukaisuuksien poistamiseen. Kysymys on Rawlsin teoreettisen rakennelman asemesta oikeudenmukaisuuden toteutumisesta todellisissa yhteiskunnissa.¹³

Tosiasiallinen oikeudenmukaisuus

Yhteiskunnan rakenteiden ja toiminnan kannalta on tärkeää, että yleinen oikeuskäsitys hyväksyy vallitsevat säännöt oikeudenmukaisiksi. Siksi kysymys lakien oikeudenmukaisuudesta on tärkeä. Oikeudenmukaisuus vahvistaa yhteiskuntaa, ja toisaalta epäoikeudenmukaisuuden kokemukset pahimmillaan johtavat demokraattisen muutoksen rakentamisen asemesta yhteiskunnan ulkopuolelle asettumiseen. Sen muodot voivat olla kovin vaihtelevat syrjäytymisestä ja vallankumouksesta rikollisuuteen. Epäoikeudenmukaisuudet saattavat myös piillä yhteiskunnan rakenteissa. Epäoikeudenmukaisuuden kohteiden voima ei aina riitä tilanteen muuttamiseen tai tilanne ei ole niin siehtämätön, että järjestelmän legitimitetti kokonaisuudessaan kiistettäisiin. Epäoikeudenmukaisuus voi myös olla hajaantunut useisiin pieniin osiin, ja vain harva ehkä kokee sen useimmat tai kaikki osat.

Ihmisten yhteiskunnallisessa asemassa, vaikuttamismahdollisuuksissa ja muissa vastaavissa seikoissa on eroja. Osa on sellaisia, joihin emme voi vaikuttaa, osa sellaisia, jotka ovat yhteiskunnallisesti välttämättömiä esimerkiksi yhteiskunnan dynamiikan ja toiminnan kannalta,

ja osa taas perusteettomia ja perustelemattomia. Eroja on tuloissa, terveydessä, työllisyydessä, asumisen muodossa, eliniässä, palkoissa, koulutuksessa, verotuksessa ja melkein missä hyvänsä yhteiskunnan toiminnassa.

Osa eroista on hyväksyttäviä. Ne saattavat perustua sellaisiin yhteiskunnassa yleisesti hyväksyttyihin näkökohtiin, kuten ahkeruudesta palkitsemiseen, arvostetussa tehtävässä toimimiseen, erityiseen kyvykkyyteen tai joskus sattumaankin, kuten lottovoittoon. Nämä seikat voivat heijastua eri näkökulmina, kuten koulutuseroina tai tuloeroina. Toisaalta esimerkiksi terveyserot saattavat olla perustaltaan geneettisiä tai yhteiskunnallisia. Vastaavasti työllisyserot voivat johtua kovin monesta asiasta. Palkkaerossa näyttää yhtenä tekijänä olevan perusteettomat erot, jotka perustuvat sukupuoleen. Verotuksessa on erilaisia täysin poliittis-yhteiskunnallisesti määriteltyjä eroja esimerkiksi ansio- ja pääomatulojen välillä, varallisuuden verotuksessa, siinä onko verotus progressiivista vai jakoperusteista ja verotetaanko tuloja vai kulutusta. Näillä kaikilla jaoilla on vaikutuksensa myös yhteiskunnallisiin eroihin, kun henkilöt voivat jossain määrin säädellä tulojensa lähdeä tai kun rahoitetaan tiettyjä seikkoja progressiivisella tai jakoverotuksella taikka tulo- tai kulutusverotuksella. Suhtautuminen eroihin on monesti poliittisten asenteiden sanelemaa. Samalla on myös muistettava yksilöiden omien valintojen vaikutus. Henkilö voi vapaaehtoisesti valita vaatimattomamman elämäntavan riippumatta vaikkapa varallisuudestaan, tuloistaan tai mahdollisuuksistaan ylipäänsä järjestää elinolosuhteensa.

Sosiaaliturvan lähtökohtana voi olla esimerkiksi kaikkein heikko-osaisimpien hyvinvoinnin lisääminen. Heikko-osaisemmat asetetaan siis etusijalle hyödykkeitä jaettaessa. Useat eurooppalaiset sosiaaliturvajärjestelmät perustuvat tähän ajatukseen, jota voi kutsua myös köyhäinhoidoksi. Voi tuntua yllättävältä, että tulokset ovat huonompia kuin pohjoismaisessa universaalissa järjestelmässä, joka pyrkii antamaan etuuksia ja palveluja kaikille. Välittävä kanta on näkemys, jonka mukaan kaikki on saatettava vähintään tietyille (poliittisesti määritellylle) vähimmäistasolle. Vähiten hyödykkeitä saavia ei ole tarpeen asettaa tätä pidemmälle etusijalle hyödykkeiden jaossa.¹⁴

Hyvinvoinnin tasaaminen voi tapahtua tasaamalla jonkun hyötyjä alaspäin tai lisäämällä haittoja. Esimerkkinä käy vammaisille henkilöille

maksettavien tulonsiirtojen ja annettavien palvelujen rahoittaminen progressiivisella verotuksella. Suurituloisille, myös suurituloisille vammaisille, aiheutuu taloudellista haittaa, mutta vammaisten henkilöiden asema paranee oikeudenmukaisuuden mittarilla. Lisäksi pohjoismaisessa järjestelmässä on perusteltua arvioida kaikkien hyötyvän. Tavoite ei kuitenkaan voi olla tasaaminen heikentämällä joidenkin asemaa. Uudistetun Euroopan sosiaalisen peruskirjan 12 artikla edellyttää sosiaaliturvan kehittämistä.

Jos hyväksytään oikeudenmukaisuuden eri ulottuvuuksista vaativin, tosiasiallinen oikeudenmukaisuus, syntyy kysymys siitä, missä määrin tosiasiallista oikeudenmukaisuutta tavoiteltaessa voidaan henkilöä erityisesti suosia ja voidaanko toista henkilöä tällä perusteella sortaa. Oikeudenmukaisuuden tavoittelun lähtökohtaan voidaan jälleen hakea paralleelia yhdenvertaisuudesta. Perustuslain 6 §:n mukaan kaikki ovat yhdenvertaisia lain edessä ja ketään ei saa asettaa eri asemaan ilman hyväksyttävää syytä. Perustuslain pykälässä on lueteltu joukko seikkoja, joiden suhteen yhdenvertaisuutta erityisesti on tarkasteltava, mutta luettelo on avoin, ja se käsittää periaatteessa kaikki henkilöön liittyvät perusteet.¹⁵

Perustuslakivaliokunnan sangen vakiintuneen tulkinnan mukaan perusoikeuden rajoittamiseen ja sen myötä myös suosivan eri asemaan asettamisen hyväksyttävän syyn on täytettävä seitsemän edellytystä, joiden kaikkien on täyttyvä. Lisäksi voidaan todeta, että tällainen erityiseen asemaan asettaminen, ns. positiivinen diskriminointi tai positiivinen erityiskohtelu ei saa johtaa kenenkään muun syrjimiseen. Kyseessä tulee olla siis seikka ja menetelmät, jotka nostavat jotakuta painamatta toista alaspäin.

Perusoikeuksien rajoittamiselle perustuslakivaliokunnan käytännössä asetetut rajoitukset ovat lyhyesti kuvattuna seuraavat: 1) Rajoituksen tulee perustua lakiin. Asia on siis aina eduskunnan päätettävä. 2) Lailla ei voida säätää perusoikeuden ytimeen ulottuvaa rajoitusta, joskin ytimen määrittely saattaa usein olla hankalaa. 3) Rajoituksen on oltava tarkkarajainen ja riittävän täsmällinen. Rajoituksen olennaisen sisällön tulee siis ilmetä laista. 4) Rajoituksen tulee olla hyväksyttävä esimerkiksi yhteiskunnallisen tarpeen kannalta. 5) Rajoituksen on oltava suhteellisuusvaatimuksen mukainen. Sen on oltava välttämätön

hyväksyttävän tarkoituksen saavuttamiseksi ja se on yleisesti ottaen sallittu ainoastaan, jos tavoite ei ole saavutettavissa vähemmällä puuttumisella. 6) Rajoitukseen on liitettävä riittävät oikeusturvajärjestelyt ja 7) rajoituksen on oltava sopusoinnussa Suomen ihmisoikeusvelvoitteiden kanssa.¹⁶

Tyypillisiä perusoikeuksien rajoittamistilanteita ovat tilanteet, joissa kaksi tai useampi perusoikeus on keskenään ristiriidassa ja kysymys on siitä, miten lainsäädäntö voidaan säätää loukaten mahdollisimman vähän kysymyksessä olevia perusoikeuksia. Rajoittamista tarkastellaan aina koko perusoikeusjärjestelmästä käsin.

Ihmisoikeusjärjestelmässä tilanne on hyvin samantapainen kuin Suomen perustuslaissa. Lähtökohta on yhdenvertaisuus ja ihmisoikeuksien rajoittaminen ja myös eri asemaan asettaminen voi tapahtua vain ihmisoikeussopimuksessa asetetuissa rajoissa. Ihmisoikeussopimuksia on suuri määrä. Euroopan ihmisoikeussopimuksen 12. lisäpöytäkirja kieltää syrjinnän samantapaisesti kuin Suomen perustuslain 6 §. Uudistettu Euroopan sosiaalinen peruskirja sisältää samoin yhdenvertaisuuden ja syrjinnän kiellon. Sopimuksen mukaan rajoituksia saa kohdistaa oikeuksiin ja periaatteisiin vain sopimuksessa sallitussa määrin sekä vain sellaisia rajoituksia, joista on säädetty laissa ja jotka ovat välttämättömiä demokraattisessa yhteiskunnassa muiden henkilöiden oikeuksien ja vapauksien turvaamiseksi tai yleisen edun, kansallisen turvallisuuden, kansan terveyden tai moraalin suojelemiseksi. Euroopan unionin perusoikeuskirja sisältää Euroopan ihmisoikeussopimuksen ja uudistetun Euroopan sosiaalisen peruskirjan määräysten kanssa sängen yhtenevät määräykset.

Kun perusoikeuksien rajoitusperusteita verrataan ihmisoikeussopimuksissa käytettyihin rajoitusperusteisiin, voidaan todeta varsin suurta yhtäläisyyttä. Lailla säätäminen, välttämättömyys demokraattisessa yhteiskunnassa, eri oikeuksien keskinäinen ristiriita sekä välttämättömyyden määrittäminen yleisen edun, kansallisen turvallisuuden, terveyden ja moraalin kautta asettuvat lopputuloksena hyvin samanlaiseen tilaan.

Rawlsin ajattelu vastaa suhteellisen pitkälle Suomen perusoikeuksien rajoittamisen samoin kuin kansainvälisten ihmisoikeuksien rajoittamisen mahdollisuuksia, joskin perus- ja ihmisoikeuksien rajoittamisen

edellytykset on määritelty monipuolisemmin. Lisäksi yleiseurooppalainen ja varsinkin suomalainen ajattelu korostaa selvästi enemmän taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia kuin enemmän vapausoikeuksiin ja erityisesti omaisuuteen keskittyvä Rawlsin ajattelu.

Tosiasiallisen oikeudenmukaisuuden saavuttamiseksi suoritettu positiivinen diskriminointi eli erityiskohtelu on oikeastaan nimenomaan edellä mainittua hyväksyttävän syyn hakemista. Vammaisille henkilöille voidaan edellä sanotun mukaisesti antaa etuuksia, joita ei vammattomille henkilöille anneta. Iän perusteella voidaan antaa ikääntyneelle henkilölle erityisiä oikeuksia saada terveydentilansa tarkastetuksi, kun voidaan osoittaa, että vaivat kohdistuvat keskimääräistä useammin tietynikäisiin henkilöihin. Nuorison työttömyysturvan saamiselle voidaan asettaa rajoituksia, kun heidän patistamisensa koulutukseen voidaan osoittaa erityisen perustelluksi ja henkilön henkilökohtaista vapautta voidaan rajoittaa tietyin ehdoin mielenterveysongelmien vuoksi (lievemmat toimenpiteet eivät riitä tai on todettu tehottomiksi, henkilö on mielisairas ja henkilö on vaaraksi itselleen tai muille). Tulonsiirrot työttömille, työkyvyttömille, sairaille, tapaturman uhreille ja vanhuksille toteuttavat samoin oikeudenmukaisuutta.

Suomessa ja yleiseurooppalaisesti on hyväksytty heikomman suoja. Siinä ei välttämättä ole kysymys julkisen vallan ja yksilön välisestä suhteesta, vaan täysin yksityisoikeudellisiinkin suhteisiin sovelletaan heikomman suojan periaatetta. Tällä tarkoitetaan epäsymmetrisiä tilanteita, joissa niin sanottu tavallinen ihminen on vastakkain asiantuntijan kanssa. Tyypillisimmät tapaukset ovat työntekijän, vuokralaisen ja kuluttajan suoja, joissa vastapuolena katsotaan olevan elinkeinon harjoittaja tai muu asiantuntija taikka muuten heikompaan osapuoleen nähden ylivertaisessa asemassa oleva. Tällöin tilanteissa, joissa perusoikeussäännöksiä ei mahdollisesti edes ole, voidaan antaa erityistä suojaa heikommaksi katsotulle osapuolelle. Suojan tarvetta esiintyy myös sosiaalipalvelujen yhteyksissä erityisesti virheellistä palvelua annettaessa tai virheellisesti meneteltäessä.¹⁷

Suomen lain säätämisen ja myös oikeustieteellisen tutkimuksen merkittävä murros, kuhnilaisittain ajatellen jopa vallankumouksellinen paradigman muutos, tapahtui 1990-luvun puolivälissä. Silloin perusoikeusjärjestelmä modernisoitiin ja alettiin aikaisempaa laajemmin ottaa huomioon ihmisoikeuksien Suomelle valtiona asettamat velvoitteet. Asiaan ei periaatteelliselta kannalta ole huomautettavaa. Perus- ja ihmisoikeudet ovat merkittävä perusta yhteiskunnalliselle toiminnalle. Samalla tämä paradigman muutos, jonka seurauksena lainsäädäntöä, ja erityisenä tapauksena sosiaalilainsäädäntöä, tarkastellaan yksilön oikeuksien kautta, on merkinnyt samalla näkökulman siirtymistä yhteisvastuusta yksilöllisempään suuntaan.¹⁸

Olenainen kysymys on, miten lainsäädännöllä vaikutetaan eriarvoisuuteen tai yhdenvertaisuuteen ja mistä ylipäänsä tässä suhteessa säädetään. Asia riippuu sangen monista näkökohdista. Voidaan perustellusti väittää, että talous on noussut hegemoniseen asemaan viime vuosikymmenten yhteiskuntapoliittisessa keskustelussa, jota vielä 1990-luvun alun lama ja 2008 alkanut talouskriisi ovat korostaneet. Tämä ylivalta ei koske vain välittömästi talouteen liittyviä näkökohtia, kuten talous- tai elinkeinopolitiikkaa, vaan se heijastuu kaikkeen yhteiskunnalliseen keskusteluun. Sosiaalipolitiikan saralla kysymys on monesti paitsi siitä, paljonko asiaan käytetään varoja, myös siitä, miten sosiaali- tai terveyspalveluihin käytetty euro saadaan takaisin.

Oikeudenmukaisen lain edellytykset voidaan kiteyttää kolmeen kohtaan: Ensimmäinen on muodollinen; sen mukaan laki on säädettävä noudattaen sitä menettelyä, joka lain säätämiseksi on asetettu. Toisena edellytyksenä voidaan pitää sitä, että taustalla on demokraattinen järjestelmä. Näillä kahdella periaatteella ei kuitenkaan vielä päästä kovin pitkälle, koska lain aineellisesta sisällöstä ei ole vielä sanottu mitään. Niinpä kolmanneksi lain on vastattava yleistä oikeuskäsitystä.¹⁹

Yleinen oikeuskäsitys johtaa kysymykseen oikeasta ja väärästä, moraalista. Laki on itsenäinen, ihmisten luoma positiivinen järjestelmä, joka ei perustu mihinkään sen ulkopuoliseen seikkaan. Silti ei voida kieltää moraalin merkitystä lain sisällölle nimenomaan yleistä oikeuskäsitystä haettaessa. Se, että meillä on oikeanpuoleinen liikenne, ei ole

moraalikysymys. Merkittävät osat lainsäädännöstä liittyvät kuitenkin yhteiskunnassa vallitseviin moraalikäsitteisiin. Selkeitä esimerkkejä ovat tästä rikoslain säännökset siitä, mikä on rangaistavaa, perheoikeudelliset säännökset aviopuolisoiden tai avopuolisoiden keskinäisistä suhteista, suhteesta lapsiin, perimysjärjestyksestä tai muista asiaan liittyvistä seikoista, ja myös sosiaali oikeudelliset säännökset siitä, missä tilanteissa yksilöä on tuettava ja miten paljon.

Tästä riippumattomasti on se, mistä lähteestä kukin käsityksensä moraalista seikoista hankkii. Ne voivat perustua uskontoon, humanismiin tai muuhun vastaavaan. Periaatteessa moraalit on kuitenkin aina yksilöllinen ja jossain määrin ammatillinen seikka, johon on henkilökohtaisesti sitouduttu ja jota yksilö pitää yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden ja oikean perustana. Laki sen sijaan on säädännäinen, yhteiskunnan demokraattisesti asettama normisto, yleisesti sitova järjestelmä. Suomen laki on yksi ja ainoa, mutta moraaleja on yhtä paljon kuin yksilöitä. Lain rikkomisesta seuraa rangaistus, vahingonkorvausvelvollisuus tai muu yksilölle haitallinen seuraamus, kun taas moraalien rikkomisen seuraukset ovat ehkä omantunnon soimaus tai työyhteisön luottamuksen menetys.

Vaikka laki ja moraalit ovat erillisiä järjestelmiä, voidaan jossain määrin lakia arvioida moraalisiin perustein. Lainsäädäntö, joka ei vastaa yleistä oikeuskäsitystä, tulee ennemmin tai myöhemmin muutetuksi tai sen merkitys kuihtuu. Tämän prosessin nopeutta ei voi arvioida luotettavasti ja toisaalta prosessi on nopeutettavissa (ja hidastettavissa). Kyse on tässäkin pohjimmiltaan poliittisesta päätöksenteosta. Lain muuttamiseen voidaan pyrkiä myös aktiivisesti moraalisiin perustein esimerkiksi kansalaistottelemattomuuden kautta. Kansalaistottelemattomuudelle on syytä asettaa muutamia vaatimuksia: sen on oltava väkivallaton, sitä harjoittavien on alistuttava teoistaan oikeudelliseen vastuuseen ja sen on oltava julkista.²⁰

Toinen lain ja moraalien kosketuspinta on moraalien toteuttaminen lailla. Yleisesti ottaen epämoraaalisena pidetyn käyttäytymisen seuraamuksista ei tule säätää lailla, jos tällainen toiminta ei vahingoita muita yksilöitä. Vastaavasti kaikkea epämoraaalista toimintaa ei ole syytä pitää eikä tehdä lain nojalla rangaistavaksi. Esimerkiksi tutkimuseettiset säännöt tai valehtelemisen kieltäminen laiksi säädettynä johtaisivat

yhteiskunnallisesti epätarkoituksenmukaiseen tai jopa kestäättömään tilanteeseen.

Oikeudenmukaisuus toteutetaan paitsi lailla myös lain oikealla soveltamisella sekä yleisesti oikeudenmukaisella toiminnalla. Hyväkään laki ei riitä, jos sen soveltaminen on väärää tai väärämielistä ja toisaalta huonokin laki toimii, jos sen soveltaminen on oikeaa ja oikeamielistä. Tässä suhteessa voi viitata Olaus Petriin jo 1500-luvulla kirjoittamiin yleisiin tuomarin ohjeisiin. Näissä ohjeissa, jotka eivät ole laki, mutta jotka edelleen painetaan lakikirjaan, todetaan muun muassa: ”Se tekee lakia vastaan, joka tekee lain tarkoitusta vastaan, vaikka hän näyttäisikin tekevän lain sanain mukaan.” ”Tuomari ottakoon kaikessa laissa vaarin siitä, mikä lainsäätäjän tarkoitus oli; muutoin sitä käytetään väärin ja väännetään toisaalle kuin lainsäätäjän mieli oli.” ”Mikä ei ole oikeus ja kohtuus, se ei saata olla lakikaan; sen kohtuuden tähden, joka laissa on, se hyväksytään.”

Edelleen Petri toteaa, että ”hyvä ja älykäs tuomari on parempi kuin hyvä laki, sillä hän voipi asetella kaiken kohtuuden mukaan. Mutta missä paha ja väärä tuomari on, siinä ei auta hyvä laki mitään, sillä hän vääntää ja vääristelee sitä oman mielensä mukaan.”

Suomalainen eriarvoisuus

Talouden merkityksen kasvu näkyy sosiaalilainsäädännössä. Tehokkuus, tuottavuus, vaikuttavuus ovat sinänsä tärkeitä ja tavoiteltavia tekijöitä. Erilaisten sosiaaliturvan muutosten yhteydessä korostetaan näiden tekijöiden merkitystä ja samalla pyrkimystä julkisten menojen vähentämiseen tai nousun hidastumiseen. Sen sijaan perusteluista häviävät yhä enemmän näkemykset selviytymisestä, inhimillisyydestä ja kohtuullisuudesta.²¹ Viimeksi mainittuja ei voida väittää unohdetun, mutta niiden painoarvo näyttää vähentyneen. Ehkäisevässä toiminnassa voisi pidemmällä aikavälillä toteutua sekä nämä näkökohdat että kustannusten hillintä.²²

Tuloerojen vähäisyys on ollut perinteisesti pohjoismaisen sosiaaliturvamallin yksi keskeisiä kysymyksiä ja mallin kuvaajia. Yleinen havainto on myös, että suuret tuloerot linkittyvät koulutus-, terveys-, asumis- ja työllisyyseroihin. Lisäksi nämä tekijät näyttävät ainakin jossain määrin

nykyisin periytyvän. Tuloerot ovat Suomessa kasvaneet kansainvälisesti vertaillen nopeasti, mutta hyvän lähtötason vuoksi olemme edelleen suhteellisen pienten tuloerojen maa.²³ Viime vuosina tuloerojen kasvu on laantunut.²⁴

Yhtä muutostrendiä edustaa sosiaaliturvan tuottamisen rakenteen muutos. Perustuslaki säätelee julkisen hallintotehtävän yksityiselle antamisen ehdoiksi lailla säätämisen, tarkoituksenmukaisuuden sekä perusoikeuksien, hyvän hallinnon ja oikeusturvan ylläpitämisen. Näissä suhteissa lailla säätäminen ei yleisesti ottaen aseta ongelmaa, vaan melkein mikä hyvänsä julkinen tehtävä voidaan ulkoistaa tai yksityistää järjestön tai yrityksen hoidettavaksi perustuslailla kiellettyä merkittävän tehtävän antamista lukuun ottamatta. Samoin kolmas seikka ei yleisesti aseta ongelmaa, kun ainakin julkisen vallan ostopalveluissa, ulkoistamisessa, toiminnan säätely, muutoksenhakumahdollisuudet ja toiminnan valvonta vastaavat julkista palvelua. Tarkoituksenmukaisuuden harkintaa näytetään sen sijaan harjoitetun suhteellisen vähän, jollei sellaisena pidä pyrkimystä kustannusten säästöön. Eri asia on, onko se tarkoitettu tarkoituksenmukaisuusperuste. Eikö perusteen pitäisi ennemmin olla paremmat ja luotettavammat palvelut?

Yksityistäminen tarkoittaa siirtymistä julkisen toiminnan menettelyistä yksityisoikeudelliseksi kaupalliseksi toiminnaksi, kuten tapahtuu perinteisesti sairausvakuutuksella korvatuissa palveluissa, palveluseteleissä sekä myös palveluissa, joiden kustannuksiin julkinen valta ei lainkaan osallistu. Siltä osin kuin yksityistetyt palvelut ovat julkisia tehtäviä ja niistä on säädetty lailla, on asia tältä osin perustuslain kannalta kunnossa. Tarkoituksenmukaisuusharkinta on heikkoa. Pelkkä väite, ajatus tai toive halvemmin ja tehokkaammin tai jopa vaikuttavammin toteutuvasta toiminnasta ei ole tarkoituksenmukaisuusarvio.²⁵ Periaatteessa voidaan sanoa myös oikeusturvan ja perusoikeuksienmukaisuuden olevan kunnossa julkisen vallan valvonnan kautta eikä hyvässä hallinnossakaan useimmiten ole huomautettavaa.

Palveluja yksityistettäessä ero julkiseen toimintaan on kuitenkin suuri. Oikeusturvakeinot muuttuvat hallinto-oikeudellisesta muutoksenhausta kuluttajansuojaan ja yleisissä tuomioistuimissa toimimiseksi. Vaikuttavin muutos tapahtuu rahoituksessa. Julkisen vallan toimintamuotoja noudatetaan vain siihen korvaukseen, jonka julkinen valta

maksaa sairausvakuutuksen kustannusten korvauksina tai palveluseteleinä. Sosiaali- tai terveydenhuollon tuottajan ja palvelua käyttävän yksityisen henkilön välinen suhde on yksityisoikeudellinen kuluttajasuhde. Julkisessa ja ulkoistetussa toiminnassa palvelun käyttäjällä on kiinteähintainen taloudellinen vastuu, kun yksityistetyssä kiinteä vastuu on julkisella vallalla. Palvelun käyttäjä vastaa kiinteän hinnan ylittävistä kustannuksista.²⁶

Ulkoistamisella ymmärretään julkisen palvelun ostamista yksityiseltä toimijalta. Perusoikeudellisesti toiminta on käypää samalla tavalla kuin yksityistämisessäkin. Perinteisesti ulkoistamista on tehty järjestöjen tuottamien palvelujen ostamisena, mutta kasvavassa määrin ovat yritykset tulleet toimintakentälle. Järjestöjen toiminnan logiikka on samalla joutunut muutokseen. Ne kilpailevat palvelujen tuottamisen sopimuksista, kun aiemmin ne koettiin lähinnä kuntien yhteistyökumppaneiksi. Perinteisenä toimintana on pääasiassa enää sellainen toiminta, joka ei kuulu kuntien tehtäviin, kuten vertaistoiminta. Eroa yritystoisimintaan voidaan luonnehtia siten, että järjestöt koettavat hankkia rahaa tuottaakseen palveluja, kun yritykset tuottavat palveluja ansaitakseen rahaa. Epäeettiseksi ja julkisen talouden kannalta tuhoisaksi toiminta menee verojen välttelynä.

Palveluja toteutetaan niitä vaativien omakohtaisesti asettamien vaatimusten perusteella eikä esimerkiksi inhimillisyyden tai kaikkien selviytymisen näkökulmasta. Palvelujen tuottaminen asetetaan riippuvaksi yksilön tarpeesta, mutta yksilön on kyettävä ilmaisemaan tarpeensa, jolloin kokonaisuus vääristyy. Yksityistämisen ja ulkoistamisenkin heikkous on ehkäisevä toiminta. Ne eivät useinkaan – tuskin koskaan – ole siirrettävissä jo siitä yksinkertaisesta syystä, että nämä palvelut eivät ole tuotteistettavissa. Lisäksi ne eivät kohdistu yksilöön, vaan ovat luonteeltaan yhteisiä, kuten ilman ja veden puhtaus ja jätehuolto, joidakin poikkeuksia (rokottaminen ja vastaavat) lukuun ottamatta. Ehkäisevien palvelujen tuottaminen on kuitenkin kustannustehokkaampaa ja usein vaikuttavampaa osana muuta palvelutuotantoa.

Kun ehkäisevien toimien merkityksen havainnoiminen on vaikeaa, yksityistämisen vahvistuminen merkitsee sitä, että toiminnassa korostuu sairauden hoito sairauden ehkäisemisen asemesta, ihmisen elämäntavan valinnan vapaus terveydenhuollon asemesta, omien tar-

peiden tyydyttäminen ehkäisevän lastensuojelun asemesta ja niin edelleen. Yksilön kannalta kyse on siitä, että hänen ongelmansa pahenevat ja hoito vaikeutuu ja pitkittyy. Kun palveluihin hakeutumisessa on sosioekonomisia eroja vähävoimaisempien tappioksi, syntyy tässäkin suhteessa eriarvoisuutta ja oikeudenmukaisuuden vääristymää.

Yksilön keskimääräistä parempi kyky vaatia ja hankkia itselleen standardista poikkeavia palveluita saattaa aiheuttaa sen, että yksilön (itselleen) hyviksi arvioimat käytännöt edellytetään yhteiskunnan toteutettavaksi riippumatta tai lähes riippumatta yhteiskunnan voimavaroista. Samalla jalkoihin saattavat jäädä heikot ryhmät, kuten muistisairaat, mielenterveyspotilaat ja vaikeavammaiset, joilla ei ole vastaavaa kykyä valintojensa tai edes oikeuksiensa toteuttamiseksi. Toistaiseksi sosiaalilainsäädäntö edellyttää suhteellisen kattavasti näiden ryhmien huomioon ottamisen, mutta heidän suhteellinen asemansa näyttää heikentyvän.

Selkeä muutostrendi on myös palvelujen muuntaminen rahaksi. Tässä suhteessa kuvaavia esimerkkejä ovat lasten kotihoidon tuki ja omaishoidon tuki. Myös perhehoidolla on jossain määrin tätä ulottuvuutta. Palveluihin liittyy ideologisesti lämpimiä seikkoja, kuten perheenjäsenten läheisyyteen perustuva huolenpito toinen toisistaan ja henkilön kotona asuminen. Toisaalta menettelyt hävittävät lähes kokonaisuudessaan heikoimpien yksilöiden suojaksi asetetun valvonnan ja eräällä tavalla muuntavat lähimmäisenrakkauden joskus painostavaksi velvollisuudeksi. Samantapaista vaikutusta on laitoshoidon välttämisen periaatteella, joka palveluja rahaksi muuntamisen tavoin perustuu merkittävilta osilta julkisen vallan kustannusten säästöihin, mutta saattaa pahimmillaan merkitä lähestulkoon heitteillepanoa. Henkilön kotona asumisen tai kotona hoitamisen hintana saattaa olla avuttomuus, yksinäisyys ja pahimmillaan turvallisuuden puute.

Mitä on tehtävä

Yleisesti

Taloudellisen toiminnan huolestuttava näkökulma tai paremminkin näkökulman puute on kysymys sosiaalimenoista investointina. Kui-

tenkin väestön terveyden ylläpitäminen ja edistäminen on yhtä tärkeää kuin väestön osaamisen ylläpitäminen ja edistäminen. Ehkäisevä toiminta investointina on merkittävä näkökulma. Eräät kunnat ovat saavuttaneet huomattavaa menestystä esimerkiksi panostamalla lasten varhaisiin ja ehkäiseviin palveluihin, kuten neuvolatoimintaan tai koulukuraattoreihin, ja saavuttaneet joidenkin vuosien aikavälillä merkittäviä toiminnan säästöjä lastensuojelun kustannuksissa. Näissä suhteissa ei voida väittää nykyisin enää tietoa puuttuvan, mutta mahdollisesti ymmärrys ei vielä ole saavuttanut päättäjiä. Panostaminen ehkäisevään toimintaan tasaa väestöryhmien välistä eriarvoisuutta ja lisää näin toiminnan legitimitettä. Perustavan laatuisten arvojen kannalta se myös lisää oikeudenmukaisuutta yhteiskunnassa.

Saksalainen oikeusfilosofi Robert Alexy havainnollistaa ajattelutavan sisällön ja arvojen merkityksen lauseiden ”Etwas ein Wert ist” ja ”etwas einen Wert hat” erolla.²⁷ Suomalaisittain lauseet voisi ilmaista paitsi suorana käännöksenä ”jokin on arvo” ja ”jollakin on arvo(a)” myös siten, että tiedämme kaiken hinnan, mutta emme minkään arvoa. Kun yhteiskunnasta ovat arvot hävinneet, ei enää tiedetä, mitä varten se toimii vaikka toimintaa on runsaasti. Valtatoimijat täyttävät aukkoja, jotka eivät kuitenkaan ratkaise ihmisten ongelmia tai ovat näennäisratkaisuja.

Näissä suhteissa muutos on hidas. Pohjimmiltaan kysymys on hegemonian muutoksesta ja uudesta asennoitumisesta ja asenteesta yhteiskunnan toimintaan. Kyse on inhimillisyyden, kohtuuden ja yleisen hyväksyttävyyden sekä yhteiskunnassa vallitsevien arvojen korostamisesta omien taloudellisten arvojen asemesta. Se edellyttää todennäköisesti myös yhteiskunnan perusajattelun muutosta, ehkäisevän toiminnan arvon oivaltamista, kärsivällisyyttä sosiaalisen hyvän kierteen syntymiseksi ja lyhyen aikavälin yhteiskunnallisten taloudellisten tappioiden sietämistä.

Sosiaaliturvaa pidetään menona, joka on minimoitava määränsä ja kestoensa suhteen. Voi epäillä työterveyshuollon olevan terveydenhuollon parhaiten toimiva osa siksi, että siinä vaihtoehtoisen kustannuksen eli työntekijän sairastumisen tai sairauden pitkittymisen työnantaja havaitsee konkreettisesti euroissa. Sen sijaan ehkäisevien palvelujen merkitys ei muussa sosiaali- ja terveydenhuollossa välttä-

mättä vastaavasti korostu. Vaihtoehtoista kustannusta ei nähdä, vaikka se on olemassa. Lastensuojelun tarpeen kasvun, päihdeongelmien hoitamatta jättämisen hinnan, sairauden pahenemisen aiheuttamien hoitokustannusten lisääntymisen tai sairauspäivärahan maksukauden pitenemisen yhteyttä ehkäisevään toimintaan on huomattavan vaikeaa osoittaa taloudellisesti. Julkinen valta säästää ehkäisevässä toiminnassa, vaikka tehokkainta säästämistä saattaisi olla rahoituksen lisääminen ehkäisevään toimintaan.

Talous on palautettava keinon asemaan. Rahoitus ei voi olla sosiaalipolitiikan johtava tekijä, vaikka rahoituksen riittävyys on aina muistettava. Sosiaalipolitiikkaa tai muutakaan yhteiskuntapolitiikkaa ei voida pitkään toimeenpanna taloudellista kantokykyä korkeammalla tasolla. Siksi talouden, niin kansantalouden kuin julkisen talouden on oltava terveellä pohjalla. Talous ja tehtävät on saatettava keskinäiseen sopuuntoon julkisen vallan tehtävät muistaen. Pekka Kuusi kiteytti tämän tehtävän kansalaisen parhaaksi.²⁸

Muutos, esimerkkinä palvelut ja palkat

Sosiaaliturvan kehittämisen ehtona tulee olla eräät periaatteet. Tärkeää on paitsi tosiasiallinen oikeudenmukaisuus ja yleinen hyväksyntä myös tarkoituksenmukaisuus. Euroopan unionin lainsäädännön antamat mahdollisuudet on käytettävä hyväksi.

Sosiaalipolitiikan ydintä ovat heikomman suoja ja suojeluperiaate. Suojeluperiaate turvaa erityisesti lasten, vammaisten, mielenterveyskuntoutujien ja muiden toimintakyvyltään rajoittuneiden henkilöiden oikeuksia. Tämän alueen julkinen valvonta ei myöskään saa liudentua tai hävitä. Heikomman suojassa on otettava huomioon nimenomaisesti yksilöiden tosiasiallinen asema. Hyvinvointivaltion arvona tulee olla heikkojen ja avuttomien aseman kehittäminen tarvittaessa jopa subjektiivisina oikeuksina.

Kunnan tehtävä on tuottaa hyvinvointia asukkailleen. Julkisen vastuun tulee olla selkeä ja johtava periaate palvelujen tuottamisessa. Yksityinen toiminta voi täydentää tarjontaa lähinnä silloin, kun julkinen valta ei itse niitä kykene tuottamaan tai ostaminen voidaan perustella tarkoituksenmukaisuudella.

Markkinaistaminen on hyvinvointivaltion markkinoista riippumattomuuden vastaista, ja haastaa koko hyvinvoinnin rakenteen.²⁹ Vastavoimana on pidetty oikeusturvan korostamista, pyrkimystä tosiasialliseen yhdenvertaisuuteen ja vaatimusta hyvästä hallinnosta. Markkinoilla tuodaan palveluihin palvelunkäyttäjän suojaksi kuluttajansuojia. Kuluttajansuoja perustuu valistuneeseen keskivertokuluttajaan, jollainen toimintakyvyiltään heikko tai hätääntynyt palvelunkäyttäjä ei ole.

Yksilön asema on hajautunut palvelujärjestelmän ulkoistamisen ja yksityistämisen seurauksena. Kokonaisuus on vaikeasti hallittava asiantuntijallekin. Palveluketjut eivät toimi moitteettomasti, vastuut saattavat olla sangen epäselvät eikä oikeusturva ole selkeä. Palvelut on koottava hallittavissa oleviksi kokonaisuuksiksi. Niitä on käsiteltävä oikeuksina eikä julkisen vallan lupauksena. Yksilöiden ja yhteisöjen halukkuuteen kustantaa palvelut vaikuttaa välittömästi palvelujen saatavuus ja laatu. Laadukkaat julkiset palvelut pitävät myös kokonaisuutta kasassa, kun paine ulkoistamiseen ja yksityistämiseen alenee. Yksilön pääsy oikeuksiinsa ei saa riippua hänen kyvyistään.

Perustuslaki edellyttää viranomaisten toiminnan olevan joutuisaa ja asianmukaista. Hyvä hallinto ja sen osana muutoksenhaku takaa pääsyä oikeuksiin, ja on tärkeää varsinkin, kun toiminnan ohjaus on joustavaa ja harkinnanvaraista.

Oikeudenmukaisuuden yhtenä ulottuvuutena on sukupuolten tasa-arvo. Tätä pidetään pohjoismaisen sosiaaliturvan yhtenä erityisenä ulottuvuutenakin.³⁰ Työelämän oikeuksista tärkeä on samapalkkaisuus, mikä ilmenee eri laeista ja ihmisoikeussopimuksista.

Suomea velvoittavat naisten ja miesten samapalkkaisuuteen niin perustuslaki ja muu kansallinen lainsäädäntö kuin kansainväliset sopimukset ja EU-oikeus. Samasta ja samanarvoisesta työstä tulee maksaa sama palkka. Muun muassa YK:n naisten syrjinnän vastaista sopimusta valvova komitea on vaatinut Suomelta toimia sukupuolten palkkaeron kaventamisessa. Sopimusvaltio on velvollinen käyttämään erityistoimia, jos muut keinot eivät riitä.

Hallitus ja työmarkkinaosapuolet käynnistivät samapalkkaisuusohjelman vuonna 2006, kun sukupuolten palkkaero oli noin 20 prosenttiyksikköä. Ero on tähän mennessä kaventunut 17 prosenttiyksikköön. Tilastot ja tutkimukset osoittavat, että osalle erosta on muu selitys

kuin sukupuoli. Työmarkkinat ovat esimerkiksi jakautuneet sukupuolen mukaan eri työaloille ja työtehtäviin. Sukupuoleen perustuvan eron tulisi olla nolla ja muihin eron syihin voidaan ja tulee puuttua. Alakohtaisesti ero saattaa olla suhteellisen vähäinenkin, mutta samanarvoisen työn määrittely on osoittautunut hankalaksi.

Sukupuolten palkkaeron kuromisessa tärkeää on sekä suunta että tavoite. Samapalkkaisuuden saavuttamiseksi voidaan käyttää palkka- ja sopimuspolitiikkaa. Työ- ja virkaehtosopimuksiin tulee soveltaa sukupuolivaikutusten arviointia. Palkkausjärjestelmiä tulee kehittää edistämällä vaativuuden arviointiin perustuvien palkkausjärjestelmien käyttöä. Tärkeää on myös lisätä tietoa perusteettomista palkkaeroista, palkkasyrjintään puuttumisen mahdollisuuksista ja tasa-arvoisen ja kannustavan palkkauksen perusteista. Palkkatietämystä voidaan lisätä myös tasa-arvosuunnitelman ja palkkakartoituksen yhteydessä.

Erityisesti samanarvoisen työn samapalkkaisuuden kannalta merkitystä on työelämän segregaaation purkamisella. Tällöin puututaan alojen ja ammattien perinteiseen sukupuolijakoon ja parannetaan naisten mahdollisuuksia edetä vaativampiin tehtäviin ja johtoasemaan. Koulutuksessa ja koulutusvalinnoissa pitää myös purkaa segregatiota ja luoda nais- tai miesvaltaisilla aloilla molempien sukupuolten kannalta vetovoimaisempi ympäristö.

Perustavanlaatuisten arvojen, ihmisarvon, vapauden ja oikeuksien sekä yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden on oltava keskeisessä osassa ohjattaessa toimintaa kansanvaltaisessa oikeusvaltiossa.

Lähteet

- Alexy, Robert: *Theorie der Grundrechte*. Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft 582, 1986.
- Eriksson, Lars D.: Rätten och moralen. Teoksessa Eriksson, Lars D.: *Kritik, moral och rätt*. Institutionens för offentlig rätt publikationer, Helsingfors universitet, D 11, 1992.
- Herne, Kaisa: *Mitä oikeudenmukaisuus on?* Gaudeamus, 2012.
- Julkunen, Raija: *Suunnanmuutos, 1990-luvun sosiaalipolitiikan reformi Suomessa*. Vastapaino, 2001.
- Kallioinen, Mika; Keskinen, Jarkko; Lähteenmäki, Liisa; Paavonen, Tapani & Teräs, Kari: Kilpailun voittokulku: Kartelleista ja säännöstelystä globaaliin markkinatalouteen. Teoksessa Pietikäinen, Petteri (toim.): *Valta Suomessa*. Gaudeamus, 2010.
- Kantola, Anu: *Markkinakuri ja managerivalta. Poliittinen hallinto Suomessa 1990-luvun talouskriisissä*. Tammerpaino, 2002.
- Karapuu, Heikki: Perusasioita perusoikeuksista. Teoksessa *Oikeustiede – Jurisprudentia XIX*. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen vuosikirja, 1986.
- Kosonen, Pekka: *Pohjoismaiset mallit murroksessa*. Vastapaino, 1998.
- Kuhn, Thomas S.: *The Structure of Scientific Revolutions*. The University Press of Chicago, 1970.
- Kuusi, Pekka: *60-luvun sosiaalipolitiikka*. WSOY, 1962.
- Lagerspetz, Eerik & Räikkä, Juha: Oikeudenmukaisuus ja hyvinvointivaltio. Teoksessa Saari, Juho & Yeung, Birgitta (toim.): *Oikeudenmukaisuus hyvinvointivaltiossa*. Gaudeamus, 2007.
- Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin: Suomen valtiosäännön peruseriaatteen (PL 1 §). Teoksessa Hallberg, Pekka; Karapuu, Heikki; Ojanen, Tuomas; Scheinin, Martin; Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka (toim.): *Perusoikeudet*. WSOYpro, 2011a.
- Ojanen, Tuomas & Scheinin, Martin: Yhdenvertaisuus ja syrjinnän kielto (PL 6 §). Teoksessa Hallberg, Pekka; Karapuu, Heikki; Ojanen, Tuomas; Scheinin, Martin; Tuori, Kaarlo & Viljanen, Veli-Pekka (toim.): *Perusoikeudet*. WSOYpro, 2011b.
- Pajukoski, Marja: Mitä oikeusturva on? Teoksessa Pajukoski, Marja (toim.): *Pääseekö asiakas oikeuksiinsa? Sosiaali- ja terveydenhuollon ulkopuoliset tekijät -työryhmä. Raportti III. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos raportti 19*, 2010.

PeVM 25/1994 vp. *Perustuslakivaliokunnan mietintö 25/1994 vp hallituksen esityksestä perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.*

203

Pietikäinen, Petteri: Johdanto: Epäilyttävä, houkutteleva valta. Teoksessa Pietikäinen, Petteri (toim.): *Valta Suomessa*. Gaudeamus, 2010.

Rawls, John: *A Theory of Justice*. Oxford University Press, 1971.

Riksrevisionen: Primärvårdens styrning – efter behov eller efterfrågan? RIR 2014:22 http://www.riksrevisionen.se/PageFiles/20716/RIR_2014_22_%20V%c3%a5rdval_Anpassad_2.pdf

Rotko, Tuulia; Aho, Timo; Mustonen, Niina & Linnanmäki, Eila: *Kapeneeko kuilu? Tilannekatsaus terveyserojen kaventamiseen Suomessa 2007–2010*. Raportti Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 8/2011.

Saari, Juho: Suomen malli vertailevissa indekseissä. Teoksessa Saari, Juho (toim.): *Suomen malli – murroksesta menestykseen?* Yliopistopaino, 2006.

Sipilä, Jorma & Österbacka, Eva: *Enemmän ongelmien ehkäisyä, vähemmän korjaailua? Perheitä ja lapsia tukevien palvelujen tuloksellisuus ja kustannusvaikutuksellisuus*. Valtionvarainministeriön julkaisuja 11, 2013.

Suomen virallinen tilasto (SVT) (a): *Tulonjakotilasto*. Pienituloisuus 2009, 5. Pienituloisuuden, köyhyyden ja syrjäytymisen mittareista. Tilastokeskus. http://www.stat.fi/til/tjt/2009/02/tjt_2009_02_2011-01-26_kat_005_fi.html. Vierailtu 18.1.2015.

Suomen virallinen tilasto (SVT) (b): *Tulonjaon kokonaistilasto*. Tuloerot 2013, 1. Tuloerot kasvoivat vuonna 2013. Helsinki: Tilastokeskus. Vierailtu 1.2.2015. http://stat.fi/til/tjkt/2013/02/tjkt_2013_02_2014-12-18_kat_001_fi.html

Teperi, Juha & Keskimäki, Ilmo: Terveyspalvelujen kohdentumisen oikeudenmukaisuus. Teoksessa Saari, Juho & Yeung, Birgitta (toim.): *Oikeudenmukaisuus hyvinvointivaltiossa*. Gaudeamus, 2007.

Tuomala, Matti: Markkinat ja hyvinvointivaltio. Teoksessa Saari, Juho & Yeung, Birgitta (toim.): *Oikeudenmukaisuus hyvinvointivaltiossa*. Gaudeamus, 2007.

Tuori, Kaarlo: *Kriittinen oikeuspositivismi*. WSOY, 2000.

Törmälehto, Veli-Matti: *OECD tutki tulonjaon muutokset*. Hyvinvointikatsaus 4/2008. http://www.stat.fi/artikkelit/2008/art_2008-12-15_009.html (15.1.2015).

Viitteet

- 1 Herne 2012, 11–17.
- 2 Oikeudenmukaisuuden ja yhdenvertaisuuden suhteista ks. Rawls 1971, 504–512.
- 3 Ojanen & Scheinin 2011a, 224–226.
- 4 Pietikäinen 2010, 7–8.
- 5 Kallioinen ym. 2010, 65–78.
- 6 Kantola 2002, 248–249.
- 7 Julkunen 2001, 291–300; Kantola 2002, 266–286.
- 8 Ks. Kuhn 1970, 92–135, joka tosin käsittelee enemmän luonnontieteellisiä paradigman muutoksia.
- 9 Herne 2012, 89–97.
- 10 Rawls 1971, 302.
- 11 Mt. 302.
- 12 Mt. 302–303.
- 13 Senin kritiikin ja kritiikin kritiikin osalta ks. esim. Lagerspetz & Räikkä 2007, 42–46.
- 14 Hyvinvoinnin tasaamisen näkökohdista ks. esim. Herne 2012, 77–81. Kansainvälisestä sosiaaliturvan vertailusta ja Pohjoismaiden asemasta siinä ks. Saari 2006, 38–65.
- 15 Ojanen & Scheinin 2010b, 252–255.
- 16 PeVM 25/1994 vp, 5.
- 17 Pajukoski 2010, 22–24.
- 18 Karapuu 1986, 71–73. Karapuun arvion ydin on tosin valtion roolin muuttamisessa passiivisesta aktiiviseksi.
- 19 Tuori 2000, 109–122.
- 20 Eriksson 1992, 162–165.
- 21 Suomen virallinen tilasto (a). Tässä yhteydessä erityisesti eriarvoisuuden mittaamisen vaikeudesta.
- 22 Lasten ja nuorten, erityisesti lastensuojelun, kannalta ks. Sipilä ja Österbacka 2013.
- 23 Törmälehto 2008.
- 24 Suomen virallinen tilasto (b).
- 25 Rotko ym. 2011, 61–68. Toteaa palvelurakenteella ja rahoitustavalla olevan yhteys palvelujen käyttöön.

26 Yksityisen ja julkisen järjestelmän määrälliseen kehitykseen ja kustannusvaikutuksiin sekä kohdistumiseen eri väestöryhmiin sisältyy tietoa Teperi & Keskimäki 2007, 280–289. Ruotsin Riksrevisionen on tutkinut ruotsalaisen ”raha seuraa potilasta” eli vårdvalreformenin vaikutuksia ja todennut yhdenvertaisuuden heikentyneen. Suoraa yhteyttä yksityisen hoidon lisääntymiseen ei esitetä, mutta sosioekonomisesti heikoilla alueilla on vähäisemmät terveyspalvelut. Riksrevisionen, 51–71.

27 Alexy 1994, 127–134.

28 Kuusi 1962, 28.

29 Tuomala 2007, 195 toteaa julkisen sektorin roolin merkityksen voimavarojen kohdentamisessa ja tulojen uudelleenjaossa ja siis myös oikeudenmukaisuudessa.

30 Kosonen 1998, 104–111.

9. Kulttuuri kuuluu kaikille

207

Johannes Koskela & Mikko Majander

SUOMEN KULTTUURIHISTORIAAN on jäänyt muistikuva siitä, kuinka Hella Wuolijoki rikkoo Hiski Salomaan levyn *Lännen lokari* suorassa radiolähetyksessä. Amerikassa vuonna 1930 äänitetty kappale oli tullut Suomessa tunnetuksi toisen maailmansodan aikana ja erityisesti sen jälkeen, kun sitä soitettiin muun muassa suositussa Metsäradiossa. Se taas oli esimerkki uudesta yhteiskunnallisesta ohjelmapolitiikasta, jota Wuolijoen pääjohtajakaudella (1945–1949) luotiin Yleisradioon, yhteen keskeisimmistä kansallisista kulttuuri-instituutioista.¹

Poliittisesti vasemmalle laidalle lukeutunut Wuolijoki voitiin kirjailijana lukea radikaaliksikin, mutta enemmän muutamien teemojensa kuin käyttämänsä muotokielen vuoksi.² Hänen kulttuurimakunsa konservatiivisuus näkyi ennen muuta musiikissa, jossa pääjohtaja vaali Yleisradion kasvatus-, valistus- ja sivistystehtävää. Halpahintaisten renkutusten, iskelmäjatsien ja hanurinsoiton esittämisen sijaan tuli työkennellä kansan musiikkimaun kohottamiseksi. Neuvostoliitossa kun tehdastyöläisetkin osasivat Tšaikovskinsa ulkoa.³

Vaikka *Lännen lokari* oli kansan suusta kumpuavaa työmiehen tekstiä,⁴ symbolisoi se Wuolijoelle sitä sivistystason surkeutta, josta edistyksen nimissä tuli nousta kehittyneemmille ja korkeammille tasoille. Ehkä esityksen ilmansuunnallakin oli merkitystä. Niin tai näin, kuultuaan joskus laulun radiosta Wuolijoki uhkasi rikkoa koko levyn. Sanoista tekoihin hän joutui vasta syyskuussa 1951 Yleisradion 25-vuotisjuhlien yhteydessä. Messuhallista radioidussa aamukahvilähetyksessä Niilo Tarvajärvi työnsi entisen pääjohtajan käteen vasaran, ja niin sai lokari kyytiä oikein mamman kädestä.

Vaikka rikottu äänite ei välttämättä ollut mainittu Hiski Salomaan levytys, teon symbolisesta viestistä ei jäänyt epäselvyyttä edes viihdeohjelmassa. Kyse oli vakavan korkeakulttuurin ja kevyen kansan- tai

populaarikulttuurin yhteentörmäyksestä tavalla, jossa kiteytyi suomalaiseseen kansanvalistukseen ja työväenliikkeen pitkälinjaisiin sivistysihanteisiin sisältyvä jännite.⁵

Arvostetut kulttuurimuodot olivat kehittyneet kuninkaiden hoveissa ja ruhtinaiden suojeluksessa, levinneet sittemmin säätyläisten seurapiireissä ja edelleen porvariston pariin, usein rahvaalle vierailta kielillä ja keinoilla. Kun alemmat luokat ryhtyivät hakemaan tasavertaisuutta valtaa pitävien eliittien rinnalla, tuli näiden todistaa myös henkistä kykyä täysivaltaiseen kansalaisuuteen. Tiedollisten taitojen ohella oli tärkeää jalostaa työläisten ja köyhälistön kulttuurista tasoa ja makua, jotta päästäisiin niin yhteiskunnallisesta alistuksesta kuin sosiaalisesta alemmuuden tunnosta.⁶

Työväenliike järjestäytyi moniulotteisena kokonaisuutena kattamaan elämän eri alueet, tavallaan porvarillisen yhteiskunnan peilikuvaksi. Puoluetyön, ammattiyhdistysten ja osuustoiminnan ohella ohjelmaan kuuluivat keskeisesti sivistys ja kulttuuri – tietyissä vaiheissa kaartitkin toiminnan sotilaallisena sektorina. Tämän poliittisen leirin paikallisenä keskuksena toimi Suomen oloissa osin 1950-luvulle asti työväentalo, jonka suojissa toki tavattiin myös tanssin ja muiden vapaa-ajan rientojen merkeissä.⁷

Rikas iltamatraditio edusti työväenliikkeen kulttuurikäsitteen omaehtoista puolta, joka nousi kansanperinteestä ja itse tekemisen arvostuksesta omine tapoineen ja erikoispiirteineen. Musiikin puolella tätä työväen osakulttuurista leimaa kantoivat kevyiksi punnitut kisällilaulut ja kaikenkarvaiset haitarijazzit. Näihin saattoivat suhtautua hyvinkin nuivasti ne taidemusiikin harrastajat, joiden kuorot, torvisoittokunnat ja jousiorkesterit ryhmittyyivät Suomen Työväen Musiikkiliiton suojiin.⁸

Vakavaksi katsotuissa kulttuuriponnisteluissa työväenliike hyväksyi laadun kriteereiksi pitkälti samat standardit kuin porvarillisessa perinteessä. Pelättiin, että huono kulttuuri orjuuttaisi samaan tapaan kuin väkevä viina: se ”sitoisi työväestöä virheellisiin ajattelu- ja toimintatapoihin, estäisi sen tietoisuuden kasvua ja lamauttaisi osallistumista työväenliikkeen toimintaan”.⁹ Asenteessa oli samaa mentaliteettia kuin raittiusliikkeessä, jonka suojissa työväenaate oli kypsynyt.¹⁰ Kaksijakoiset normit soveltuivat niin alkoholiin kuin kulttuuriin, joiden kulutuksessa

ihanteet ja elävä elämä usein törmäsivät toisiinsa – muuallakin kuin työväentalolla.

Kirjallisuudella oli kulttuurin kentällä sikäli erityisasema, että esteettisten arvojen ohella se täytti opillista valistustehtävää. Ennen vuoden 1918 vallankumousta työväenliikkeen oma julkaisutoiminta kattoi lukuisten lehtien ja kausialbumien lisäksi myös huomattavan määrän tieto- ja kaunokirjoja, joita sosialismin sivistyneistö koki lähes velvollisuudekseen tuottaa itse tai suomentaa maailmalta. Kynän velvoittavasta voimasta kertoo kasku, jonka mukaan vanhassa työväenliikkeessä runoilivat kaikki muut paitsi Väinö Tanner, joka tosin hänkin kunnostautui kääntäjänä – aina August Strindbergiä myöten.

Työläiskirjallisuutta tietenkin suosittiin sekä yhteiskunnallisten aiheiden että työläistaustaisten tekijöiden merkityksessä, mutta klassikoiden kaanonin ei asetettu erityisemmin kyseenalaiseksi. Realistisen kansankuvauksen ja naturalismin suosio teki kulttuurimausta mielummin konservatiivista, riippumatta poliittisen radikalismista asteesta. Tähän ei tullut olennaista muutosta sisällissodan jälkeenkään. Idästä kelpasi yhä Maxim Gorki (mutta ei Vladimir Majakovski), Ranskasta Anatole France ja Emile Zola sekä kauempaa lännestä Jack London ja Upton Sinclair.¹¹

Kulttuuri perustarpeena

Työväenliikkeen utopia ei toteutunut Suomessa sosialistisen vallankumouksen kautta vaan reformistisena hyvinvointivaltion rakentamisena kaikkine kompromisseineen ja puutteineen. Kulttuurin rintama nivoutui tässä prosessissa osaksi yleistä modernisaatiota ja yhteiskuntapolitiikan kehitystä. Vaikka taiteita ja taiteilijoita oli tuettu valtion toimesta jo 1800-luvulta lähtien, järjestelmälliseen kulttuuripolitiikkaan päästiin vasta 1960-luvun jälkipuoliskolla.¹²

Työväen omaehtoinen osa- tai alakulttuuri oli alkanut sulaa osaksi yleiskulttuuria sitä mukaa, kun vapaa-ajan vietto muuttui harrastustoiminnasta kuluttamiseksi. Television yleistyminen taas kytki kotikeskeisempään elämäntapaan. Yhä useampi kansalaisjärjestöjen ylläpitämä kulttuurimuoto muuttui ennen pitkää kunnalliseksi palveluksi, kirjastoista ja orkestereista taidemuseoihin. Työväen ja kansan näyt-

tämöt kasvoivat kaupunginteattereiksi, usein porvaripuolen vastaavaan toimintaan yhdistettynä.¹³

Kulttuuri ja taide demokratisoituivat kahdessa, ellei kolmessa merkityksessä. Yhä useammille kansalaisille tarjoutui mahdollisuuksia päästä nauttimaan niiden myös laadultaan paranevasta tarjonnasta sosioekonomisesta taustasta tai asuinpaikasta riippumatta. Eriasteiset koulutusjärjestelmät taas avasivat teitä oman luovuutensa toteuttamiseen niin lahjakkuuksille kuin harrastelijoille.

Ja edelleen, jyrkkä erottelu hyvään ja huonoon taiteeseen, korkeaan ja kansankulttuuriin lieventyi, kun uusia ja usein väheksyttyjä ilmaismuotoja tunnustettiin julkisen tuen ja arvostuksen piiriin. Kulttuurin kenttä monimuotoistui ja sen ammattilaisten määrä kasvoi, samaan aikaan kun edellytykset sen kuluttamiselle ja harrastamiselle parainivat huomattavasti.¹⁴ Periaatteellisella tasolla kulttuuri tunnustettiin ihmisenä olemisen perustarpeeksi, vaikka taiteisiin suunnatut resurssit pysyivätkin vähäisinä verrattuna hyvinvointivaltion kokonaiskustannuksiin.

Taloudellisesti vaikeina aikoina moni asia joutuu vastatuuleen. Kulttuurin asema ei ole itsestään selvä, kun yhteiskunnallisia hyvinvointipalveluja mitoitettaessa joudutaan asettamaan eri tarpeita paitsi rinnan myös vastakkain. Siinä vertailussa taide saattaa näyttäytyä arkielämästä irrallisena ja ei-välttämättömänä osa-alueena, tai se luokitellaan kuuluvaksi vain yksityiseen hengen reviiiriin.

Yhteiskunnallisista jakolinjoista puhuttaessa kulttuuritarpeiden perusta ja sosiaaliset vaikutukset jäävät helposti heikolle huomiolle, etenkin korostuneen individualismin aikakaudella. Suhde taiteeseen on jopa jollakin tapaa jakomielinen: taiteen arvo ja tärkeys tunnustetaan yleisesti, mutta toisaalta sitä pidetään turhamaisena ja merkityksettömänä. Kulttuurin autonominen itseisarvo kaventuu, jos sen tarpeellisuutta pitää puolustaa ensisijaisesti talouden ja tuottavuuden argumenteilla.

Vaikka taide onkin voimakkaasti yksilöllinen kokemus, sen laajemmat, yksittäisen ihmisen ylittävät ulottuvuudet eivät ole yhden-tekeviä. Kulttuuri, sen käyttö ja kulutus muokkaavat, uusintavat ja syventävät ihmisten sosiaalisia suhteita ja asemaa. Eikä ole lainkaan selvää, että demokraattinen kehitys ihmisten tasavertaisten mahdol-

lisuuksien mielessä jatkuu tällä saralla sen enempiä kuin muillakaan elämänaloilla.

211

Moni voi mieltää ”korkeataiteen” olevan edelleen eliitin etuoikeus, siinä missä ”populaaritaide” on laajan keskiluokan viihdettä ja banaalia ajanvietettä. Näin vanhakantaisiin yleistyksiin ja polarisaatioihin ei ole hedelmällistä palata, mutta kulttuurin piiristä löytyy edelleen jakolinjoja, joilla on yhteiskunnallista merkitystä.

Ooppera – rakastettu inhokki

Peruskoulun isäksi tituleerattu R. H. Oittinen on Väinö Voionmaan ohella Suomen sosiaalidemokraattisen liikkeen ja miksei koko maan huomattavimpia sivistyspoliitikkoja. Lukemattomat luottamustehtävänsä veivät hänet jo sota-aikana Suomalaisen Oopperan, sittemmin Kansallisoopperan hallintoneuvostoon, jonka puheenjohtajana Oittinen toimi parikymmentä vuotta.¹⁵

Kun tämä puoli Oittisen harrastuneisuutta nousi esiin hänen syntymänsä satavuotisseminaarissa, juhlinnan kohteeseen enimmäkseen arvostavasti suhtautunut Erkki Tuomioja, ansioitunut historiantutkija ja intellektuelli SDP:n eturivistä naurahti: ”Siinä meidän tiemme erkaantuvat... Tulee mieleen, miten olisi Oittiselta käynyt rock’n’roll.”¹⁶

Tuomiojan 60-lukulainen ikätoveri Matti Ahde¹⁷ puolestaan kiersi poliittisen uransa alussa kenttää vielä kitara kädessä, mutta ajan myötä klassisesta musiikista ja aivan erityisesti oopperasta tuli hänen suuri intohimonsa. Sen eteen Ahde on toiminut myös lukuisissa luottamus- ja hallintotehtävissä, mukaan lukien valtava ponnistus Töölönlahden rantaan nousseen oopperatalon rakennuttamisessa.¹⁸

Siinä missä helsinkiläinen Tuomioja on eliittiin lukeutuneen sivistyskodin kasvatti,¹⁹ Ahde ponnisteli poliittiseen menestykseen ja yhteiskunnan huipulle pohjoisesta äärimmäisen niukoista oloista. Musiikki- ja kulttuurimaku voi tietysti heidän kohdallaan olla täysin yksilöllistä sattuman summaa, mutta yleisemmältä kannalta asetelmaa voi tulkita toisinkin.

Molemmat nuoret sosiaalidemokraatit ravistautuivat irti sosiaalisesta taustastaan ja sen kulttuurisista konventioista ja symboleista. Ooppera korkeakulttuurisena instituutiona istui huonosti Tuomiojan ”räyhä-

radikalismiin”,²⁰ mutta Ahteelle se merkitsi sellaista sivistystä, johon vain tasa-arvoinen yhteiskunta saattoi avata tien ja ymmärryksen myös köyhistä oloista.

”Yksikään makuarvostelma ei ole viaton!” julisti taiteen ja kulttuurin sosiologian tunnetuin kehittäjä Pierre Bourdieu, joka käytti merkittävän osan urastaan osoittaakseen henkilökohtaisten mieltymysten yhteiskunnallisen perustan. Hänen mukaansa *maku* ei ole ainoastaan taideteoksen tai muun kulttuurisen tuotoksen arvostamista, vaan osa laajempaa ilmiötä – *kulttuuripääomaa*. Tuomiojalla tuota riitti lähtökohtaisesti tuhlattavaksi asti, kun Ahteen tarve oli sitä koota ja kasata.

Juuri oopperan tapauksella Bourdieun ajattelua on helppo havainnollistaa. Suomalaisista vain noin viidesosa ilmoittaa pitävänsä oopperasta edes jonkin verran, ja se on myös aktiivisesti inhotuin musiikinlaji.²¹ Jopa yli puolet suomalaisista ei ole koskaan edes käynyt oopperassa.²² Herää kysymys: jos oopperaa ei kuunnella eikä siten ymmärretä, niin miksi sitä sitten vihataan?

Vihaamalla oopperaa halutaan erottautua niistä, jotka siitä pitävät. Ja päinvastoin, osoittamalla arvostusta jotakin kulttuurista tuotosta kohtaan erottaudutaan niistä, jotka suosivat mieluummin jotakin muuta taiteen alaa, genreä tai teosjoukkoa. Makuvalinnoilla luodaan ja ylläpidetään sosiaalisia jakolinjoja. Niiden avulla pyritään olemaan sitä mitä muut eivät ole.²³

Bourdieun mukaan eliitti asettaa standardin, jota vasten muiden ryhmien tai luokkien makua peilataan. Jos kykenee ymmärtämään ja kuluttamaan eliitin kanssa samoja taiteen muotoja, puhumaan ja pukeutumaan vastaavalla tavalla tai vaikkapa syömään samoja ruokia samoissa matkakohteissa, se avaa väyliä yhteiskunnalliseen nousuun. Maku voi siis mahdollistaa sosiaalisen kierron, jos sen pystyy muuntamaan kulttuuripääomaksi, joka on edelleen vaihdettavissa taloudellisiin ja sosiaalisiin pääomiin.²⁴

On kuitenkin kysyttävä, löytyykö nyky-Suomesta taiteen tai kulttuurin lajeja, joita ”eliitti” suosii, mutta joita keskiluokka tai työväenluokka hyljeksii? Onko kansan keskuudessa suuria eroja siinä, kuka kykenee ymmärtämään, arvostamaan ja kuluttamaan taiteen eri muotoja? Ja edelleen: saneleeko tai ylläpitääkö kulttuuri Suomessa sosiaalisia jakolinjoja?

Taiteen kulutus Suomessa

Kulttuurin jakolinjoja voi hahmotella sen kautta, mitä eri väestöryhmät harrastavat, kuinka avoimia ihmiset ovat taiteen suhteen ja kuinka paljon he sitä kuluttavat. Suurin osa suomalaisista ilmoittaa arvostavansa taidetta ja esimerkiksi kannattavansa sen julkista rahoittamista, vaikka eivät itse siitä piittäisikaan.²⁵ Bourdieuläisittäin tällainen *hyvä kulttuuritahto* johtuu siitä, että keskiluokka haluaa myötäillä eniten pääomia omaavan luokan makua ja käytänteitä.²⁶ Hyvästä mausta voi olla sosiaalista hyötyä, joten ei kannata vaikuttaa ”moukkamaiselta” tai ”epäsivistyneeltä”.

Suomessa vallitsee silti melko selkeitä eroja eri väestöryhmien kulttuurikäyttäytymisessä. Korkeasti koulutetut ovat selvästi muita aktiivisempia kuluttamaan etenkin perinteistä korkeakulttuuria, mutta myös populaarikulttuuria.²⁷ Näyttää siltä, että aktiivisella ja avoimella suhtautumisella taiteisiin on taipumus keskittyä ja kasautua.²⁸ Nykyään puhutaankin usein kulttuurisen pääoman ja maun *kaikkiruokaistumisesta*.²⁹

Kulttuurisen aktiivisuuden ja maun monipuolisuuden välillä vallitsee siten vahva korrelaatio. Merkitsevät erot väestöryhmien välillä syntyvät enemmän siitä, kuinka paljon ja monipuolisesti kulttuuria kulutetaan, kuin siitä mitä kulutetaan tai mistä pidetään. Tällöin niillä, jotka harrastavat vain vähän tai yksipuolisesti taidetta, on huomattavasti esteitä osallistua uusiin toiminnan muotoihin ja asennoitua avoimesti eri taidelajeja kohtaan.³⁰

Suomen Kulttuurirahaston teettämässä tutkimuksessa havaittiin, että reilusti yli puolet (63 %) suomalaisista on passiivisia kulttuurin kuluttajia. He ovat useimmiten miehiä ja työntekijöitä tai opiskelijoita. Kun työväenluokkaisista ihmisistä vain 18 prosenttia on aktiivisia, niin ylempään keskiluokkaan kuuluvista jopa 57 prosenttia kuluttaa paljon kulttuuria, akateemisesti koulutetuista vielä enemmän. Kulttuurista passiivisuutta selittää siis yleinen huono-osaisuus.³¹

Myös sukupuolella on väliä. Siinä missä naisista lähes puolet on profiililtaan aktiivisia kulttuurin harrastajia, niin miehistä vain alle kolmasosa. Esimerkiksi tavallinen museokävijä on keski-ikäinen, korkeasti koulutettu eteläsuomalainen nainen, joka on toimihenkilöasemassa. Taidemuseoiden asiakkaista yli puolella on korkeakoulututkinto, ja

lähes kaksi kolmasosaa kaikista museokävijöistä on naisia.³² Suurin osa kulttuurin kulutuksesta tapahtuu vapaa-ajalla, joten naisten aktiivisuutta korostaa edelleen se, että heillä on miehiä vähemmän vapaata käytössään.³³

Koulutukselliset erot ovat yhtä lailla näkyviä: museokävijöistä 23 prosenttia on saanut pelkän peruskoulutuksen tai ammattikoulutuksen, vaikka heidän osuutensa väestöstä on selvästi suurempi.³⁴ Matalasti koulutettujen kulttuurista passiivisuutta korostaa se, että heillä on nykyisin enemmän vapaa-aikaa kuin korkeasti koulutetuilla. Vain 18 prosenttia museokävijöistä on ”työntekijöitä”.³⁵

Kiinnostuksen puutteen lisäksi passiivisuus voi johtua esimerkiksi alueellisista tai taloudellisista syistä. Asuinpaikka vaikuttaa selvästi siihen, kuinka tarpeelliseksi kulttuuripalvelut koetaan omalla alueella ja kuinka paljon niissä käydään. Mitä kaupunkimaisemmassa paikassa asuu, sitä tarpeellisemmaksi eri kulttuuripalvelut kokee. Tärkeimmiksi esteiksi taiteen kuluttamiselle nimetään kuitenkin usein sisäänpääsymaksut. Tosin taidelaitoksia karttavista vain harva olisi valmis lisäämään omaa taiteen kulutustaan, vaikka maksusteitä poistettaisiin.³⁶

Passiivisuuden syyt ovat miehille ja naisille erilaisia. Naiset kokevat esteiksi osallistumiselle ennen kaikkea sisäänpääsymaksut, pitkät matkat, sopivan seuran puutteen ja hankalat tapahtuma-ajat. Miehiä pitävät poissa taiteen parista muut tärkeämmät harrastukset, kiinnostuksen puute ja (vähemmässä määrin) epämiellyttävä olo sekä vaikeus toimia taidetapahtumissa.³⁷

Viimeksi mainitut syyt kertovat siitä, kuinka paljon opitut tiedot ja taidot sekä sosiaalinen ympäristö vaikuttavat kulttuurisen pääoman muodostumiseen. Jos ei ole tottunut viettämään aikaa esimerkiksi korkeakulttuurisissa taidelaitoksissa, niissä käyminen voi tuntua jopa fyysisesti oudolta ja ahdistavalta. Silloin oma maku näkyy jopa tietynlaisten tilojen ja olosuhteiden välttelyinä.

Sitä vastoin aktiivisemmat taiteen kuluttajat nauttivat kulttuurista kaikin tavoin enemmän kuin kokemattomat. Naiset näyttävät arvostavan käytännössä kaikkia taiteen tehtäviä miehiä enemmän.³⁸ Ei kuitenkaan ole mitään syytä olettaa taiteen olevan luonteeltaan jotenkin feminiiniä toimintaa. Sen sijaan kyse on siitä, että mitä enemmän on

kokemusta taiteen piiristä, sitä monipuolisemmin sen eri ulottuvuuksia pystyy ymmärtämään ja kokemaan.³⁹

215

Maun johdonmukaisuus

Onko eri taidelajeista pitämisen välillä havaittavissa yhteyksiä? Jos joku nauttii esimerkiksi Igor Stravinskyn musiikista, voidaanko olettaa, että hän pitää myös *Othellosta*, *Tristram Shandysta*, Jean Cocteaur elokuvista tai Amedeo Modiglianin muotokuvista. Harrastavatko baletin ystävät myös rockmusiikkia, vai onko maku johdonmukaista?

Viime vuosina on pohdittu paljon sitä, onko Suomen kaltaisissa laajan keskiluokan maissa enää minkäänlaista maun luokka- tai muuta sosiaalista sidonnaisuutta. Monien mielestä yksilöllistymisen prosessi on mennyt länsimaissa niin pitkälle, että ei ole mahdollista havaita mitään riippuvuussuhteita eri kulttuurituotoksista pitämisen ja yhteiskunnallisen aseman välillä.⁴⁰

Kaikki tutkimukset eivät tue tällaista oletusta kulttuurisesta kaikkiruokaistumisesta. Teknologinen ja taloudellinen kehitys on lisännyt huomattavasti vaihtoehtoisia tapoja viettää vapaa-aikaa, ja sen myötä myös kulttuurin kulutus ja yleiset arvostuksen kohteet muuttuvat. Kirkkaimmin tämä näkyy niin sanotun populaarikulttuurin suosion kasvussa ja perinteisen korkeakulttuurin laskuna.⁴¹ Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että taiteen rooli yhteiskunnassamme olisi muuttunut radikaalisti viime vuosina. Mielekkäämpää on olettaa, että kulttuurin käyttö uudistuu samalla kun eri väestöryhmien kulutustaipumukset muuttuvat.⁴²

Suomessa luokkaerot suhtautumisessa taiteeseen eivät ilmene niinkään erilaisina makutaipumuksina ja -valintoina kuin tekemisen ja pitämisen aktiivisuudessa ja monipuolisuudessa. Nina Kahman sanoin ”mitä korkeammin koulutetusta, enemmän ansaitsevasta ja korkeamman ammattiaseman omaavasta vastaajasta on kyse, sitä todennäköisemmin hän osallistuu kaikenlaiseen kulttuuriin”. Keskiluokkaisuudessa Suomessa laajan yläluokan puuttuminen selittäisi, miksi maku ei jäsenny selkeän hierarkkisesti – koska yhteiskuntamme ei muutenkaan jäsenny hierarkkisesti.⁴³

Pertti Alasuutarin mukaan taas sukupuolen ja iän rooli on niin tärkeä, että Suomessa ei voida puhua kulttuuripääoman kasautumisesta Bourdieun mielessä, vaikka koulutustaso ja korkeakulttuurista nauttaminen korreloivatkin täällä vahvasti keskenään. Naiset eivät ole kyenneet kääntämään kulttuurista aktiivisuuttaan sosiaaliseksi ja taloudelliseksi hyödyksi, sillä miehet ovat yhä yleisesti heitä hallitsevammassa asemassa.

Kaikkiruokaisuus, eli suvaitsevaisuus ja monipuolisuus, on Alasuutarin mielestä nykyään kulttuuripääomaa, ja mieliharrastuksensa voi häpeämättä valita pitkästä listasta mahdollisia asioita. ”Yhtenäistä eliitin makua ei ole olemassa, mutta eliittiin kuuluvalta edellytetään eri asioiden seuraamista ja myönteistä suhtautumista erilaisuuteen.” Globaalisti verkottuneessa bisnesmaailmassa ahtaan paikallinen ja konservatiivinen maku osoittaisi huonoa harkintakykyä, joten sosiaalinen menestys edellyttää liberaalia asennetta. Siksi kaikkiruokaisuus voi nykyisin olla maun standardi.⁴⁴

Toisaalta on havaittu selkeitä yhteyksiä eri kulttuurin lajeista pitämisen välillä. Esimerkiksi Suomen Kulttuurirahaston teettämän tutkimuksen mukaan taiteen kuluttajatyypit voidaan jaotella kolmeen yleisöryhmään: 1) korkeakulttuurin, 2) kansanmusiikin ja tanssin sekä 3) elokuvien ja populaarimusiikin yleisöihin.

Mihin kukin sijoittuu, sitä selittää ennen muuta koulutustaso. Esimerkiksi akateemisesti koulutetuista 70 prosenttia on käynyt taidenäyttelyssä vähintään kerran viimeisen kahden vuoden aikana, kun peruskoulutuksen saaneista vastaava luku jää 43 prosenttiin. Teatterissa käydään molemmissa ryhmissä hiukan ahkerammin, mutta keskinäinen suhdeluku pysyy suurin piirtein samana.⁴⁵

Semi Purhonen työryhmineen näkee myös Suomessa yhteyden maun ja yhteiskunnallisen aseman välillä. Jopa kokonaiset elämäntyylit eriytyvät sen mukaan, kuinka paljon koulutusta, tuloja ja kulutusmahdollisuuksia kullakin on – ja minkä ikäinen sattuu olemaan. Tiettyyn sosioekonomiseen ryhmään kuuluminen ohjaa sitä, kuinka yleisesti arvostetun maun omaa, ja ikä puolestaan sitä, kuinka lähellä tällainen maku on ajan alati muuttuvia trendejä.

Ikäpolvet eroavat toisistaan senkin perusteella, arvostetaanko niiden sisällä enemmän perinteistä kansankulttuuria vai urbaania, modernia

kulttuuria. Esimerkiksi Pedro Almodóvarin elokuvista pitäminen ja *Big Brotherin* halveksuminen merkitsee nuoremmalle eliitille samaa kuin Ingmar Bergmanin arvostaminen ja Spede Pasasen mollaaminen vanhemmille. Ja vaikka nuoremmat eivät enää kuuntelisi Gustav Mahlerin sinfonioita, saattavat he vastaavasti käyttää erottautumiseensa jazzia. Jos ennen *Madame Bovaryn* lukeminen oli osoitus korkeasta mausta, voi *Harry Potterilla* olla nykyisin sama tehtävä.⁴⁶

Kulttuurisessa aktiivisuudessa on siis Suomessakin eroja eri ihmisryhmien välillä, ja yhteiskuntaluokkien maut ovat lisäksi eriytyneet toisistaan. Jakolinjat riippuvat koulutus- ja tulotasosta, asuinpaikasta, iästä ja sukupuolesta. Vaikeampaa on arvioida, kuinka suuri merkitys kulttuurisella pääomalla on nyky-Suomessa ja mistä kaikesta se koostuu. Silti on syytä pohtia, mitä vaikutuksia kulttuuriin osallistumisen eriytymisellä voi olla ja miten siihen kannattaisi reagoida.

Sivistys, avoimuus ja monipuolisuus

Hiski Salomaan tavoin roskaksi leimattu mutta kansan rakastama ”ril-lumarei” ärsytti 1950-luvulla – tietoisesti ja tarkoituksellakin – kulttuurisen maun portinvartijoita.⁴⁷ Seuraavina vuosikymmeninä kulttuuriset törmäykset vain kiihtyivät, kun populaarimusiikin uudet muodot yhdistyivät nuorison sukupolvikapinaan. Yleisradio yritti kyllä jatkaa valistustehtäväänsä ja asetti soittorajoituksia muun muassa moraalisesti arveluttaville, päihteitä ihannoiville ja uskonnollisia tunteita loukkaaville lauluille.⁴⁸

Tuomari Nurmion bluesversio virrestä *Kurja matkamies maan* sai vielä vuonna 1979 Yleisradion ohjelmaneuvoston takajaloilleen,⁴⁹ ja Juice Leskisen tuotannosta löytyy vastaavia esimerkkejä. Nykyään nämä kaksi ovat kansakunnan ikoneja, arvostettuja kulttuurin mestareita, joista kirjoitetaan tuhteja lauteoksia.⁵⁰ Eivätkä rillumareimiehet Repe Helismaa ja Topi Kärki jää heistä kauaksi jälkeen, jos ollenkaan.

Satunnaisotanta *Helsingin Sanomien* kulttuurisivuilta kuvastaa viime vuosikymmeninä tapahtunutta asennemuutosta. Kun vuonna 1984 pop- tai rockmusiikki pääsi vain harvoin esille lähinnä jonkun keikkatai levyarvion myötä, 30 vuotta myöhemmin alan jutut ovat kulttuurin valtavirtaa suurikokoisine valokuvineen. Konseptiin kelpaavat mai-

niosti ”vanhat starat”, jotka loivat maineensa perustan vuosikymmeniä sitten – eli aikana, jolloin heillä ei ollut mitään asiaa sanomalehtien kulttuurisivuille.⁵¹

Taide ja kulttuuri ovat siten demokratisoituneet – ja oikein hyvä niin. Eri muotoja ei ole mielekästä arvottaa paremmuusjärjestykseen saati peluuttaa vastakkain. Suuremmat kaupungit ovat toki edelleen kulttuurin keskittymiä, mutta internet, informaatioteknologia ja digitaali-formaatit ovat tasanneet alueellisia eroja ja avanneet maailman huikaisevaa kulttuuritarjontaa Suomeen kaukaisia takamaita myöten.

Teknologinen kehitys ei kuitenkaan korvaa taidelaitosten infrastruktuuria, joka on vuosikymmenten mittaan rahalla ja rakkaudella rakennettu. Usein vaaditaan, että seinien sijaan tulisi tukea toimintaa. Miksei, mutta mikään ei takaa, että instituutioiden rapautuminen johtaisi dynaamiseen kukoistukseen eikä näivettymiseen. Kulttuurialan vähille vakituisille työpaikoille se olisi kohtalokasta. Ehkä menestyvämpi resepti olisi avata jo olemassa olevia tiloja ja ajanmukaisesti varustettuja saleja rohkeammin vapaan kentän toimijoille ja ryhmille.

Suurille kasvukeskuksille laadukkaat kulttuuripalvelut ovat suorastaan elinehto. Kaupungissa on syytä olla monenlaista ”pöhinää”, cityhipstereiden katu- ja kahvilakeitaista korkeakulttuurin tarjontaan, mikäli maailmalta halutaan houkuttaa eritaustaisia ja eri-ikäisiä huippuosajia ja -lahjakkuuksia Suomeen. Turisteista nyt puhumatta-kaan.

Mediamailman murros on hiukan yllättäen palauttanut Yleisradion takaisin uutis- ja kulttuurikeskustelun polttopisteeseen. Ei siitä enää ole kansan kasvattajaksi tai yhtenäiskulttuurin vaalijaksi, mutta Yleisradion kautta voi kanavoida resursseja moneen kulttuuriseen katveeseen ja nostaa marginaalien aarteita esille. Kaupallisten toimijoiden ahdinko ei oikeuta julkisen palvelun jalokiven alasajoon, päinvastoin, vaikka viihdeformaateilla kilpailun jättäisikin vähemmälle.

Jos kaikki kansanosat kuluttavatkin nyky-Suomessa kaikkea taidetta,⁵² huomattavia eroja on silti kulttuurisessa aktiivisuudessa sekä maun monipuolisuudessa. Vaikka ”hyvä maku” ei välttämättä estä eikä mahdollista sosiaalista kiertoa tai uusinna luokkasuhteita, kansalaisia jakaa silti kyky tunnistaa, arvostaa ja nauttia taiteesta ja kulttuurista. Moni jää keskeisten yhteiskunnallisten instituutioiden ja osallistumisen

tapojen ulkopuolelle, kokemuksiltaan ja kulttuuriselta tietoisuudeltaan köyhäksi.

219

Koulutustausta vaikuttaa enemmän maun muodostumiseen kuin tulotaso, asuinpaikka, ikä tai sukupuoli – vaikka niilläkin on merkityksensä. Toisaalta koulutus, kasvatus ja kotiolosuhteet kuuluvat kulttuuripääoman näkökulmasta olemuksellisesti yhteen, etenkin, kun koulutustaso ja koulussa menestyminen ovat yhä herkkiä periytymään.⁵³

Tasa-arvoinen (mutta ei tasapäistävä) ja laajasti sivistävä koulujärjestelmä lienee yhä paras keino luoda kaikille edellytyksiä monipuoliseen taidekäsitukseen. Jos kulttuuri hyväksytään yhdeksi ihmisen perustarpeista, sen ääreen tulee johdattaa ja eväitä siitä nauttimiseen tulee kehittää varhaiskasvatuksesta ja peruskoulusta lähtien. Opetusohjelmissa on syytä suojata sijaa niin sanotuille taideaineille, mieluummin vielä integroida niitä mahdollisuuksien mukaan muuhun opetukseen.

Kaikkea ei kuitenkaan voi ulkoistaa koulutuksen varaan. Kansakunta kaipaa myös omaehtoista kulttuurista kipinää ja eetosta, joka loisi jonkinlaista vastapainoa edes latteimmalle ajanvieteteollisuudelle. Materiaaliset mahdollisuudet eivät yksin riitä, jos niihin ei ole halua tarttua. Vanha työnväenliike ei ollut hakoteillä lähtiessään siitä, että ihmisen tuli jalostaa henkistä kapasiteettiaan laadullisesti, jotta kykenisi täysivaltaisen kansalaisen itsenäisiin valintoihin – myös kulttuurin kentillä.

Viime vuosina esiin onkin noussut ruohonjuuritasolta ponnistavaa yhteisöllistä kulttuuritarjontaa. Esimerkiksi Helsingin kulttuuriteko-palkinnon sai vuonna 2010 We Love Helsinki -kollektiivi, joka on järjestänyt muun muassa urbaaneja juhannustansseja, pihakirppiksii ja katujuhlia. Ravintolapäivä pop up -keittiöineen on vakiintunut moneen kaupunkiin. Tällaiset tapahtumat eivät kuitenkaan elä, jos niiden tiellä on liian jähmeä lupamenettely ja vanhanaikainen lainsäädäntö. Poliitiikan on mukauduttava myös kulttuurimaailman muutoksiin ja tarpeisiin.

Nyky-yhteiskunta tietysti koostuu huomattavasti kirjavammasta mosaiikista kuin kollektiivisten luokkaidentiteettien ja kansanliikkeiden agraari-Suomi. Vaikka suuri osa kulttuurista on nautittavissa yli etnisten kategorioiden ja kielirajojen, on siinä toisaalta kyse myös traditioiden siirtämisestä, oman taustan vaalimisesta ja muokkaamisesta ajassa.

Monikulttuurisuuden käsite kertoo jo itsessään kulttuurisuhteiden moninaisuudesta. Jakolinjojen syvenemistä ja sosiaalisten maailmojen erkaantumista vastustavan politiikan on otettava tämä vakavasti. Taide ja kulttuuri kuuluvat myös maahanmuuttajille, omaehtoisia ilmenemisiä ja toteuttamismuotoja myöten.

Yhteisten urheiluharrastusten on katsottu tukevan eri etnisten ja sosiaaliryhmien sopeutumista toisiinsa, mutta henkisen kulttuurin puolella voidaan yhtä lailla edesauttaa kotouttamista kahdessakin suhteessa. Julkisen tilan avaaminen maahanmuuttajien kulttuuripanokselle viestittää kiinnostusta ja kunnioitusta heidän identiteetilleen, samalla kun ”vieras” ja ”erilainen” tulee kantaväestölle tutummaksi kohtaaminen kerrallaan.⁵⁴

Korkea vastakulttuuri?

Taidemuotojen tarjonnan monipuolistuminen on yhteiskunnalle rikkaus, samoin kuin arvohierarkioiden madaltuminen niiden väliltä on tehnyt virikkeelliset kohtaamiset mahdolliseksi erilaisten yleisöjen keskuudessa. Toisaalta perinteisten asetelmien voi katsoa kääntyneen jopa pääläelleen, vaikka elitismien pelossa harva rohkenee näin julkisesti tulkita.

Suomalaisella vastakulttuurin kulttihahmolla M. A. Nummisella on katu-uskottavuutta aina 1960-luvulta asti väittää, että ”populaarikulttuuri on ottanut niskalenkin kaikilla taiteiden aloilla”. Hän on ilmoittanut siirtyneensä heikomman puolelle tähdentämään korkeakulttuurin merkitystä Suomen henkisenä selkärankana kaikkialla jumputtavaa poppia vastaan. ”Hämmäntävää tämä on minustakin, mutta nykyään oikeaa vastakulttuuria voi olla vain syvään yleissivistykseen perustuva korkeakulttuuri, jota ei tehdä minkään miellyttämiseksi.”⁵⁵

Olisiko ympyrä todella sulkeutumassa niin, että arvorelativismi johtaa kulttuurikäsitysten kaventumiseen? Tuskinpa sentään, sillä alakulttuurien kirjo ja muuntautumiskyky lienevät elinvoimaisempia kuin koskaan ennen. Samaan aikaan tuntuu paradoksaaliselta puhua yhtenäiskulttuurin murtumisesta, kun megaluokan massailmiöt ja -tapahdatumat seuraavat suosiossa toinen toistaan lähes luonnonlain väistämättömyydellä.

Taiteen kauneimmat klassikot ja merkittävimmät nykyteokset vaativat yleensä vastaanottajaltaan paljon. Kyse ei kuitenkaan ole ensisijaisesti siitä, että osaa tunnistaa poikkeavan sonaattimuodon pianoesityksessä, impressionistisen sommitelman maalauksessa tai kollaasimaisen leikkaustekniikan käytön uusimmassa ranskalaisessa elokuvassa. Oleellisempaa on kokemuksen kartuttaminen eri taidemuotojen parista, että ne eivät tunnu ahdistavilta, etäisiltä tai vain ”muille” sopivilta.

Monipuolisen makupaletin kehittäminen viittaa yleiseen avoimuuteen ja suvaitsevaan maailmankatsomukseen, jotka puolestaan mahdollistavat rikkaamman kokemuspiirin. Onkin kiinnostavaa, että koskettavimmat taidekokemukset voivat liittyä juuri siihen kaikkein vieraimpaan taiteen muotoon. Ei oopperasta ole pakko pitää, kaikkein vähiten minkään ulkoisen tai poliittisen korrektiuden nimissä. Silti sille kannattaisi antaa ennakkoluuloton mahdollisuus, kuten eräskin noviisi, jonka elämä rikastui uuden koskettavan taide-elämyksen myötä:

Ensimmäinen kerta oopperassa. Olin jo aikuinen ja jännitin silti: Entä jos en pidäkään? Vaan kyyneleet silmissähän siellä olin useamman kerran. Vaikuttavaa oli tietoisuus, että ihminen voi saada äänestään esiin sellaisia sointuja.⁵⁶

Lähteet

- Ahde, Matti & Hakkarainen, Timo: *Matti Ahde – sähkömies*. WSOY, 2013.
- Alasuutari, Pentti: Snobismista kaikkiruokaisuuteen: musiikkimaku ja koulutus-taso. Teoksessa Liikkanen, Mirja (toim.): *Suomalainen vapaa-aika. Arjen ilot ja valinnat*. Gaudeamus, 2009.
- Bourdieu, Pierre: *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Routledge Classics, 2010 (1984).
- Erkki Tuomiojan ja Mikko Majanderin keskustelu, 11.2.2013, www.youtube.com/watch?v=-ODrRDTDjy8.
- Halila, Aimo: *Väinö Voionmaa*. Tammi, 1969.
- Heikkinen, Antti: *Risainen elämä. Juice Leskinen 1950–2006*. Siltala, 2014.
- Helsingin Sanomat* 10.3.2010, Populaarimusiikki latistaa mielen (Harri Uusitorppa).
- Kahma, Nina: *Yhteiskuntaluokka ja maku*. Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja 8, Helsingin yliopisto, 2011.
- Kahma, Nina & Toikka, Arto: Cultural Map of Finland 2007: analyzing cultural difference using multiple correspondence analysis. *Cultural Trends* 21 (2012): 2.
- Kansan Uutiset Verkkolehti* 31.7.2010, Suomipop on nykypäivän työväenmusiikkia (Jouko Huru), www.kansanuutiset.fi/kulttuuri/musiikki/2292411/suomipop-on-nykypaivan-tyovaenmusiikkia.
- Koski, Pirkko: *Kaikessa mukana. Hella Wuolijoki ja hänen näytelmänsä*. Otava, 2000.
- Kurkela, Vesa: *Taistojen tiellä soitettiin – ja soiton tahdissa tanssittiin. Varkautelaiset työväenilmat ja niiden musiikki työväen osakulttuurin kaudella. Työväenmusiikki-instituutti*, 1983.
- Liikkanen, Mirja: *Suomalainen vapaa-aika. Arjen ilot ja valinnat*. Gaudeamus, 2009.
- Liikkanen, Mirja; Hanifi, Riitta & Hannula, Ulla (toim.): *Yksilöllisiä valintoja, kulttuurien pysyvyyttä. Vapaa-ajan muutokset 1981–2002*. Tilastokeskus, 2005.
- Lindfors, Jukka: Radion kielletyt levyt. *YLE Elävä arkisto*, 8.9.2006, yle.fi/elavaarkisto/artikkelit/radion_kielletyt_levyt_12203.html#media=12208.
- Lindfors, Jukka: Tarvan aamukahveilla juhlittiin 25-vuotiaasta Yleisradiota. *YLE Elävä arkisto*, 26.3.2008, yle.fi/elavaarkisto/artikkelit/tarvan_aamukahvit_1951_13270.html#media=13276.

- Lindfors, Jukka: Mielipahaa ohjelmaneuvoistossa. *YLE Elävä arkisto* 22.1.2010, blogit.yle.fi/elava-arkisto/mielipahaa-ohjelmaneuvoistossa.
- Lindfors, Jukka; Salo, Markku & Pesonen, Raimo: *Dumari. Kohdusta hautaan ja paratiisiin puutarhaan*. WSOY, 2010.
- Martikainen, Tuomas; Saukkonen, Pasi & Säävälä, Minna (toim.): *Muuttajat. Kansainvälinen muuttoliike ja suomalainen yhteiskunta*. Gaudeamus, 2013.
- Naumanen, Päivi & Silvennoinen, Heikki: Koulutus, yhteiskuntaluokat & eriarvoisuus. Teoksessa Erola, Jani (toim.): *Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa*. Gaudeamus, 2010.
- Olkkonen, Tuomo: Rekiviisuista rillumareihin. Teoksessa Peltonen, Matti (toim.): *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura, 1996.
- Peltonen, Matti (toim.): *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikahakoita 1950-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura, 1996.
- Pitkänen, Silja & Sutinen, Ville-Juhani: *Värssyjä sieltä ja täältä. Hiski Salomaan elämä ja laulut*. Teos, 2011.
- Prieur, Annick & Savage, Mike: Emerging Forms of Cultural Capital. *European Societies* 15 (2013): 2.
- Purhonen, Semi; Gronow, Jukka & Rahkonen, Keijo: Nordic Democracy of Taste? Cultural Omnivorousness in musical and literary taste preferences in Finland. *Poetics* 38 (2010).
- Purhonen, Semi et al: *Suomalainen maku. Kulttuuripääoma, kulutus ja elämäntyylien sosiaalinen eriytyminen*. Gaudeamus, 2014.
- Pääkkönen, Hannu & Hanifi, Riitta: *Ajankäytön muutokset 2000-luvulla*. Tilastokeskus, 2011.
- Ripatti, Viljo: R. H. Oittinen. *Työväen sivistäjästä koulun uudistajaksi*. Tammi, 1992.
- Roininen, Aimo: *Kirja liikkeessä. Kirjallisuus instituutiona vanhassa työväenliikkeessä (1895–1918)*. Suomen Kirjallisuuden Seura, 1993.
- Saarela, Tauno: *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*. Suomen Kirjallisuuden Seura, 2008.
- Saarela, Tauno: Kuunneltavaa vai tanssittavaa? Jazz, iskelmä ja rock Terässä 1945–1970. Teoksessa Rentola, Kimmo & Saarela, Tauno (toim.): *Kulkijapoika on nähnyt sen. Kirjoituksia nykyluokasta*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 2014.

- 224 Saukkonen, Pasi: *Vankka linnake, joustava sopeutuja vai seisova vesi? Suomalaisen kulttuuripolitiikan viimeaikainen kehitys*. Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiö Cuporen verkkojulkaisuja 23/2014.
- Stenvall, Kirsti & Holmalahti, Timo: *Tutkimus ja työväenkulttuuri*. Väki voimakas 2. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 1987.
- Sulkunen, Irma: *Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Suomen Historiallinen Seura, 1986.
- Suomalaisten näkemykset kulttuurista 2013. Suomen Kulttuurirahasto, 2013.
- Taivassalo, Eeva-Liisa & Levä, Kimmo: *Museokävijä 2011*. Suomen Museoliitto, 2012.
- Tuomioja, Erkki: *Kukkaisvallasta Kekkosvaltaan*. Tammi, 1993.
- Turunen, Jorma (toim.): *R. H. Oittisen perintö*. R. H. Oittinen 100 vuotta – juhlaseminaari 18.9.2012. Työväen Sivistysliitto, 2013.
- Vihavainen, Timo: Sodan ja vaaran vuodet. Teoksessa *Yleisradion historia 1926–1996, 1. osa*. Yleisradio, 1996.

Viitteet

- 1 Vihavainen 1996, 262–265, 290.
- 2 Vrt. Koski 2000, esim. 268: ”Wuolijoen henkilöt saattoivat esittää radikaaleja ajatuksia, mutta näytelmien maailma oli sovinnainen.”
- 3 Vihavainen 1996, 271–272, 301.
- 4 Salomaasta ks. Pitkänen & Sutinen 2011.
- 5 Olkkonen 1996, erit. 21, 33, 35. *Lännen lokarin* rikkomisesta on jäänyt kiertämään monta epätarkkaa legenda. Kyseinen ohjelma ”Tervetuloa aamukahville” (9.9.1951) on kuultavissa internetissä Yleisradion Elävässä arkistossa, ks. Lindfors 2008.
- 6 Esim. Halila 1969, erit. 254–258.
- 7 Ks. Kurkela 1983; Stenvall & Holmalahti 1987.
- 8 Kurkela 1983, erit. 30–31.
- 9 Saarela 2014, 233–235.
- 10 Ks. Sulkunen 1986.
- 11 Roininen 1993; Saarela 2008, luku Populaarikulttuurin haaste.
- 12 Saukkonen 2014, 6.
- 13 Kurkela 1983, 71; Saukkonen 2014, 7.
- 14 Ks. Saukkonen 2014, erit. 23–29.

- 15 Ripatti 1992, erit. 140–141.
- 16 Erkki Tuomiojan ja Mikko Majanderin keskustelu, 2013; osin litteroituna julkaisussa Turunen 2013.
- 17 Ahde on syntynyt joulukuussa 1945 ja Tuomioja heinäkuussa 1946, molemmat nousivat eduskuntaan keväällä 1970.
- 18 Ks. Ahde & Hakkarainen 2013, luku Taiteiden maailma.
- 19 Tuomiojan (1993, 11) oma määritelmä asettaa hänet taustaltaan ”suomalaiseen ylempään keskiluokkaan – yläluokkaan pääsy edellyttäisi sellaisia perittyjä omaisuuksia joita suvussani ei ole”.
- 20 Vrt. Tuomioja 1993, 78 suhtautumisesta perinteiseen tapakulttuuriin.
- 21 Purhonen et al 2014, 40.
- 22 *Suomalaisten näkemykset kulttuurista 2013*, 54.
- 23 Bourdieu 2010 (1984).
- 24 Kahma 2011, 22–24. Kulttuuripääoma sisältää paitsi maun myös tietynlaisen tiedon ja käyttäytymisen, eli esteettisiä, kognitiivisia ja sosiaalisia erottelukykyjä.
- 25 *Suomalaisten näkemykset kulttuurista 2013*, 24–30.
- 26 Purhonen et al 2014, 84.
- 27 Purhonen et al 2014, 286.
- 28 Kahma & Toikka 2012.
- 29 Prieur & Savage 2013.
- 30 Esim. Liikkanen, Hanifi & Hannula 2005; Kahma 2011; *Suomalaisten näkemykset kulttuurista 2013*; Taivassalo & Levä 2012.
- 31 *Suomalaisten näkemykset kulttuurista 2013*, 4–5.
- 32 Taivassalo & Levä 2012. Tämä tutkimus perustuu todellisiin kävijämääriin, ei kyselyihin. Siinä painotettiin erityisesti taide- ja kulttuurihistoriallisia museoita, mutta mukana on myös muita museoita.
- 33 Pääkkönen & Hanifi 2011, 34. Erityisesti juuri korkeasti koulutettujen naisten vapaa-aika on vähentynyt.
- 34 Taivassalo & Levä 2012.
- 35 Pääkkönen & Hanifi 2011, 34; Taivassalo & Levä 2012, 32. Tutkimuksessa käytetty jaottelu ammattiryhmiin sisältää kategoriat ylempi toimihenkilö, alempi toimihenkilö, työntekijä, yrittäjä, eläkeläinen, koululainen, opiskelija, joku muu.
- 36 *Suomalaisten näkemykset kulttuurista 2013*, 36–37; vrt. Taivassalo & Levä 2012.
- 37 *Suomalaisten näkemykset kulttuurista 2013*, 38.

- 38 *Suomalaisten näkemykset kulttuurista 2013*, 14. Esimerkkejä taiteen eri funktioista: viihdyttää, tuoda lohdutusta arkeen, tuottaa hyvinvointia, tuottaa esteettisiä kokemuksia, osoittaa yhteiskunnallisia epäkohtia, esittää sosiaalisia tai esteettisiä ihanteita, ärsyttää yleisöä.
- 39 Purhonen et al 2014, 381.
- 40 Purhonen, Gronow & Rahkonen 2010, 267.
- 41 Liikkanen 2009, 7–18.
- 42 Ks. Prieur & Savage 2013.
- 43 Kahma 2011, 66.
- 44 Alasuutari 2009, erit. 100.
- 45 *Suomalaisten näkemykset kulttuurista 2013*.
- 46 Purhonen et al 2014, 396–406.
- 47 Ks. Peltonen 1996.
- 48 Lindfors 2006.
- 49 Lindfors 2010.
- 50 Lindfors, Salo & Pesonen 2010; Heikkinen 2014.
- 51 Tähän on verrattu *Helsingin Sanomia* maaliskuulta 1984 ja 2014. Jälkimmäiseen jaksoon osui kulttuurin isoina kärkijuttuina artikkelit Neil Youngista, Wilko Johnsonista, Pharrell Williamsista ja hiphopista. Vertailu syys-lokuulta viittaa samaan suuntaan.
- 52 Kahma & Toikka 2012.
- 53 Naumanen & Silvennoinen 2010.
- 54 Vrt. Martikainen, Saukkonen & Säävälä 2013, 92–96, 252–260 sekä Saukkosen artikkeli tässä kirjassa.
- 55 *Helsingin Sanomat* 10.3.2010; *Kansan Uutiset Verkkolehti* 31.7.2010.
- 56 *Suomalaisten näkemykset kulttuurista 2013*.

Antti Kaihovaara

POLIITTISESSA KESKUSTELUSSA on viime aikoina esitetty Suomen olevan monella tavalla rikki. Rikkoutuneita ovat väitteiden esittäjien mielestä muun muassa politiikka, peruskoulu, demokratia ja konsensusperiaate. Tämän kirjan artikkelien perusteella vaikuttaa siltä, että jakolinjojen osalta Suomi ei ole vielä rikki, mutta pintaan on alkanut ilmestyä säröjä. Olemme tiettyssä mielessä tienhaarassa sen suhteen, halutaanko säröt paikata vai annetaanko niiden hiljalleen kasvaa ja lopulta rikkoa koko yhteiskunta. Monet povaavat säröjen kasvun olevan se todennäköisempi skenaario.

Säröjen paikkaamista on helppo ehdottaa, mutta hankalampi toteuttaa. Keskinäisriippuvuuksien maailmassa laastari oikeassa kohdassa voi korjata monta ongelmaa samanaikaisesti, mutta vääränlainen liima voi puolestaan heikentää perusteita muilla politiikkalohkoilla. Tämän kirjan sivuilta voi kuitenkin poimia tutkimukseen perustuvia näkemyksiä siitä, mitä olisi tehtävä. Keskeinen huomio on se, että jakolinjojen kasvun estäminen edellyttää kokonaisvaltaista lähestymistapaa yhteiskunta- ja hyvinvointipolitiikkaan.

Aktiivisen kansalaisuuden ja yhteisöllisyyden vahvistaminen edellyttää isoja ja pieniä vaikuttamisen areenoita, joissa ihmisillä olisi mahdollista ottaa kantaa heitä koskevaan päätöksentekoon. Pienessä mittakaavassa tämä voidaan toteuttaa lisäämällä lähidemokratiaa esimerkiksi kaupunginosaa koskevassa päätöksenteossa. Kansallisella tasolla tarvitaan kansalaisaloitteen kaltaisten suoran demokratian muotojen vahvistamista. Aktiiviseen kansalaisuuteen kasvaminen edellyttää siihen kannustamista ja kasvattamista jo päiväkodista ja peruskoulusta lähtien.

Vaikuttamisen areenoiden ohella tarvitaan myös kirjastojen ja julkisten torien kaltaisia kaikille kansalaisille avoimia ja kaikkien kansanryhmien käyttämiä kohtaamisen areenoita. Eri ryhmien kohtaamista voidaan edistää myös huolehtimalla siitä, että asuinalueilla on sopivia asuntoja eri tuloryhmille.

Luottamuksen ylläpitämiseksi on olennaista, että sosiaaliedut pysyvät universaaleina. Siksi sosiaalipolitiikan painopisteen tulisi olla äitiysrahan kaltaisissa universaaleissa sosiaalituen muodoissa eikä toimeentulon kaltaisissa tarveharkintaisissa tuissa.

Teknologisen kehityksen ja globalisaation aiheuttamiin muutoksiin työmarkkinoilla vastataan parhaiten koulutuksella. Erityisen tärkeää olisi kehittää erilaisia elinikäisen oppimisen mahdollistavia polkuja sekä panostaa nykyistä voimakkaammin laadukkaaseen varhaiskasvatukseen.

Muutokseen sopeutuminen edellyttää myös nykyistä voimakkaampaa työvoiman liikkuvuutta. Sen parantaminen vaatii asuntorakentamisen voimakasta lisäämistä kasvukeskuksissa ja erityisesti pääkaupunkiseudulla. Olisi myös tarkasteltava kriittisesti joitain pätevyys- ja kelpoisuusvaatimuksia, jotka tekevät ammatinvaihdosta turhan monimutkaisen prosessin.

Verotuksen painopisteitä tulisi siirtää työn verotuksesta kiinteistöjen, kulutuksen ja pääomien verotukseen. Näistä jälkimmäinen edellyttää maailman- tai vähintään Euroopan laajuisten yhteisten pelisääntöjen kehittämistä sekä määrätietoista työtä veroparatiisien kitkemiseksi.

Sosiaaliturvajärjestelmää olisi yksinkertaistettava ja muokattava vastaamaan nopeasti muuttuvien työmarkkinoiden tarpeisiin. Ensimmäinen askel on sosiaaliturvan eri muotojen yhtenäistäminen sekä helpompi työn, yrittäjätulojen ja sosiaaliturvan yhdistäminen. Jos koneet korvaavat tulevaisuudessa yhä suuremman osan työvoimasta, tarvitaan perustavanlaatuisempia muutoksia. Tällöin olisi pohdittava universaaliin perustuloon siirtymistä, jotta kohtuullinen toimeentulo voitaisiin taata myös niille, joiden osaamiselle ei löydy kysyntää työmarkkinoilla.

Sosiaalista liikkuvuutta voidaan edistää ja ylläpitää maksuttoman, yhteisen ja universaalin koulujärjestelmän kautta. Opintotuki edistää entisestään vähäosaisemmasta asemasta ponnistavien koulutusmahdollisuuksia. Tärkeää olisi myös huolehtia siitä, että opetussuunnitelmien

eriytymisen ajankohta on mahdollisimman myöhäinen ja että linjaa on mahdollista vaihtaa valinnan jälkeen. Kun valinnat tehdään myöhemmällä iällä, nuorten omat kyvyt ja motivaatio nousevat perhetaustaa merkittävämmäksi selittäväksi tekijäksi.

Hyvinvointivaltion tarjoamat tukiverkot ovat avainasemassa vähäosaisuuden ylisukupolvisen kasautumisen estämisessä. Erityisen tärkeää on universaali perhepolitiikka, jonka avulla voidaan tasata perheiden elinoloja ja vähentää lapsiköyhyyttä. Lasten varhaisia elinoloja tukemalla luodaan turvaverkkoja tulevaa varten.

Jos vähäosaisuuden annetaan kasautua sukupolvien ylitse, seurauksena on todennäköisesti kasvava sosiaalinen etäisyys ja yhteiskunnan jakautuminen selvemmin hyvin ja huonosti toimeentuleviin. Tällainen elinpiirien eriytyminen ruokkii negatiivista kierrettä, jossa yhteisten kokemusten määrä vähenee ja hyvinvointivaltion perustana oleva luottamus rapautuu.

Sosioekonomisten terveyserojen kaventaminen ei onnistu ilman terveyserojen rakenteellisiin syihin puuttumista. Tällaisia ovat erot elinoloissa sekä vallan, rahan ja muiden resurssien epätasainen jakautuminen yhteiskunnassa. Terveyspolitiikkaa toteutetaan siis sosiaali- ja terveyspalvelujen ohella esimerkiksi vähentämällä köyhyyttä, panostamalla koulutukseen, edistämällä työllisyyttä, pitämällä tuloerot maltillisina, kehittämällä työ- ja asumisoloja sekä tukemalla kohdennetusti terveellisiä elintapoja. Terveys- ja sosiaalipolitiikkaa ei voi tarkastella toisistaan erillisinä kokonaisuuksina.

Universalistinen hyvinvointipolitiikka on todennäköisesti paras tapaa nostaa kansanterveyden tasoa. Universalismi palvelee suuren keskiluokan lisäksi myös kaikkein huono-osaisimpien tarpeita. Sitä täydentämään tarvitaan kuitenkin positiivista diskriminaatiota eli erityistoimia tukemaan heikoimmassa asemassa olevia.

Tällä hetkellä Suomen perusterveydenhuoltoa on vaikea kuvailla universalistiseksi. Hoitoonpääsyn erot ovat suuria ja maksupolitiikka epätasa-arvoista. Yksi suurimmista jakolinjoista kulkee työttömien ja ilmaisesta työterveyshuollosta nauttivien työssäkäyvien välillä.

Sosiaaliryhmittäisten terveyserojen synnyssä välittävänä tekijänä toimivat elintavat. Alkoholipolitiikka on yksi niistä harvoista osa-alueista,

jolla on huomattavasti näyttöön perustuvia politiikkakeinoja käytettävään kokonaiskulutuksen alentamiseksi.

Hyvinvoinnin alue-erot rikkaan etelän ja köyhän pohjoisen välillä ilmenevät edelleen monella mittarilla. Näin yksioikoinen tarkastelu on kuitenkin hyödytöntä. Vastakkainasettelun asemasta aluepolitiikan lähtökohdaksi tulisi ottaa alueiden välinen vuorovaikutus ja väestön kasvava monipaikkaisuus. Maaseutupolitiikan osalta tämä tarkoittaa alueille räätälöityjä ratkaisuja, jotka ottavat huomioon paikalliset olosuhteet hallinto- ja palvelujärjestelmää kehitettäessä.

Maan sisäiset hyvinvointierot nähdään usein paikallisina ja seudullisina ongelmina, vaikka ne ovat todellisuudessa ensisijaisesti valtakunnallisen politiikan tuotoksia. Kuntatason osaoptimoinnin ja turhan keskinäisen kilpailun sijaan painopiste tulisi siirtää tuotoksiin ja tavoitteisiin. Luonteva yhteistyö aluetoimijoiden kesken ei onnistu ilman riittävän kattavaa kokonaisnäkemystä.

Alueiden tasolla katse tulee kääntää hyvinvointiongelmien ohella niihin mahdollisuuksiin, joita alueet pitävät sisällään. Harvaan asuttu maaseutu on esimerkiksi merkittävä ja merkityksellinen elinympäristö ja virkistysalue myös suurelle osalle kaupunkilaisia ja monelle kakkos-asumisen paikka.

Etnisten ja kulttuuristen erojen Suomi ei ole uusi ilmiö, vaikka se sel-laiseksi usein puetaan. Monikulttuurisuus ei ole tuontitavaraa: myös kantasuomalaiset puhuvat suomen kieliä ei tavoin, jakautuvat uskonnollisesti moninaisiin ryhmiin ja omaavat erilaisia arvoja. Suomi-kuva olisi aika päivittää vastaamaan tätä kulttuurista ja etnistä monimuotoisuutta.

Tämän päivitetyn todellisuuden ymmärtäminen ja kohtaaminen edellyttää sekä resursseja että kohdennettuja politiikkatoimia. Monikulttuurisuuden tilastollisia seurantavälineitä tulee kehittää ja ihmisille pitää antaa mahdollisuus rekisteröidä enemmän kuin yksi äidinkieli. Suomalaisen kotouttamispolitiikan tavoitteet ja voimavarat on saatettava vastaamaan toisiaan. Suomi tarvitsee myös perusteellista vähemmistöpoliittista keskustelua erilaisuuden arvostamiseksi, mutta myös yhteenkuuluvuuden tunteen ylläpitämiseksi ja kehittämiseksi.

Erityinen huomio tulee kiinnittää Suomessa syntyneiden maahanmuuttajataustaisten lasten pärjäämiseen suomalaisessa yhteiskunnassa.

Tämän tavoitteen eteen tulee tehdä töitä lyhyen aikavälin kustannuksista piittaamatta.

Osallistumisen polarisoituminen suomalaisessa demokratiassa tulee nykyisen kehityksen jatkuessa kasvamaan. Joukkoistamisen ja lähi-demokratian kaltaisia uusia osallistumisen muotoja käyttävät eniten ne ryhmät, jotka osallistuvat muutenkin aktiivisimmin yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen.

Polarisaation estämiseksi on pyrittävä vaikuttamaan erityisesti niihin ryhmiin, joiden osallistuminen poliittiseen vaikuttamiseen on vähäisintä. Tällaisia ovat erityisesti nuoret, ulkosuomalaiset ja maahanmuuttajat. Nuorten ja ulkosuomalaisten aktivoitumista saattaisi lisätä mahdollisuus nettiäänestämiseen. Maahanmuuttajien osallistumista voidaan tukea lisäämällä suomen kielen opetusta, asettamalla ulkomaa-laistaustaisia ehdokkaita vaaleissa ja nostamalla kampanjoinnissa esiin maahanmuuttajia kiinnostavia aiheita.

Demokraattista osallistumista ei kuitenkaan paranneta ainoastaan kampanjoilla tai teknologialla. Todellinen muutos edellyttää laajempaa osallisuutta ja tasa-arvoa edistävää yhteiskuntapolitiikkaa. Köyhyyden, syrjäytymisen ja työttömyyden kaltaisten yhteiskunnallisten ongelmien ratkaiseminen on keskeistä myös demokratian ja demokraattiseen järjestelmään osallistumisen kannalta.

Oikeudenmukaisuuden osalta politiikkasuositusten esittäminen on vaikeaa, sillä käsitteen käyttö edellyttää kannanottoa siihen, miten asioiden tulisi olla. Tämä ideaalitilan oikeaksi todistaminen on usein ylivoimaista. Jos oikeudenmukaisuuden perustaksi määritellään yhdenvertaisuus, ihmisarvo, vapaus ja oikeusvaltioperiaate, on kuitenkin mahdollista esittää perusteltuja näkemyksiä asioiden toivottavasta tilasta.

Sosiaalipolitiikassa oikeudenmukaisuuden toteutumisen kannalta keskeistä ydintä on heikoimman suoja ja suojeluperiaate. Tästä näkökulmasta julkisen vastuun tulee olla selkeä ja johtava periaate palvelujen tuotannossa. Eriarvoisuuden vähentämiseen tähtäävän toiminnan lähtökohtana tulee olla näkökulma sosiaalimenoista investointeina. Tämä näkökulma edellyttää panostuksia erityisesti ennaltaehkäiseviin toimiin kuten koulukuraattoreihin ja neuvolatoimintaan.

Sukupuolten välisiä palkkaeroja voidaan kaventaa palkka- ja sopimuspolitiikan avulla. Työ- ja virkaehtosopimuksiin tulee soveltaa sukupuolivaikutusten arviointia. Palkkausjärjestelmiä tulee kehittää edistään vaativuuden arviointiin perustuvien palkkausjärjestelmien käyttöä. Tietoa perusteettomista palkkaeroista ja palkkasyrjintään puuttumisen mahdollisuuksista voidaan lisätä tasa-arvosuunnitelman ja palkkakartoituksen yhteydessä. Erityisen tärkeää on purkaa työelämän segregatiota luomalla jo koulutusvaiheessa nais- ja miesvaltaisilla aloilla molempien sukupuolten kannalta vetovoimaisempi ympäristö.

Kulttuuri kuuluu kaikille, mutta kyky nauttia sen monipuolisesta tarjonnasta ei synny itsestään. Edellytyksiä monipuolisen makupaletin omaksumiselle tulee luoda varhaiskasvatuksesta ja peruskoulusta lähtien. Opetusohjelmissa on syytä suojata sijaa niin sanotuille taideaineille ja integroida niitä mukaan myös muuhun opetukseen.

Kansakunnalle tulee tarjota mahdollisuudet myös omaehtoisen kulttuurisen kipinän ja eetoksen luomiseen. Ruohonjuuritasolta ponnistavan yhteisöllisen kulttuuritarjonnan esteenä ei saa olla liian jähmeä lupamenettely tai vanhanaikainen lainsäädäntö. Olemassa olevia tiloja ja ajanmukaisesti varustettuja saleja on avattava rohkeammin vapaan kentän toimijoille. Tämä koskee myös maahanmuuttajia, joiden taiteen ja kulttuurin omaehtoisten ilmenemis- ja toteuttamismuotojen tukeminen edesauttaa kotouttamista sekä tekee ”vieraasta” ja ”erilaisesta” tutumpaa myös kantaväestölle.

Kulttuurin kuuluu elää ajan hermoilla ja uudistumiselle on aina tarvetta, mutta se ei edellytä rahalla ja rakkaudella rakennettujen taidelaitosten rapautumista, paremminkin päinvastoin. Sama pätee Yleisradioon, jonka median murros on palauttanut uutis- ja kulttuurikeskustelun polttopisteeseen. Siitä ei ole menneen maailman tapaan kansan kasvattajaksi tai yhtenäiskulttuurin vaalijaksi, mutta Yleisradion kautta voi kanavoida resursseja moneen kulttuuriseen katveeseen ja nostaa marginaalien aarteita esille.

Pienempien jakolinjojen politiikka ei tarkoita tasapäistämistä, paluuta menneisyyteen tai yksilöllisyyden rajoittamista. Se tähyää tulevaisuu-

teen, jossa erilaisuutta arvostetaan, jossa eri ihmisryhmät kohtaavat ja jossa jokaiselle luodaan turvalliset puitteet toteuttaa itseään. Pienempien jakolinjojen politiikka on demokratian, vapauden, oikeudenmukaisuuden ja yhdenvertaisuuden politiikkaa.

Kirjoittajat

FRANK MARTELA, FT, toimii tutkijatohtorina Helsingin yliopiston teologian laitoksella *Myötätunnon mullistava voima* -tutkimushankkeessa. Frankin poikkitieteelliset tutkimuskohteet keskittyvät sisäisen motivaation, merkityksellisen elämän ja hyvän vuorovaikutuksen teemoihin, joita hän tutkii sekä filosofisesta että sosiaalipsykologisesta näkökulmasta. Tieteellisen tutkimuksen lisäksi Frank on kirjoittanut laajalle yleisölle esimerkiksi kirjat *Valonöörit – Sisäisen motivaation käsikirja* (2015) ja *Tahdonvoiman käyttöohje* (2013).

ANTTI KAIHOVAARA, VTM, vastaa Tasavertaiseen yhteiskuntaan -hankkeesta Kalevi Sorsa-säätiössä. Kaihovaara on julkaissut talous- ja sosiaalishistoriallisia tutkimuksia koulutusinvestoinneista ja perheiden sisäisestä resurssienjaosta sekä pohtinut hyvinvointivaltion käsitettä Kalevi Sorsa -säätiön Impulsseja-sarjan julkaisussa *Onko hyvinvointivaltio kasvanut liian suureksi?* (2013).

OUTI SIRNIÖ, VTM, työskentelee Helsingin yliopiston väestöntutkimuksen yksikössä ja tekee sosiologian väitöskirjaa tulotason ylisukupolisesta periytymisestä Suomessa. Sirniön tutkimusintressit liittyvät sosiaaliseen eriarvoisuuteen, ylisukupolvisuuteen ja yhteiskunnan stratifikaatioon.

HANNELE PALOSUO, VTT, on vieraileva tutkija Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksessa. Palosuo on toiminut terveys sosiologian opettajana ja on julkaissut tutkimuksia ja selvityksiä terveys sosiologian, sosioekonomisten terveyserojen ja terveyspolitiikan aloilta sekä osallistunut Suomen kansallisen terveyserojen kaventamisen toimintaohjelman valmisteluun.

SAKARI KARVONEN, VTT, dosentti, on tutkimusprofessori Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksessa (THL). Karvonen on tutkinut monipuolisesti suomalaisten hyvinvoinnin ja terveyden eroja muun muassa alueellisten erojen kehitystä. Hänen tuorein julkaisunsa aihepiiristä sisältyy THL:n *Suomalaisten hyvinvointi 2014* -raporttiin (2014).

PASI SAUKKONEN, VTT, dosentti, toimii johtajana Cuporessa, joka on Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissäätiön ylläpitämä tutkimuskeskus. Saukkonen on julkaissut laajasti kansalliseen identiteettiin, nationalismiin, kotouttamiseen ja monikulttuurisuuteen liittyvistä asioista sekä kulttuuripoliitikasta ja Suomen poliittisesta järjestelmästä.

MERJA JUTILA ROON, PhD, väitteli valtiotieteen tohtoriksi New Yorkin kaupungin yliopistosta (CUNY) vuonna 2010. Hän on tutkinut suomalaisen hyvinvointivaltion muutosta 1990-luvun laman seurauksena, ja työskennellyt CUNY:n EU-tutkimuskeskuksessa. Kalevi Sorsa -säätiössä Jutila Roon vastaa Osallistuva demokratia -projektista. Viimeksi hän julkaisi *Siirtykö demokratia verkkoon? Osallistumisen eriytyminen ja nettiäänestäminen* -raportin säätiön Impulsseja-sarjassa.

PENTTI ARAJÄRVI, OTT, on Helsingin yliopiston sosiaali oikeuden professori. Hän on julkaissut kirjoja ja artikkeleita erityisesti sosiaali oikeuden, koulutusoikeuden ja valtiosääntöoikeuden alalta.

JOHANNES KOSKELA, HUK, opiskelee estetiikkaa Helsingin yliopistossa.

MIKKO MAJANDER, VTT, on poliittisen historian dosentti ja Kalevi Sorsa -säätiön toiminnanjohtaja. Hän on julkaissut muun muassa tutkimukset *Pohjoismaa vai kansandemokratia? Sosiaalidemokraatit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–51* (2004) ja *Demokratiaa dollareilla. SDP ja puoluerahoitus pulataloudessa 1945–1954* (2007) sekä kokoelmat *Paasikivi, Kekkonen ja avaruuskoira* (2010) ja *Lukemisen hulluus. Esseitä aikamme kulttuurista* (2014).

ERILAISET JAKOLINJAT ovat aina halkoneet maailmaa. Ihmisiä on jaoteltu sekä todellisin että kuvitelluin perustein. Olemme köyhiä, rikkaita, länsimaisia, itämaisia, kristittyjä, muslimeja, kaupunkilaisia, maalaisia, mustia, valkoisia, meitä ja muita.

Jakolinjojen Suomi tarjoaa yhdeksän näkökulmaa suomalaiseen yhteiskuntaan. Eri alojen asiantuntijat tarkastelevat sen jakolinjoja oikeudenmukaisuuden, yhteisöllisyyden, terveyserojen, alueellisen eriarvoisuuden, demokratian, sosiaalisen liikkuvuuden, etnisyyden, kulttuurin, teknologisen kehityksen ja globalisaation kannalta.

Suomi on edelleen melko yhtenäinen, hyvinvoiva ja matalien jakolinjojen yhteiskunta. Sen pintaan on kuitenkin alkanut muodostua säröjä, joiden korjaaminen on sitä vaikeampaa, mitä suuremmiksi niiden annetaan kasvaa.

Jotta dystopiat jakautuneesta Suomesta eivät muuttuisi todellisuudeksi, kirja etsii myös keinoja huolestuttavien trendien katkaisemiseksi ja niiden kääntämiseksi jälleen positiivisiksi.

VTM Antti Kaihovaara

työskentelee projektitutkijana ajatuspaja Kalevi Sorsa -säätiossä.